

05
3-30
1896

(09)
-30
KH. IV
12.

Рік V.

Р. 1896 кн. IV.

Том XII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER SEWCENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

V Jahrgang.

1896, IV B.

Band XII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Веднарського.

ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ НА ГАЛИЦЬКІЙ РУСИ В Р. 1340

по смерті Болеслава Юрія II,

РОЗВІДКА КРИТИЧНО-ІСТОРИЧНА.

Написав *Омельян Терлецький*.

Справа подій політичних на галицькій Русі в р. 1340 була нераз предметом студій істориків, так руских, як і польських і російських. Важне значіння сих подій — бо ж се час затрати самостійности Галицко-володимирського князівства, а при тим всім мала скількість і неясність жерел, що відносять ся до сеї справи, була причиною, що історики занялись живо сею справою. Однакож ся неясність і мала скількість жерел зробила те, що як появилась одна праця, з'являлась друга, що збивала доводи першої і ставляла нові, часто цілком з попередними суперечні. З того погляду можна замітити в сих працях три напрями: перший, що давнійше виключно панував і репрезентований був проф. Шараневичем а пізнійше Горжицьким, другий — проф. Филевичом¹⁾ і Івановом, і третій — Др. Прохаскою. Коли ми задумали в нинішній розвідці представити свої погляди в справі подій в р. 1340; так і подамо в кількох словах результати праць сих трех напрямів, в сій справі.

Історики першого напруму: проф. Шараневич в своїй праці „Исторія галицко-володимирской Руси...“ (Львів 1863) і Горжицький в розвідці „Połączenie Rusi Czerwonej z Polską...“ (Львів 1889), до-

Розвідка ся була читана на семінарі історичнім Впловажаного Професора М. Грушевського в Львівськім університеті. При сій нагоді належить мені подякувати ему за цінні ради і вказівки, які він мені уділяв при писаню сеї розвідки.

¹⁾ Виводи его прийняв і проф. Леоптович в книжці: Очерки истории литовско-русского права, 1894, т. VII.

ходять менше-більше до одних і тих самих результатів. Оба они опирають ся головню на Длугошу і річнику малопольским (або р. Траски), а результат їх праць такий: Казимир відбув два походи на Русь, перший в половині цвітня, що скінчивсь занятєм Львова, другий з кінцем червня 1340, що скінчивсь підбитєм Гал. Русн і прилученєм її до Польщі. Далі заходить однакож між ними ріжниця. Коли проф. Шараневич кладе інтервенцію татарску в справі рускій доперва на рік 1342 і не розв'язує остаточно питання, як по сій інтервенції відносини між Польщею та Гал. Русею уложилсь, Горжицкий кладе нахід татарский на рік 1341 а відносини Гал. Русн і єї верховодника Дедка до Польщі розуміє так, що Дедко був від Казимира номінально залежним.

Всі сі результати невдоволили істориків другого напрямку, іменно проф. Филевича і Іванова. Филевич в праці „Борьба Польши и Литвы-Руси...“ (Петербург 1890) звернув увагу на се, що оповідання Длугоша і річника малопольского (або т. зв. річ. Траски) в тій справі не мають вартости, і головню вагу положив на иньші жерела а то на листи папи Бенедикта XII з р. 1340 і 1341. Через се він і єго наслідник Іванов („Исторія Волынской земли...“ Одесса 1895) дійшли до иньших, цілком відмінних від істориків напрямку першого результатів. Филевич виказав передовсім, що Казимир відбув лишень один похід на Русь, а не два, в часі, що не можна докладійше означити, як роком 1340, далі, що інтервенція татарська відбулась рівночасно з сею акцією Казимира на Русн і ся акція скінчилась для Польщі цілком нещасливо. Умова, що її уложив Дедко з Казимиром була — як думає Филевич — некористною для Польщі, бо Дедко стававсь в наслідок неї цілком незалежним від сеї держави. І тут шукає Филевич доводів з ситуації політичної Гал. Русн в літах дальших по році 1340. Сі доводи провадять єго до виводу, що в р. 1340 Гал. Русь, чи то Дедко ставсь залежним від Любарта.

Однакож і сі погляди не видержали критики у др. Прохаски, що розпочав третій напрям в історіографії в студиях над р. 1340. В своїй розвідці „W sprawie zajęcia Rusi...“ (Kwartalnik histor. 1892. Львів) не розбирає він ситуацію з р. 1340 докладно, але з ситуації літ дальших по році 1340 виводить, що акція Казимира була удатною для Польщі і провадилась вона в спілці з Угорщиною і в імени єї.

З розвідки нашої покажесь, які ми маємо погляди на події з р. 1340, тут скажемо лишень, що підемо иньшою дорогою, ніж історики напрямку другого і третього. Ми відкинемо власне їх аргу-

менти, що вони ставляють на підставі ситуації політичної Гал. Русі в літах по році 1340. Робимо ж се тому, що до тепер зістає ся ще незвістним чи взагалі безпосередна зв'язь між подіями з р. 1340 та ситуацією з літ дальших істнувала, і що ся ситуація досі ще нев'яяснена вповні. З істориками напряму другого згодимось о стільки однаковж, що і ми звернемо головну увагу на жерела, на яких вони також передовсім опирались, а ріжниця в поглядах може заходити хіба в пншійм розуміню сих жерел. Врешті, що до істориків напряму першого, то з ними лишень о стільки згоджуємось, що так само як і вони будемо представляти події з р. 1340 самі для себе, без огляду на ситуацію по р. 1340.

I.

Рік 1340 творить епоху в історії Галицко-володимирської землі. Князівство Галицко-володимирське, що розвивалось самостійно під Даниловичами, втратило в сїм році останного князя, Болеслава Юрія II, що хотяй не був вже з мужескої лінії Даниловичів, то все таки мав найблизші і безспорні права до княжого стола в Галиччї і Володимирі. Як 7 цвітня¹⁾ 1340 вмер Болеслав Юрій, отроєний боярами, що не були вдоволені з єго пропаганди католицизму в галицко-володимирських землях, тоді і обставини цілком змінились. Тепер такого одного претендента не було, знайшлося натомість їх більше, але з ріжними правами. Претендентами сими були: Казимир Великий король польський, кн. литовський Любарт, Угорщина а врешті і Татари. Казимир і Любарт мали права династичні; оба вони опирались на сїм, що були посвояченими з Болеславом Юрієм II. Инакші права мала знов Угорщина і Орда татарська. Перша опиралась на сїм, що декотрі з Арпадів володіли хвилево Гал. Русію і носили титул: „rex Haliciae et Vladimeriae“, друга, що Русь була від давна під зверхністю Татар. Не входимо тут, хто з сих претендентів мав перше право до спадщини по Даниловичах. Звістно, що Казимир перший почав акцію в справі руській. І зараз показалось, що лишень оружїє зможе розв'язати сю справу. О скільки воно розв'язало її в р. 1340, значить, які були події політичні, зв'язані з сею справою в р. 1340 і яке їх значенє — представлене сього належить до сеї розвідки.

Ми маємо тут до діла з трема фактами, що відбулись вслїд за смертю Болеслава Юрія II Тройденовича. Се іменно: похід Казимира на Русь, нахід татарський і умова Казимира Вел. з Дедком.

¹⁾ Monumenta Poloniae historica V с. 880, Annales Posnanienses.

З порядку хронологічного займемось першим. Тут розходить ся передовсім про розв'язане питання, чи був один похід Казимира, чи два. (Як знаємо, є погляди, що були два походи Казимира на Русь, і що був лишень один похід). Висше ми згадали про один лишень похід, значить ся ідемо тут за істориками напряму другого, за Филевичом, що довів власне, що похід Казимира на Русь відбувся лишень один. Постараємось і ми се довести.

Першорядним жерелом до сеї справи єсть лист папи Бенедикта XII, писаний до єпископа краківського дня 29 червня 1341.¹⁾ В нїм сказано так: „*Ex oblate... petitionis eiusdem Regis (Казимира) serie nuper asserimus, quod, cum dudum gens scismatica Ruthenorum quondam Boleslaum Ducem Russie..., veneno... occidisset, idem Rex huiusmodi scelus abhorrens..., cum exercitu suo terram Russie dictam gentem expugnaturus intravit: et per ipsum eidem genti multis dampnis illatis...*“ (тут речене урване), далі іде оповіданє про покликанє Татар Дедком. Як бачимо зі слів сього листу, тут мова про один лишень похід: „Казимир з своїм війском виправивсь на Русь з думкою, щоби сю землю підбити.“ Розходить ся отжеж про те, чи повірити словам сего папського листу, чи ні. З початкових слів, що ми їх навели, показуєсь, що він був писаний на підставі реляції самого Казимира. Реляція така мусїла бути правдивою, бо писав її Казимир, що розумієсь знав найлучше про свою акцію на Русі. Вона тоді хїба булаб неправдивою, як би Казимир написав її тенденційно. В тїм напрямі однакож тенденції тут припустити не можна. Тенденція тоді лишень буває, коли єсть в тїм якась мета на думці. Ми не можемо однакож зрозуміти, яку мету мав-би Казимир, як-би замовчав в реляції про два походи, коли-б він їх відбув. Тим способом, як бачимо, лист папський не представляє справи тенденційно і таким робом розв'язує властиво вже наше питанє.

Розглянемоєсь ще однакож, як представляють справу ниньші жерела історичні. Зачнемо від хроніки Янка з Чарнкова. Тут сказано так: „... *mortuo magnifico principe Kazimiro dicto Gergio totius Russiae duce, filio Troydeni ducis Masoviae, ... Kazimirus rex Poloniae praelibatus cum magna potentia gentis suae regnum Russiae potenter ingressus, de nece consanguinei sui vindictam sumere volens.*“ Далі представлено сей похід, як він відбуєсь, і врешті поворот Казимира до Польщі.²⁾ Се оповіданє Янка згоджує ся, як бачимо, з відомо-

¹⁾ Theiner Monumenta Poloniae historica I, N 566, ст. 434.

²⁾ Monumenta Pol. hist. II. 620—621.

стями, що подає звістний нам вже лист папський з 29 червня 1341; тут мова також про один лишень похід.

З сими відомостями згоджує ся звістка Витодурана¹⁾ про один лишень похід а так само і відомість, яку маємо про се у монаха з Леобен.²⁾ На с'м кінчать ся однакож наші відомости з жерел, що оповідають про один лишень похід.

Розходить ся тепер про се, яку поруку правдивости дають нам три останні наведені жерела. Перше з них писане віцеканцлером самого Казимира Вел. Янком Чарнковским, як се доказав проф. Кубаля, в лігах 1377—1378,³⁾ два нинші повстали майже рівночасно з подіями року 1340, бо пару літ пізнійше. Перше вправді в декотрих частях зіпсоване а то в трех перших розділах, що нас власне займають, однакож не на стілько, щоб можна сконстатовати якесь перекручене факту, тут знаходять ся лишень меншні вставки, вложені пізнійшими переписувачами⁴⁾; Витодуран і монах з Леобен були співчасними а тому, хотяй віддалені, заслугують віри в правдивість їх оповіданя. Головна однакож порука, що дає нам можливість прийняти оповіданя сих трех хронік за певні, лежить в тім, що вони всі згідно та незалежно від себе однаково (роз. з певними дрібнійшими змінами) справу представляють. Через те ми хотяй-би і не знали звістного листу з 29 червня 1341, відважились-би прийняти їх звістки за правдиві. Тимчасом однакож ми маємо згаданий лист папський, він і сї хроніки згоджують ся в тій справі цілковито з собою, а тому звістка подана листом і хроніками про один похід Казимира на Русь стаєсь для нас певною — ми мусимо її прийняти а через те мусимо в тій справі згодитись з Филевичом і відкинути давні погляди істориків напряду першого, що були два походи Казимира на Русь в р. 1340.

Розглянемоь ще, яка се була підстава поглядів, що Казимир відбув два походи на Русь. Підстава ся, се оповідане річника малопольського або т. зв. річника Траски і оповідане Длугоша. Розберемо відповідні місця сих хронік і переконаємось, чи вони можуть справу одного походу заквестіювати. З того погляду справа представляє ся так:

В річнику малопольскім оповідає ся насамперед про перший похід Казимира, а потім про другий сим способом: „Eodem anno circa

1) Escard Corpus hist. m. aevi. I, 1862.

2) Boehmer Fontes rerum germanicorum I 438.

3) Biblioteka warszawska 1871. IV. 59—75.

4) Пор. Филевич Борьба Польши и Литвы-Руси... 76.

festum Iohannis baptiste (24 червня) idem rex Kazimirus congregans exercitum validum prope 20 milium, iterum Russiam intravit, ubi castella et municiones aliquot ipsorum destruens ipsos sibi in profectum subiecit. Et quamvis Tartharorum prope 40 milium fuissent congregati, tamen...“¹⁾ Тут мусимо передовсім на се звернути увагу, що оповіданє про другий похід Казимира на Русь прикрашене такими загальними виразами як: „castella et municiones aliquot ipsorum“ і т. д., далі, річник нічого не знає про покликанє Татар Дедком а сей факт відбувсь в р. 1340, як низше скажемо. Татари з’являють ся нагло і з ними приходить до битви. Ся наглість появи Татар проявляє ся і в стилістиці. Реченє: „Et quamvis Tartharorum prope 40 milium...“, є як би лишень незначним додатком, що не приносить нічого незвичайного а автор, втручає єго лишень на се, щоби сказати кілько було тих Татар, над котрими Казимир мав побіду, немовби читач вже знав з попередного, що Татари були сьвідками сего походу Казимира. Се місце власне — оповіданє про другий похід Казимира виглядає непевно що до вартости. На се напроваджує передовсім така загальність в оповіданю, наглість появи Татар (низше довідаємось, що так не було) і блуд стилістичний, що ми на него звернули увагу, хотяй на се останнє не можна покласти більшої ваги. Як собі товковати се оповіданє річника, на се не можна дати рішучої відповіді. Може бути, що се звичайне повторенє одного і того самого факту, або, що се місце вставленє пізнійшим переписувачем і словом „et quamvis“ злученє з оповіданєм про Татар, що з другої сторони знов був невірнє представлений, може, також змінений переписувачем. Бачимо отжеж, що в сїм місці годі опиратись на річнику малопольским. Коли ми довели, що був лишень один похід Казимира, так ми розбираючи річник малопольский можемо се оповіданє про другий похід уважати за неправдиве а тим способом лишить ся лишень одиї похід, як се доводять попередні жерела, що ми над ними застановлялись.

Коли справа з оповіданєм річника малопольского так маєсь, то ще легшою є справа з оповіданєм Длугоша про два походи. Длугош опирає ся на сїм власне рочнику і на хроніці Янка Чарнковекого. Перший похід описаний за річником, розширений однак значно додатками, а то оповіданєм про облогу Львова і про заняте Володимира Казимиром²⁾). Се відносить ся і до оповіданя

¹⁾ Bielowski Mon. Pol. II 860—861.

²⁾ Dlugosz Hist. Pol. III, кн. IX, 196—197 вид. Пшесздзєцкого.

про другий похід Казимира, де Длугош опирає ся також на річнику та додає декотрі відомости, як про опозицію бояр против Казимира і иньші.¹⁾ Нахід татарський у Длугоша описаний за Янком і вложений під р. 1344.²⁾ Се місце улягло значній зміні. Єго оповідане про другий похід Казимира і напад татарський, що творило первістно одну цілість зістало розбите на дві части, і вложене під невідповідну дату з певними річевими змінами як н. пр. додане слово „longa“ в реченю „sua (Казимир) absentia et distantia a terris Russiae contemplata“,³⁾ що не могло в первістній редакції, писаній на підставі Янка, істнувати, бо з слів Янка виходить, що напад татарський відбувсь не вдовзі по поході Казимира на Русь.

Бачимо отжеж, що се оповідане Длугоша про два походи Казимира не може бути критерієм до розв'язання звістного нам питання, бо ж воно лишень композиція з річника малопольского, що ми єго оповідане про другий похід відкинули яко неправдиве, і з хроніки Янка з Чарикова, а при тім всім улягло ще пізнійшій зміні. Тим способом так річник, як і Длугош не мають для нашого питання значіння; вони хіба можуть свідчити як треба обережно приймати відомости жерельні навіть сучасні. Отжеж ся підстава, на котрій опирались історики напряду першого, що були того погляду, ніби було два походи Казимира, усунулась цілковито; вона не може заквестіоновати погляду про один похід Казимира.

II.

Перейдемо тепер до другого факту з р. 1340, себ то до находу татарского. На разі буде нам лишень розходитись про сконстатоване сего, чи напад татарський, або — скажім загальнійше — якась акція татарска против Польщі відбулась в згаданім році чи ні.

Зачнемо тут знов від звістного нам листу папского з 29 червня 1341. Він сю справу не роз'яснює докладно, але що він для нас першорядної вартости, так ми мусимо і в тій справі з ним числитись. В листі сказано, що як Казимир відбув поход на Русь і наніс шкоди народови рускому, тоді „capitaneus (роз. Дедко) ipsius gentis ad Usbek Tartarorum Imperatorem, cui gens ipsa tribu-

1) Długosz. III, IX, 197—198.

2) Długosz. III, IX, 213—214.

3) Ibidem.

taria dinoscitur, accedens, contra dictum Regem multitudinem Tartarorum adduxit et nichilominus ab eodem Imperatore obtinuit, quod ad invadendum et destruendum Regnum Polonie magnum nimis dictorum Tartarorum exercitum destinaret...“¹⁾ Сі слова доводять отжеж, що Дедко покликав Татар до якоїсь акції против Польщі. Чи ся акція відбулась, сего з тих слів вивести не можна, дальші слова вказувалиб борше навіть на неістноване єї чим за нею. Дальше сказано іменню, що Казимир, як розважив, що до сеї справи, зн. до боротьби з Татарами він без запомоги сусідних володарів станути не може, уложив з Дедком умову.²⁾ Однакож сі слова не розв'язують ще справи. Татари могли напасти на Польщу а Казимир тоді доперва „quod ad huiusmodi prosequendum negocium catholicorum principum vicinorum necessariam assistenciam non habebat“, завів умову з Дедком. Ми мусимо тому покликатись на иньші жерела, що ставляють справу ясно.

Маємо тут на думці передовсім лист папи Бенедикта XII до Казимира з 1 серпня 1340, де мова про те, що Татари почали нищити Польщу — „(Tartari) dictum regnum... invadere conceperunt“.³⁾ Лист сей писано, як зі слів его виходить, на підставі реляції самого Казимира, де король представляв небезпечне положене Польщі. Сій реляції можна би цілком справедливо закинути тенденційність. Можна-б припустити, що Татари не нищили Польщі, а Казимир лишень тому так річ представив, щоб тим способом спонукати папу до оголошення хрестоносного походу, що і сталось недовго по тім⁴⁾.

Звістка та не стоїть однакож сама одинокою. Жерела, що відносять ся до сього часу як: Янко з Чарнкова⁵⁾, Витодуран⁶⁾, монах з Леобен⁷⁾ а врешті річник малопольский⁸⁾ і Длугош⁹⁾, всі вони знають про акцію татарску против Польщі в р. 1340, і хотяй ся акція у них відмінно представляєсь, то все таки всі вони згоджують ся в тім, що Татари звернули свою акцію против Польщі а декотрі говорять виразно про напад Татар на землі над Вислою. Через те не може

1) Theiner Mon. Pol. I N 566, 434.

2) Ibidem.

3) Theiner Mon. Hung. I N 958, 637.

4) 1 серпня 1340 припоруцає папа архиеп. гнізньєському і еп. краківському голосити круцяту проти Татар.

5) Bielowski Mon. Pol. II, 621—622.

6) Eccard Corpus hist. m. aevi I. 1862.

7) Boehmer Fontes rerum germ. I, 438.

8) Bielowski Mon. Pol. II, 860—861.

9) Długosz. Hist. Pol. III, IX, 213—214.

улягати kwestії, що справді напад татарський — чи, як хочемо загальнійше сказати, якась акція татарська против Польщі відбулась в згаданім році. Реляція тому Казимира, що ми про неї говорили, не мусить бути конечно неправдивою — тенденційною, противно — вона має прикмети правдивости.

Приходить ся тепер сконстатовати, чи умова між Казимиром та Дедком відбулась чи ні. Звісний нам лист папський про таку умову говорить¹⁾, подає звістку про се і письмо самого Дедка до купців торунських не відомої дати.²⁾ Що умова ся відбулась в р. 1340, на се вказує ситуація політична Гал. Русі з сего часу, про що низше скажемо.

III.

Коли ми сконстатовали, що сі три згадані факти справді відбулись і то в р. 1340, так тепер можемо зайнятись справою їх хронології. Означене хронології — се річ вельми важна, бо вона причинилась би до виясненя звязи прагматичної між сими подіями і дозволила-би витворити собі образ ситуації в році, що ним займаємось. Справа се тяжка до розв'язаня і досі ще не вияснена. Попробуємо представити свої погляди на сю справу.

Зі всіх жерел, що оповідають про похід а евентуально про походи Казимира на Русь, один лишень річник малопольський подає хронологію (Длугош вправді також подає хронологію, але в тій справі іде він за річником малопольським). Ми все казали однаковж, що згаданий річник має на собі сліди непевности і з того власне погляду не можемо прийняти его хронологію без великих застережень. В тій справі мусимо тому опертись на иньших датах.

Знаємо, що Болеслав Юрій II вмер 7 цвітня 1340³⁾ і що 25 жовтня с. р. Казимир був в Кракові.⁴⁾ Сі дві дати ограничають час, що в нім міг відбутись похід Казимира. Припущене, що похід его міг відбутись по 25 жовтня, крім иньших причин, вже з того погляду неможливе, що осінна пора не надавалась до такого походу.

1) „... idem Rex (Казимир) et capitaneus (Дедко) atque gens certa conventiones et pacta... concorditer invicem inierunt.“ Theiner Mon. Pol. I, N 566, 434.

2) Voigt Codex dipl. prussicus. док. 4 XI, 83 — Филевич кладе дату сеї грамоти на рік 1340 — Борьба Польши... ст. 62.

3) Monum. Pol. V.

4) Kodeks Malopolski w Mon. m. aevi Pol. III, N 210, 248.

Та і з листу єпископів пруских до колегії кардиналів, писаним 3 грудня т. р. довідуємось, що між Польщю і Татарами були в тім часі, значить, в падолисті, згідні відносини. Єпископи жалять ся, що Казимир не вспомагає Хрестоносців як повинен.¹⁾ Очевидно ані про похід Казимира на Русь, ані про похід татарський на Польщу в тім часі не може бути бесіди. Остаєть отжеж час, ограничений двома датами, що ми їх поставили. В тім часі муєть відбутись похід Казимира і напад татарський. Розумієсь, що хвиля, коли Казимир відбував похід або приготовлявсь до него, не була так грізною для Польщі, аби можна було сказати, що ворог як раз тоді приготовляв плян загибелі Польщі. Сторона, що сама починає акцію зачіпну, чуває ся доволі в сплі, щоби сю акцію змогла перепровадити, а ситуація не виглядає для неї небезпечною, в протвннім разі вонаб не починала акції зачіпної. Годі тому час, коли Казимир писав лист до папи, де говорить, що Татари уложили плян загибелі Польщі і вже зачали нищити польські землі,²⁾ уважати за час єго акції зачіпної, як знов не можна слова сего листу Казимирового уважати за цілком тенденційні. Цевно, що Казимир міг в більш некористнім сьвітлі представити ситуацію для Польщі, ніж вона справді була, не можна однакож припустити, щоби Казимир представив ситуацію аж так неправдиво, щоби в хвилі, коли виправлявсь на Русь, писав до папи, що Польща стоїть над берегом прошаста, бо Татари уложили плян загибелі Польщі і вже нищать навіть польські землі. Ми думаєм тому, що час, коли Казимир писав лист до Авініону, не може бути уважаним за час єго походу; противно, тоді грозила Польщі справді небезпечність від Татар а міг навіть в тім часі відбутись напад татарський, про що власне говорить згаданий лист папський з 1 серпня 1340. Сей час можна навіть в приближеню означити. Зі слів сего листу: „sane nuper tua Serenitas per tuas litteras patefecit...“ можна вносити, що лист від Казимира прийшов до папи десь перед кількома-кільканадцятьма днями, значить — коло 15—20 липня. Як приймемо час, нім лист з Польщі прийшов до Авініону, на день кільканадцять, значить, що він був написаний десь з початком липня або з кінцем червня 1340, і на сей власне час треба-би положити єю грізну ситуацію для Польщі, коли то Татари, може бути, почали вже нищити польські землі. Наші обчисленя, розумієсь, не докладні; на всякий однакож спосіб єю грізну для Польщі хвилю муємо положити перед 1 серпня, і то найпізнійше — з початком липня 1340.

¹⁾ Voigt-Codex. dipl. pruss. III, N 21, 34.

²⁾ Theiner Mon. Hung. I N 958, 637.

Через се однакож. що ми сю грізну ситуацію для Польщі положили на початок липня, час, що в ній відбувсь похід Казимира на Русь, ставсь більш ограниченим. Положити похід Казимира по за ситуацією не можна, бо инакше миб не зрозуміли, чому Татари так дуже загрожують Польщі, тим часом як ми розуміємо его, коли кладемо похід Казимира перед початком липня. Очевидно, се було вже по поході Казимира, і Дедко (про що скажемо низше) втягав Татар в акцію против Польщі. Зістаєсь отжеж друга половина цвітня (бо кільканадцять день по смерти Болеслава-Юрія мусимо лишити, нїм вість про се дійшла до Казимира, і на приготовлене війська) май і червень, яко час походу Казимира. Сей час можна однакож поділити на дві часті. Дата 15 мая¹⁾, коли Казимир був в Кракові, розділює его рішучо, так, що лишаєсь прийати час на похід Казимира від кінця цвітня до 15 мая, або від 15 мая до кінця червня. Наші означеня хронольоічні кінчать ся однакож властиво вже на сім місяці. На певно ми можемо сказати, що похід Казимира відбувсь між кінцем цвітня і початком липня, докладнійшу однакож хронольоію ми поставити не в силі.²⁾

Маємо однакож певні дати, незначні правда, але вони позволяють нам припустити, що похід Казимира відбувсь перед 15 мая. Сї дати — то звязь, яку ми бачимо між походом короля угорского на Русь, що розпочавсь 7 мая. та евентуальним походом Казимира в тім часі. Филевич припускає вправді, що „весенній набѣгъ былъ бы со стороны Казимира такимъ легкомысліемъ, что слѣдуетъ только удивлять ся, какъ можно было когда нибудь придавать ему малѣйшее значеніе“,³⁾ ми однакож так не думаємо. Чому Казимир не міг відбути походу з кінцем цвітня, коли король угорский вже 7 мая вийшов з Вишеграду в похід на Русь? Відай для него не було се „легкомысліемъ“. Таж Казмирови було ближе на Русь, чим королю угорскому, зважнвши ще, що сей останний мусів переходити через неприступні (власно на весну) Карпати. Не знаємо, як скінчивсь сей похід угорский, однакож факт, що жерела не подають жадних звісток про інвазію угорську на землю руску, доводить, що Угрів на

¹⁾ „Kodeks małopolski“ X, N 662, 37.

²⁾ Історики напряду другого не подають навіть і такої хронольоіі; пньші опирають ся на підозрілій як знаємо хропольоіі річника малопольского і Длугоша, Прохаска знов та підставі акту судового з 15. мая 1340 (низше про него буде мова) думає що перед сею датою відбувсь похід короли угорского на Русь. Се провадить его до припущеня, що в тім часі відбувсь і похід Казимира на Русь і то спільно з акцією Угорщини. Иньших доводів не ставляє автор однакож.

Руси тоді не було.¹⁾ Певна однакож річ, що король угорський 7 мая вийшов з війском з Вишеграду в похід на Русь.²⁾ Заходить отжеж питанє, чому сей похід угорський не дійшов своєї мети? Чому військо угорське завернуло з дороги? Справа ся не буде так загадковою, як припустимо (про що ми вже згадали), що між походом Казимира і походом короля угорського є звязь праїматична і хронологічна. Як згодимось, що Казимир відбув похід перед 15 мая, значить ся з кінцем цвітня, а знаємо, що Казимир 15 мая був вже в Кракові, то зрозумілим стає, чому король угорський завернув з дороги.³⁾ Очевидячки, Казимир відбув вже похід і вернув або вертав вже до Кракова, як про се король угорський в дорозі довідався. Довідавшись, що Казимир покінчив вже діло на Руси (не входимо тут на разі, як він її скінчив), король угорський завернув з дороги. Ся звязь отжеж праїматично-хронологічна позволяє нам припустити, що похід Казимира на Русь відбувсь з кінцем цвітня і в першій половині мая. Противно, як би ми положили похід Казимира на час по 15 мая, то як розуміти тогди похід угорський? Чому король угорський,

¹⁾ Слова з письма Бенедикта XII до Узбека, де мова за боротьбу між Татарями та Угорщиною і Польщию на доводять ще, як се думає Др. Прохаска, що похід угорський справді скінчивсь інвазією Угрів на Русь. Воли можуть відноситись до попередних відносин Татар до обох згаданих держав н. пр. до нападу татарського з 20 лютого 1340 на Польщу і Угорщину, про що виразно говорить Гервасий в своїй реляції (Theiner Mon. Hung. I. N 957).

²⁾ Про час сего походу угорського довідуємось з акту судового в справі, що мали Розгони з Соварами. Там сказано так: „Nos comes Paulus iudex curie.. damus pro memoria, quod discussionem cause quam inter Petrum filium Ladislai.. ab una, item Lahslauum filium Iohannis de Sovar.. ab altera, iuxta continenciam priorum literarum nostrarum et capituli Agriensis in quindenis beati Georgii martyris, in facto possessionis Wysko vocate facere tenebimur, quia predictus dominus noster rex prefatus.. in quadam expeditione regni nostri proficua in Ruteniam una cum Wyllermo palatino sicut sibi dictum fuisset profecta fore denotans, per literas suas ipsam causam ad quindenas residence exercitus sui precipiebat prorogari; ideo ob preceptum eiusdem domini regis ad quindenas dicti exercitus regii proxime movendi sub statu priori duximus prorogandam... Datum in Wysegrad, octavo die termini prenotati, anno domini Mo CCCmo quadragesimo.“ Зі слів сего акту бачимо, що термін був назначений на 15 день по св. Юрю, значить ся на 7 мая. 15 мая довідують ся сторони, що термін їх продовжений на 15 день від вирушення війська. Звертає увагу се, чому як раз за точку опори в численю дней бере ся дату вирушення війська, а не первістну дату терміну 7 мая. Сего инакше зрозуміти не можнаб, як лише так, що ся первістна дата терміну була ідентичною з датою вирушення війська. Значить рівночасно з первістною датою терміну є є 7 мая вийшло військо в похід. „Codex dipl Hung Ardegav. IV ст. 26.

³⁾ Зі слів сього акту судового в справі Розгонів з Соварами війк не можна вивести, що похід угорський вже відбувсь, як се думає Др. Прохаска, опираючись на словах: „expeditione profecta fore.“ Kwartalnik hist. 1892. 20

що був-би прийшов на Русь коло 15—20 мая, завернув з дороги, коли як раз тоді Казимир готовивсь до походу? Таж спільна акція Польщі і Угорщини в справі руській була найкористнійшою для обох сих держав (як се довів Др. Прохаска¹⁾), що мали власне тогді багато спільних інтересів. Так отжеж, ся обставина, ся звязь тих двох походів позволяє нам припустити, що похід Казимира на Русь відбувсь перед 15 мая — з кінцем цвітня і в першій половині мая 1340. Се зістаєть ся однакож все таки лишень гіпотезою; докладнійше означити час походу, як від кінця цвітня до початку липня ми не можемо і сим мусимо вдоволитись.

Те саме треба сказати і в справі означеня часу для походу татарского; і тут ми не можемо подати докладнійшої дати. Звісно, що з кінцем червня або з початком липня ситуація для Польщі була грізною; над нею висіла ціла гроза татарска, а як-би повірити словам письма папского писаного до Казимира 1 серпня 1340²⁾, то належалоб думати, що справді в часі, коли Казимир писав лист до папи (лист з 1 серпня 1340 — се відповідь на лист Казимира писаний до папи) Татари розпочали нахід на Польщу. Се зістаєсь однакож власне непевним, чи ся звістка правдива. Можна припустити, що реляція Казимира була тенденційно написаною, на що ми висше звернули увагу, так, що се письмо не розв'язує ще ясно справу.

Се однакож можемо на певно сказати, що справді від Татар грозило для Польщі небезпеченство, і що десь по сій ситуації відбувсь нахід татарський. Заходить отжеж питанє, коли? — В тій справі точкою опори єсть для нас письмо папске з 17 вересня 1340, писане до хана Узбека.³⁾ З письма виходить, що, як папа писав лист до Узбека, він знав про се, що вже між Польщию і Татарами скінчилась боротьба. Коли він за се довідавсь, ми розумієсь, знати не можемо; на всякий однакож случай боротьба мусіла скінчитись з кінцем серпня, бо як-би скінчилась пізнійше, то вість про се не моглаб прийти до Авініону в першій половині вересня 1340. Тим способом се письмо папске з 17 вересня ограничує час находу татарского; липень і серпень — се час, коли відбувсь сей нахід, а зачавсь він і правдоподібно з початком липня т. р.⁴⁾

¹⁾ W sprawie zajęcia Rusi. Kwartalnik hist. r. 1892.

²⁾ Theiner Mon. Hung. I N 958, 637.

³⁾ Theiner Mon. Pol. I N 960, 638—639.

⁴⁾ Хронологією сего походу татарского означують історики лишень дуже загально. Филевич Иванов і Прохаска кладуть її на р. 1340 без докладнійшого означеня хронології, Горжизкий на р. 1341, а проф. Шараневич на р. 1342.

Сим недокладним означенем походу Казимира і походу татарского ми мусимо вдоволитись, докладнійше сього означити годї. Покличемось ще хіба на хронольоїю річника малопольского, що згоджуєть ся з нашою.¹⁾ Річник сей, так як і ми припускаємо, кладе похід Казимира на кінець цвѣтня (*circa festum pasche* = коло 16 цвѣтня) і на сей сам час менче-більше, що і ми, кладе акцію татарску против Польщі (*circa festum Iohannis baptiste* = коло 24 червня). А через те, коли годить ся з нашим поглядом що до находу татарского і походу Казимира, так попирає наші припущеня в певній мірі (правда, що в дуже незначній).

З порядку річи перейдемо тепер до означеня часу, коли відбулась умова між Казимиром та Дедком. Очевидна річ, що вдна годї відбулась, як скінчивсь нахід татарский. А кінець акції татарскої ми вже означили. Менше-більше з кінцем серпня, найпізнійше, скінчилась боротьба Польщі з Татарами. В вересни тому відбулась певно умова між Казимиром і Дедком і то, що належить припустити, в першій половині сего місяця.

IV.

Зістаєть ся нам, ще одно важне питанє до розвязаня. Се питанє, як представлялись сї подїї, що ми ними займались, і яке вони мали значенє.

Ми вже згадали висше, що історики напряду другого і третього виводять значенє сих подїй з ситуації в літах дальших. Сказали ми також, що ми з таким поглядом не годимось, а будемо ситуацію з сего року розбирати саму для себе, так як історики напряду першого, лишень що ми звернемо, головну увагу на иньші жерела історичні, ніж історики сего напряду.

Точкою опори в тїй справі єсть знов звістне нам письмо папске з 29 червня 1341. Ми звернемо увагу насамперед на се, як воно представляє похід Казимира. Тут сказано так: „*idem Rex (Казимир)... cum exercitu suo terram Russiae dictam gentem expugnaturus intravit: et per ipsum eidem genti nullis dampnis illatis...*”²⁾ Слова сї доводилиб отжеж, що Казимир в сїм походї справді вчинив великі шкоди рускому народови. Трохи докладнійше представляє справу

¹⁾ Bielowski Mon. Pol. II, 860.

²⁾ Theiner Mon. Pol. I, N 566. 434.

Янко з Чарнкова. Він каже, що як Казимир напав на Русь, тоді бояре, як не могли ему опертись, піддались ему певними умовами.¹⁾ З его звістки виходилоб отжеж, що похід скінчивсь користно для Польщі; бояри піддались Казимирови. Инакше ще річ представляють иньші жерела історичні. Вітодуран знає про забране скарбів Казимиром²⁾ так само монах леобенський.³⁾ „Continuatio Francisci Pragensis“ знає про завойоване землі Казимиром в р. 1340.⁴⁾ Річник Малопольский оповідає при першім поході про забране скарбів зі Львова (2 крести) і про упrowadжене „купців і християн“ зі Львова до Польщі, при другім оповідає загально про заняте замків і городів руских.⁵⁾ Обширно розписує ся Длугош про перший похід. У него похід кінчить ся так, що Казимир обляг Львів, здобув его і забрав скарби, потім вирушив на Володимир, і підбив его.⁶⁾ Другий похід виглядає у него так, що Казимир заняв Русь і прилучив до Польщі, хотяй якась часть боярів ставляла ему опір.⁷⁾

Бачимо отжеж, що всі сі тут наведені жерела, почавши від письма з 29 червня, представляють акцію Казимира щасливою — користною для него. Розходить ся отжеж про се, як приняти сі відомости, скільки вони в собі містять правди. — Що до письма папського, то тут хіба моглаб насунутись гадка, чи воно не представляє справи тенденційно. Се письмо було відповідею на просьбу Казимира в справі увільнення его від присяги, яку він дав Дедкови, коли укладав з ним умову. Розходить ся отжеж про се, чи просьба могла бути тенденційно написаною чи ні.

Справу сю розв'язують учені ріжним способом. Филевич н. пр. уважає сю просьбу Казимира за написану тенденційно⁸⁾, тимчасом як знов Лисевич не обстає за її правдивостию, і не припускає навіть тенденції. Що лишень другий гадку свою доводить аргументами, так ми застановимось тільки над поглядами Лисевича. Він каже менче бідше так: Просьба Казимира була писана, як се бачимо з письма польського з 29 червня 1341, в справі диспензи, а писана вона була канцелярнею королівською, що складалась з осіб

¹⁾ Bielowski Mon. Pol. II. 621.

²⁾ Eccard. Corpus hist. m. aevi I. 1862.

³⁾ Boehmer Fontes rerum germ. I. 438.

⁴⁾ Fontes rerum austr. VIII. — Ecriplones. 565. (B).

⁵⁾ Bielowski Mon. Pol. hist. II. 860.

⁶⁾ Długosz Hist. Pol. III, IX, 196—197.

⁷⁾ Długosz Hist. Pol. III, XI, 197—198.

⁸⁾ Филевич Горьба Польши и Литвы-Руси... 60.

духовних, які, розумієсь, знали добре право каноничне. Очевидно, коли тут розходилося о диспензу від присяги, так вони муїли правдиво річ представити, інакше диспенза булаб не важною¹⁾. Належить сказати, що ся аргументация видаєсь нам справедливою. Лише взагалі не можемо розуміти для чого представляв-би Казимир справу тенденційно. Чому він, як би єму акція на Руси не повелась, замовчав-би се? Таж попередні неудачі в справі рускій, колиб він їх потерпів, борше оправдувалиб єго, чому завів умову з Дедком. Він міг-би тогди оправдуватись, що боявсь другий раз пробувати щастя, що єму вже раз недописало, а через те був майже змушений зложити умову. А звісно знов, що присяга вимушена борше має якусь підставу до єї знесеня, ніж присяга зложена добровільно, і Казимир міг скорше від присяги вимушеної одержати диспензу. Після того отжеж, що ми сказали, думаємо, що наведені висше слова польского письма належить уважати за згідні з дійсним станом річи. На жаль однакож вони надто загально представляють цілу квестію. З них довідуємось лишень, що акція Казимира на Руси була користою для Польщі. Заходить питає, як розуміти звістки хроник, що ми їх навели. Що до Янка з Чарнкова, то ми бачили, що єго оповідане про один похід Казимира згоджуєть ся з дійсним станом річи, а через те і ціле се оповідане набирає ознаку правди певности. Ми тому і єго звістку можемо принайменче в головних чертах принести, а іменно єго оповідане піддаєсь бояр Казимирови. З оповіданя Витодурана і монаха з Леобен, річники Малопольского і Длугоша про перший похід виходить, що ціла акція Казимира оберталась коло Львова за (оповідане Длугоша і зайняте Володимира єсть на основі вислідів учених неправдиве²⁾). — Оповіданя річника Малопольского і Длугоша про другий похід показались, як знаємо, неправдивими.

Бачимо отжеж, що всі єї жерела представляють акцію Казимира в користнім сьвітлі, тільки, що одні в більшим другі в меншим се роблять степені. Ся згідність жерел не позволяє нам інакше думати, як лишень так, що справді Казимир в своїм поході здобув певні користи; якась часть бояр а може і Львів піддались Казимирови.

¹⁾ Лисевича рец. на Филевича Борьба Польши и Литвы-Руси... Przewodnik nauk. i liter. 1891, I, ст. 90—93.

²⁾ Зубрицкий Повѣсть, 109. За ним іде Филевич Борьба Польши и Литвы-Руси...“ 67, і ще інші історични.

Ся частина бояр була може впливом контр-реакції, а сю можемо припустити по так страшній реакції, що 7 мая скінчилась смертю Болеслава - Юрія. Сею контр-реакцією ми собі і товкуємо се, чому Казимир здобув певні користи в сїм поході. Контр-реакція і Львів були мабуть точкою опори для Казимира, невеликою певно, однакж все таки так завеликою, що Дедко потребував аж запомоги татарскої, щоб позбутись панованя польского¹⁾.

Се пановане, а лучше сказавши сей вплив Казимира, який він собі здобув на Русі, не був однакж ще тревалим; в порядку річи була тепер боротьба з Татарамн за Русь.

Жерела оповідають, що як Казимир відбув поход на Русь, тоді Дедко і Данило de Ostrow покликали Татар против Польщі. Про покликане Татар Дедком повідають: звістний нам лист польський з 29 червня 1341²⁾, Янко з Чарнкова³⁾ і Длугош⁴⁾, що в тій справі опирався знов на Янку. Про Данила знають лишень: Янко і Длугош. З сих звісток ми довідуємось, хто се були ініціатори сеї акції анти-польскої. Однакж докладніших звісток про них не маємо, учені що займались сими особами догадувались, що Данило був князем з Волинської, а Дедко боярином з Галицької землі⁵⁾.

1) Історики напряду другого і третього уважають похід Казимира і нахід татарский за факти, що відбулись рівночасно і доповняли один другий. Історики напряду першого, що опирають ся на Длугошу, дійшли до результату, що акція Казимира на Русі перед інтервенцією татарскою скінчилась так, що Русь галицьку прилучив Казимир до Польщі.

2) Theiner Mon. Pol. I. N 566, 434.

3) Bielowski Mon. Pol. II 621—622.

4) Długosz III, IX, 213.

5) Особою Дедка займався Лонгинов в розвідці „Грамоты малорусскаго князя Юрія II“, Ляниченко в рец. на Филевича (Журналъ мин. народ. проsv. 158—168 р.), Івано в „Ист. Волин. земли“ і иньші. Всі вони доходять до результату, що Дедко був знатним боярином ще з часів Болеслава Юрія II. Єго то імя містить ся в грамотах сего князя з р. 1334 і 1335 і то раз на другім місци, зараз по імени єпископа, другий раз на першім місци. В хроніці Янка Чарнковского зве ся він перемишльским. Чи він Перемишль одержав від Болеслава Юрія II, чи може в Янка з Чарнкова ся звістка пізнійше додана — як думає Филевич — коли то Перемишль був центром опозиції анти-польскої, — се вяснити тяжко. На певно знаємо однакж, що Дедко був намісником в гал. Русі що найменше до р. 1344.

З особою кн. Данила з Острога справа також неясна. Передовсім заходить тут питанє чи він звав ся з „Острога“ чи з „Острова“. Янко з Чарнкова і Длугош звать єго з „Острова“. Се уважають учені, як: Буданов (Арх. юго-зап. Росс. ч. VII том I ст. 75), Іванов („Ист. волин. земли“), Филевич („Борба Польщи...“) за просту їх помилку. На місто „Остров“ кладуть вони „Острог“ і тим способом Данила уважа-

Сі отжеж бояре покликали Татар.

Приходить ся тепер зайнятись справою сеї акції татарскої в спільї з Дедком і Данилом против Польщі, як вона відбувалась. В тій справі маємо знов суперечні відомости жерельні.

Звісний лист папський з 29 червня 1341 оповідає, що нїм Казимир вчинив великі шкоди народови рускому, тоді „capitandus“ (роз. Дедко) сего народу пішов до хана Узбека, спровадив з собою велику силу Татар і намовив сего хана, щоб він велике число Татар призначив на знищенє Польщі. Казимир розваживши все, а власпе, що до сеї справи (акції відторпої) потрібна доконче поміч католицьких володарів, а її не було, далї, що сей „capitaneus“ і нарід руский згоджувались на предложенє короля, завів з Дедком умову.¹⁾

Інакше представляє знов справу Янко з Чарикова. В его хронїці сказано, що „коли Казимир вернув з походу до Кракова, тоді Дедко що мав в своїй власти Перемисьль, заразом з Данилом з Острова, потиху, без відомости иньших бояр, звернулись до війська татарского і донесли ему, що Казимир заняв Русь і задержав платню данини Татарам. В наслідок сего хан призначив велике військо до Руси, щоби разом з Русинами напало і знищило Польщу. Коли Татари прийшли над Вислу, Казимир забіг їм дорогу, опер ся їм і не позволив перейти ріку; король стратив одного мужа. Татари вернули тоді під Люблин і хотїли его здобути, однакож залога обороницлась від них“.²⁾ Тут як бачимо доволї докладно описано сей похід татарський; Янко згоджує ся в тїм місци з листом з 29 червня 1341 в тїм, що у него єсть також звістка про покликанє Татар Дедком, хотяї доданий Данило. Далї заходить однакож ріжниця: коли в листї нема мови про похід татарський, тут представлений він і доходить до Висли і Люблина. З сим оповіданєм Янка згоджуєть ся також менше більше оповіданє монаха з Леобен про самий нахід татарський. Тут також єсть звістка про похід татарський аж на Вислу, бо в околицї Кракова, лишень що тут сей нахід татарський виглядає більш некористним для Казимира. Вправді у мон. леобенекого сказано також, що Татари задержанї ріками і збройними громадами вернули домів, однакож перед тим поставили Казимира в прикре положенє: він муєїв кликати в Угрів і Німців помочи.³⁾ Так само менше більше як у Янка

ють за прогоплясту кп. Острожских. Горжидцький минає слово „Остров“ і уважає его за ідентичне з галицьким селом Остров, що до нинї ще існує

¹⁾ Theiner M. Pol. hist. I N 566, 434.

²⁾ Bielowski Mon. Pol. hist. II, 622.

³⁾ Boehmer Fontes rerum germ. I, 438.

і мон. леобенського представлений і у Длугоша нахід татарський (Длугош іде тут знов за Янком), тільки що у него суть певні додатки. І так іменно Длугош каже, що з початку Казимир ішов впрост на ворога, а як однакож не хотів проливати крови, то завернув з дороги і станув над Вислою, довідавшись, що Татари туди звернуть свій похід. Татари справді прийшли над Вислу, побачивши однакож другий берег обсаджений війском завернули з дороги і пішли під Люблин, де відбулась неудачна для них облога сего города¹⁾

В найкористнійшій світлі для Казимира представляють акцію татарську Вітодуран і річник малопольський. Перший оповідає насамперед про облогу якогось города (певно Люблина, що про него мова в інших жерелах) а далі про битву, що відбулась між Казимиром і Татарами. Битва скінчилась побідою Казимира; 6000 Татарів полягло.²⁾ Річник не знає про облогу Люблина а оповідає також про побіду Казимира над 8000 силою руско-татарською.³⁾

Звернемо тут ще увагу на звістку, що подана в „Continuatio Fr. Pragensis“. Тут сказано, що „якогось короля“ побито попередного року (себ то 1340) Казимиром.⁴⁾

Сі, як бачимо, суперечні відомости жерельні, можемо поділити на кілька груп: 1) лист п. Бенедикта VII до Казимира з 29 червня 1341, 2) Янко з Чарнкова, монах з Леобен і Длугош, 3) Вітодуран і річник малопольський, і 4) „Continuatio Fr. Pragensis“.

Висше ми сказали, що наслідком походу Казимира на Русь було се, що часть бояр признала власть Казимира, часть — сказали ми — менша, що було мабуть наслідком контр-реакції. Сказали ми однакож, що сей вплив Казимира на Руси, чи, як кажемо, ся частинна власть его над Галицкою Русею, не була ще тревалою; за Русь треба було ще поборотись з Татарами, що власне вмішались в справу руско-польську. Першорядна тому річ знати, як ся інтервенція татарська представлялась і чим вона скінчилась. Чи рішила справу на користь одної сторони, чи другої, чи може не розвязала її вповні. Ми вже бачили як жерела представляють сю інтервенцію татарську, а поділили ми їх на чотири групи. Займемось першою — се лист з 29 червня 1341. Тут не сказано, щоб ся інтервенція скінчилась боротьбою сторін ворожих, або щоб Татари

¹⁾ Długosz Hist. Pol. III, IX, 213—214

²⁾ Eccard Corpus hist. I, 1862.

³⁾ Bielowski Mon. Pol. II, 860—861.

⁴⁾ Fontes rerum austr. VIII. 565.

відбули похід на Польщу. Ситуація була того рода, що Казимир вділв заключити умову з Дедком і тим порішити справу руску. Не доводить се однакож, що походу татарского на Польщу не було, а вказує, що Казимир не виступив проти Татар офензивно, лишень заняв якесь становище вижиданя, що скінчилось врешті умовою его з Дедком. Що похід татарский на Польщу відбувсь, сего доводять нинші жерела, а то Янко, мон. з Леобен і Длугош. Всі вони оповідають, що Татари напали на Польщу і дійшли над Вислу, звідки вернули потім під Люблін. Акція Казимира представляєсь тут лишень оборонною, зведеною аж до мінімум; він чекає Татар над Вислою.

Оповіданя сих трех хронікарів заслугують віри, бо їх представлене справи не противить ся представленю її в листі з 29 червня, а два з них: Янко і мон. леобенский описують незалежно від себе справу, тим часом як оповіданя ниншних хронік виглядають непевними.

Оповіданє Вітодурана, хто зна на яких оперте інформаціях, воно має стиль легендарний; автор, як сам каже, оповідає лишень припадково¹⁾. Місце річника малопольского, де оповідає ся про другий похід Казимира і побіду над Татарами, зіповане, про що ми вже згадали. Звістка *Cont. Fr. Prageensis* занадто загальна, щоб ми могли на неї опертись; хто зна, чи де належить вона до часу, коли Дедко уложив умову з Казимиром: автор може з сеї умови, що на підставі неї Дедко ставав ніби залежним від Польщі (за се скажемо низше), приходить до переконаня, що Дедко був побіджений.

Тим способом ми не можемо опертись на звістках сих останних трех хронік, а мусимо стати за звістками Янка, мон. з Леобен і Длугоша, що акція Казимира була лишень дефензивною. Коли однакож так річ представляєсь, то як акція не могла мати більшого значія для Польщі, вона не могла віддати Русь в руки Казимира²⁾. Через те Казимир по уступленю Татар з Польщі не був паном ситуації. В справі рускій властиво Татари мали перший го-

¹⁾ Essard *Corpus hist. in aevi* I. 1860

²⁾ Ми не можемо однакож згодитись з поглядом істориків напряду другого, що інтервенція татарська поставила Казимира в дуже прикре положенє і змусила его шукати згоди з Дедком. На се не маємо доводів, а доводи загальні сих істориків, що вони їх беруть з ситуації літ дальших по року 1430, не мають в тій справі значеня. Так само і не годимось з представлєнем сеї справи у істориків напряду першого, бо не можемо опиратись на річнику малопольским і Вітодурані, що представляють інтервенцію татарську в дуже користнім для Польщі світлі. Др. Прохаска не звертає на сю справу уваги.

лос, і Дедко, як довго відносини єго до Татар були дружні. Через се однакж, що ми єго відносини до Татар не знаємо, ані коли він укладавсь з Казимиром, ми і не можемо зрозуміти становища Дедка. Як єго відносини до татар були дружні, то належалоб сподіватись, що умова єго з Казимиром, відбувшись слідом за інтервенцією татарскою, була для него користною, на стілько користнійшою для него, ніж для Казимира, на скілько Дедко в сполученю з Татарами мав перевагу в силі. Коли однакж припустимо, що відносини Дедка до Татар попсовались, тоді Казимир був в перевазі і він міг лиш диктовати Дедкови точки умови. Думка Филевича, що Казимир був в прикрім положеню, коли укладав умови, що показались для него не вигідними, булоб тоді і справедливо, як би припустити, що Дедко був в добрих відносинах з Татарами. Припущенє таке дуже відповідне, як би хто не хотів вірити в наглу переміну відносин Дедка до Татар. Однакж, як би ми се припущенє прийняли, то в такім разі стають не зрозумілими слова звістного нам вже добре листа польского з 29 червня 1341, де сказано що Дедко і бояре бажали собі умови з Казимиром (*Capitaneus et gens predicta se dicti regis mandatis et beneplacitis coartrabant*¹⁾). Тенденцію тут знов припустити не можна з причин, які ми висказали више при осуджуваню сєго пшеьма, а тим разом ще з того, що ся тенденція булоб надто очевидна. Дуже не зручно булоб власно представляти справу так, що сєй Дедко, що доперва недавно получивсь з Татарами, потім нагло забажав собі згоди з Казимиром, бо се виглядалоб на неправдоподібне. Се власне, завелика на позір тенденція провадить нас на гадку, що справа ся була правдиво представлена в листі Казимира до папи, а коли так, то належить справді повірити словам листа папского, що Дедко і бояре бажали собі згоди з Казимиром, що найменче не були противні якісь умові. Заходить тепер питанє, чим толковати собі сєю готовість Дедка до умови? Відповідь на се може бути двоякого рода. Або умова ся була для Дедка користною, або становище єго було через усї відносини до Татар захитане. Ми мусимо тому розбирати сєю умову без огляду на ситуацію, котрої не знаємо, противно, ми з сєї умови моглибсьмо зробити вивід що до становища Дедка і відносин єго до Татар і Польщі.

Про сєю умову маємо в двох жерелах звістку. В листі Дедка до кушців торунських невідомої дати (Филевич кладе єї на

¹⁾ Theiner Mon. P. h. N 566, 434.

р. 1340) і в листі папскім з 29 червня 1341 р. В першім сказано лишень коротко, що Дедко завів умову з Казимиром ¹⁾ в другім справа представлена так: „iidem rex et Capitaneus atque gens certa conventiones et pacta cum certis serviciis et subiectionibus eidem Regi exhibendis concorditer invicem inicrunt. Inter que quidem conventiones et pacta prefatus Rex prestito iuramento promisit quod Capitaneum et gentem predictos in omnibus tueri debebat, ipsosque in eorum ritibus, iuribus et consuetudinibus conservare i т. н.“ ²⁾

Отжеж тут виразно сказано, що король, Дедко і бояре (під „gens“ належить відповідно поняттям середних віків розуміти верстви висші) вийшла в перемови з Казимиром, і Казимир сї „conventiones і pacta“ заприсягнув. Які се були сї „pacta et conventiones“, ми знати докладно не можемо. Тут сказано лишень загально: „cum certis serviciis et subiectionibus eidem Regi exhibendis“, значить, що Дедко і бояре були вийшли з під певних прав піддальчих взглядом Казимира. Одну точку лишень знаємо докладно. Король заприсягнув, що буде заховувати обряд, права і звичаї цілого народу. Тут знов міг би де-хто закинути тенденційність сему листови в сїм місци. На се мусимо відповісти як і перше аргументом Лисевича, що просьба Казимира не могла бути тенденційно написаною, бо се була просьба писана в справі диспензи від присяги, а представити неправдиво се, що власне було першорядною річею в тій справі, а то: чого Казимир присягою зобовязавсь держатись, значилоб допуститись що до наш неправди, і тоді власне диспенза від присяги булаб неважною. Та ми розбирали вже нинші слова сего письма і не могли доглянутись тенденційности, а се позволяє нам і в сїм випадку так само думати З тої причини власне ми не можемо згодитись з поглядом Филевича, що закидує сїй просьбі Казимира велику тенденційність.

Тим способом отжеж хотяй тексту умови представити собі в цілості не можна, то все таки ми можемо твердити, що коли в умові треба було порушити справу обряду, прав і звичаїв, то очевидно Казимир був зверхним паном Галицкої Руси, а Дедко залежним від него. Належить тому згодитись на се, що умова ся була доволі користною для Казимира. Вплив Казимира на Руси, який він, здавалось, через інтервенцію татарську стратить, удержав ся все таки, так що остаточно Казимир вийшов доволі щасливо з акції на Руси.

¹⁾ Voigt Codex vipl. prus. III. N 21, 34

²⁾ Theiner M. P. h. I N 566, 434.

Сей факт толкуємо ми собі зміною становища Дедка до Татар. Відносно його мусіли посповатись, і він тому згодивсь на умову, що остаточно не відповідала його становищу, яке він заяв в хвилі покликаня Татар на Польщу, бо зробила его залежним від короля Польщі. На чім ся залежність полягала, ми собі представити не можемо, як і годі нам знати, о скільки верховна власть Казимира над Русею була фактичною, а рівнож як довго вона тревала.¹⁾

Результати нашої розвідки були би отжеж сі: з проф. Филевичом годимось що до его погляду про один лишень похід Казимира на Русь. Сей похід на наш погляд відбувсь в часі від кінця цвітня до початку липня 1340, правдоподібно однакож він відбувсь з кінцем цвітня і з початком мая. Похід не був великих розмірів — ціла акция оберталась лишень коло Львова — скінчивсь однакож, як ми догадувались, з певним успіхом для Польщі, бо якась часть бояр піддалась Казимирови. Ся частинна власть, ссй вплив, що собі здобув Казимир на Руси, не був однакож тревалим. Не довго по тім виросла против Польщі позиція, що на її чолі стояли бояре Дедко і Данило. Вони то покликали Татар против Польщі.

Що до походу татарского, то годимось з поглядами декотрих істориків, що він відбувсь в р. 1340 і то — на наш погляд — в липні або в серпні с. р. Сей похід татарский поставив Казимира в прикре положене, бо не відваживсь він на якусь акцию заціпну против їх. Врешті, що до укладу Дедка з Казимиром, то згоджуємось з поглядами істориків першого напрям, лишень, що ми его не розуміємо в звязку з ситуацією рівночасною а лише з відносинами Дедка до Татар.

Коли ми тим способом покінчили представлене подій політичних з р. 1340, так скажемо ще кілька слів про погляди істориків на ситуацію політичну гал. Руси в літах безпосередно по році 1340. Справа ся, крім иньших причин, лучить ся з нашою розвідкою вже з того взгляду, що історики напряду другого і третого як ми вже на початку зазначили, з ситуації, в якій в тх роках була Русь гал., виводять значіне подій з р. 1340. Ми

¹⁾ Що до розуміння значеня умови то в сій справі годимось з п. Горжицким і Др. Прохаскою. Оба вони уважають Дедка за залежного в якійсь мірі від Польщі, а ніяк не можемо згодитись з поглядами істориків напряду другого, що Дедко не був цілком залежним від Польщі в р. 1340, від когось иньшого — від Литви.

сказали тоді, що не годимось з таким розумінням річи, а то з тої причини, що дотепер справа невияснена, чи така зв'язь безпосередна між подіями з р. 1340 та ситуацією з літ дальших існувала, чи ні. Тут заходить однакж ще иньша справа. Ріжні історики ріжно сю ситуацію по р. 1340 розуміють, і в тій справі погляд Др. Прохаски, заступника напряду третого, як і Дра Мильковича (Студії критичні) ріжнить ся рішучо від поглядів істориків напряду другого. (Історики напряду першого виводять ситуацію в р. пятьдесятих з ситуації, яка була в р. 1340, і попадають в неясність а тому їх погляди не вдержались). Результати студії Прохаски такі: в літах пятьдесятих XIV в. Русь галицка була залежною властиво від Угорщини, а не від Польці ані від кого иншого, хотяй головну акцію в справі рускій в р. 1340 провадив сам Казимир. Доводить се автор листом Людвика угорского до Дедка з 1344 р. ¹⁾ і ситуацією політичною гал. Руси в р. 1340. В листі з 1344, де Людвик пише до Дедка, щоб від купців угорских не брав більшої плати ніж від польских, зве король Дедка: „*fidelis suus*“. Сї слова доводять, на думку автора, що Дедко був залежним від Угорщини, бо инакше Людвик не мігби назвати Дедка своїм слугою. І цілком справедливо, як думає автор. Акція в справі рускій була проваджена в р. 1340 в спілці з Угорщиною. Чому-ж би Угорщина не здобула з сего певної користи. Признати належить, що автор положив велику заслугу в роз'ясненю відносин між Польщею та Угорщиною, однакж сї доводи що до становища гал. Руси в пятьдесяти р. не вповні ще вдоволяють. Передовсім ми виказали, що акція угорска на Руси в р. 1340 скінчилась нічим; король угорський не був тоді на Руси, так і не знаємо чому-би Угорщина мала здобути аж так великі користи з акції Казимира на Руси.

Що до грамоти Людвика з р. 1344, то слова сї „*fideli suo viro magnifico comiti*“ не розвязують ще справи. Може бути, що їх належить полишити так, як полишає їх Милькович, що Русь гал. була залежною від Казимира, а король угорський длятого лише назвав Дедка своїм слугою, що яко будучий его пан зверхний (звістно, що Людвик був вже тогді призначений наслідником Казимира в Польці) мав до сего сю власне підставу. При такій можливости погляди Др. Прохаски не можуть уважатись за цілком певні.

Розглянемоє, як розуміють річ історики напряду другого, а власно проф. Филевич, головний заступник сього напряду. Филевич прихо-

¹⁾ Feier Codex dipl. IX, I, 209.

дить в своїй розвідці, що ми вже згадали, до результату, що Русь галицка в літах пятьдесятих була залежною від Литви. На поперте сего ставляє він ось які доводи: 1) ситуація політична галицкої Руси в р. 1340, 2) лист цісаря византійського Івана Кантакузена до Любарта з р. 1347.¹⁾, 3) звістка в хроніці Яна Чарнковського, 4) грамота Дедка для купців торунських. Филевич каже що ситуація галицка з літ пятьдесятих є впливом подій з р. 1340, а коли сї події так відбулись, що Дедко вкінці ставсь в р. 1340 цілком незалежним від Польщі, так се доводить, що і в пятьдесятих роках Русь галицка не могла бути залежною від Польщі. Филевич питає ся отжеж, від кого? На се дає відповідь, що від Литви. Се доводить на думку автора лист цісаря Івана Кантакузена з 1347 до Любарта, де імператор звиває Любарта, щоби поміг видалити того галицкого архієрея і примусив єго прибути сюди...“ — Филевич витягає з сего довід, що коли цісар приписує Любартові право мішатись до галицких справ церковних (тут ходило о гал. єпископа), то очевидно Любарт мав якісь права на гал. Руси був зверхником сего Дедка, що зве себе намісником в листі своїм до купців торунських. З таким розумінєм справи ми годимось з Филевичом; сей лист доводить, що Русь гал. була залежною від Литви, але не можна згодитись з єго поглядом, що се доводить про залежність гал. Руси вже від р. 1340 від Любарта. Сей лист ілюструє лише ситуацію з р. 1347, так що і воно не розв'язує остаточно справи. Що до другого важного доводу Филевича, який він бачить в листі Дедка до купців торунських²⁾, то сей довід ще надто незначний, щоби можна на нїм опертись. Факт, що Дедко не висловивсь про короля польського, яко свого зверхника, (там сказано лишень „rex Poloniae“), не доводить ще, що Дедко був незалежним від Польщі, або що був залежним від Литви. Се за надто малий довід. Та й про сей лист можна те саме сказати що про грамоту цісаря византійського з р. 1347: він належить лишень виключно до часу, в котрім написаний. І тут ще заходить більша трудність, бо він не має дати а в означеню її можуть бути ріжні погляди (Филевич кладе єї на р. 1340.

Врешті що до звістки в хроніці Янка з Чарнкова, де сказано, що Любарт забрав Галичину, то і вона надто загальна і коротенька.

¹⁾ Acta patriarchatus Constan. в Рус. Ист. Б. VI пр 6

²⁾ Voigt Codex. dipl. pruss. III N 21, 34.

Се були-б найважнійші доводи істориків, що занялись сею справою. Однакож вже з сего бачимо, що ситуація політична гал. Руси по р. 1340 до тепер ще не розяснена належито, а тим самим, хотяй-би ми признали безпосередний звязок між подїями з р. 1340, та ситуацією з лїт дальших, то се нам не причинить ся до розясненя подїй з р. 1340.

У Львові 15 червня 1896.

Описъ Львівського замку р. 1495.

Подав М. Грушевський.

Межи описями королівщин руських варшавського архиву скарбу коронного (Казенної Палати) особливо увагу притягають до себе своєю давниною кілька інвентарів з кінця XV і початку XVI в. (див. замітку в Записках т. VI). Тож не чекаючи видання збірника сих описей, що станеть ся десь за кілька років, наміривсь я деякі з описей сих наперед друком оголосити. Минулого року подав я інвентарі подільських замків з р. 1494 (Записки т. VII), тепер подаю інвентар львівський з р. 1495.

Він перехований в відділі LVI т. зв. Архива Старопольського, літера L. 1 кн. I; є се зшиток з восьми карток в аркуш вздовж перегнутий (дудка), широкий, видертий з своєї попередньої оправы й оправлений разом з иньшими описями львівськими (як і взагалі інвентарі сього відділа); писаний старанно, письмом кінця XV поч. XVI в., з тогочасними дописками й поправками иньшим атраментом; як видно з тексту, реєстри мають все таки якийсь фрагментарний характер: бракує закінчення в описях Верхнього й Нижнього замку, одначе се не брак рукописи, бо сі місяця припадають на кінці не карток, але сторін (не паристих). Загальнішого титулу бракує, рукою новішою написано на горі „А. 1495“, а до слів: *in castro Superiōri* приписано: *Leopoliensi*: се, правдоподобно, приписки, зроблені архивистом при видеранню сїєї описи з давнішої оправы, де дата могла стояти де инде (на горі означено: *z księgi N⁶¹⁷*, давнійшої нумерації).

Дата ся може бути прийнята з повним довірем: окрім здогаду, що архивист знайшов її готову, бо ледви чи став би викомбінувати, і сучасного письма рукописи, за належність описи тому часу свідчить імя підстарости Швартовского, що в ній приходить: в актах львівських сей підстароста виступає від р. 1492 і далі, але з перер-

вами: в р. 1496—7 виступає якийсь час Станіслав de Morawusza, 1497 — Ян de Wyrzbiecza¹). Подібні інвентарі звичайно укладали ся при переміні адміністрації — старост; в 90-х рр. старости львівські кілька раз перемінились: Спитко з Ярослава (до 1493 р.), Ота з Ходча (1493), Андрій de Oleszpusza (згад. під 1496), Миколай Тенчинський (1497)²): можна думати, що інвентар наш був списаний при вступі на уряд того Андрія Олесницького. На останку, що ми маємо інвентар дійсно Львівського замку, се зовсім ясно з тексту.

В порівнянню з деякими иньшими інвентарями сей львівський не належить до більш цікавих. Він дуже короткий, не дає нам докладної описи фортифікацій місцевих, обмежуєть ся реєстром артилерії й запасу різного, не подає доходів замкових, розділу взагалі дуже цікавого, а говорячи про села, що належали до замку, також обмежуєть ся лише реєстрованнем знайденого в фільварках замкових, не подаючи ані реєстрів людности ані їх податків; побутових подробиць взагалі не багато. Все се що до наукової вартости ставить львівський інвентар значно низше від нпр. подільських; за всім тим одначе й сей інвентар вартість має безперечну.

Інвентар списаний підчас страшних нападів Татар, а по при них — Турків та Волохів на землі руські, перед волоським походом Яна Ольбрахта. Хоч головно терпіло від тих нападів Поділе, але й Галичина не була від них забезпечена; коли 1498 р. (в маю) Стефан Молдавський пустив ся помстити ся над Польщею за її похід, він пройшов до Вислоки, зруйновавши Перемишль, Ярослав, Радимно й ин. Львів, „місто претверде“, обложив він та пробував взяти, але не міг і лише передмістя попалив. За Волохами в липні прийшли в Галичину Татари й свобідно погосподаривши, вернули ся без перешкоди, а в падолистї 70 тис. Турків поруйновали полудневу Галичину — Галич, Жидачів, Дрогобич, Самбір, знову без жадної перешкоди, аж глибокий сніг примусив їх вернутись. Північну Галичину навідали Татари двічі 1500 р., поруйновавши околиці Белза, Туробина, Лежайська; староста львівський Петро Мишковський стояв з значним військом на границях, але панїка була так велика, що напасти на Татар він не відваживсь. Агенти московські, доносячи про спалені Татарами міста, вичисляють і Львів, та тут знову треба розуміти, очевидно, передмістя львівські³).

¹) Akty grodzkie i ziemskie t. XV, index, sub. voce: Leopoldis — vicemagistratus.

²) Ibidem, sub voce Leopoldis — capitaneus.

³) Ваповский (вид. Краків. Академії) с. 33, 35, 37—8, Зубрицького Kronika miasta Lwowa р. 127—8, Сборникъ истор. общ. т. XLI с. 360, 469—70.

Інвентар 1495 р. дає нам знати, як була приготована *urbs munitissima* для прийняття ворогів. Вигляд не дуже втішний: на Високім замку стояло яких 5—6 гармат різного рода, п'ять гаківниць і 14 ручниць; крім того було вивезено на замку Глинянського зі Львова дві гармати, гаковницю й дев'ять фуклерів. Поруч з ними уживалися ще луки: значне число їх нашлося на Львівськiм замку, правда — все старі або попсовані, і наготовано було наново чималий запас стріл. На Нижнiм замку, що був резиденцією старости і містився в фортифікаціях мiйських (на теперішній площі *Castrum*) ані артилерії, ані зброї взагалі інвентар не згадує, лише запаси харчу та рiзних рiчей до уживання господарського. Такі-ж запаси зложені були й на Високім замку; харч доволі рiзнородний: окрім звичайного запасу хлiба й овочів, мед, сало, смалець, масло, сир, риба сушена, мак, конопляне сiм'я, сушені черешні etc. Як недбало переховувався сей запас, доводить, що одна комора на Високім замку була заложена коломийським запасом, „але зрахувати його не можна було за для давности й смердючого запаху“, а в чотирох засiках мука так злеглася, що не можна було мiряти.

З поміж рiзних інструментів і рiчей побутових варто зауважити деякі приряди до кари: так на Високім замку знаходимо „дві куни з ланцюхами, для заковування в них людей“, на Нижнiм: „два залiзних інструмента для заковування (*vinculacione*) вязнiв (*captivorum*). В додаток до сього наведу аналогічне місце з однієї пізнішої описи Львівського замку (1537 р.), де знаходимо: *куу сзо члопи садзауа зелиазну 1, рiто на члопу зелиазни 1, сына залазна длога 1, рucznyсze сзо члопи садзacz 2¹*).

На Високім замку згадується капличка, доволі убога: чаша була цинова, крім орнат та паперового мiссала нічого не згадується.

По описи замку йдуть інвентарі замкових фiльваркiв, всього 4; тут можна занотувати випадково зазначені слiди побуту воякiв замкових: в Скнилові на фiльварку сi вояки забрали бiльш як сто каплунів і сорок качок, а на селі тамже вони „забрали у селян всiх курей і гусок, нічого не лишивши“; подiбне спустошення вчинили вони й на фiльварку ведепольськiм. Апетит їх одначе не обмежався птицею домашньою, бо в тiмже Скнилові згадується два стожки пшениці якогось королiвського пiдданого із Слонки, „що за для страху перед вояками свiй хлiб сгоди привіз“.

¹) Архив Скарбу, вiддiл ІХ вн. N 5 ф. 8.

При описи фільварку в Новім Селі згадуєть ся де що про господарство замкове: підстароста роздавав „пішним“ селянам волів для роботи, і ті потім „мали вернути сю худобу або заплатити по таксі“; роздавало ся й насінне для посіву.

На останку занотуємо знову згадку про отумерщину (*morticinium*): в Перегніві по двох селянах прийшло на замок двадцять один стіжок хліба і трое коней.

У Львові, 10(22)/IV 96.

In primis que in **castro Superiori**¹⁾ inventa sunt, vt bombarde, siue pixides, vna huffnycza cum signo Odrowasch, et altera que nucupatur polhuffnycze.

In basta autem apud primam valuam hec habentur cum signo Lelywa. Tercia pars tharasznycza cum signo Lelywa — hec in Superiori castro. Quarta habetur super turri eiusdem castri, que est poltharasznycze etiam cum signo Lelywa.

Hakownycz in numero quinque: due ferree et tres enee.

Sex staplow ferrei pro preparacione hakownycz.

Rucznycz quatuordecem, omnes ferree.

Triginta et novem vasa puluerum nouorum, alias missilium, preparatum et XV vasa pulueris non preparati pulueris, wlgariter nyepodzalanego.

Saletre medium vas.

Sulfuris in tribus vasis existimacione quasi lapides decim. Aliud sulfur contritum et contonsum, eciam extimacione decem lapides.

Plumbi puri una porcio, extimacione duorum lapidum.

Kulky plumbee tam pro tharasnycze, quam eciam pro hakownyche et rucznyche, de preparatis habentur due urne plene, et lapidearum kulkarum maioris quantitatis sunt octo capecie numerate.

Lucibulariorum sunt sex — kaganczow.

Balistarum destructarum, alias zaskodnych, sunt sexaginta quinque et castrenses baliste antique in numero septem.

Sex vasa telorum alias szypoff osszadzonych.

Item aliorum telorum sunt aliquot capecie, absque vasis posite, eciam osszadzonych, nouiter reparate.

Item brzechwy — iste non sunt numerate, quorum est copia existimacione mille et vltra capeciarum.

Loricarum inveteratarum sunt octo et oboyczkow XXII.

Galearum veteris posicionis, alias scholowkow, viginti sex.

Antiquorum autem armorum numerabilis dispositionis sunt porciones quindecim.

Item sunt quedam instrumenta artificum balistariorum porciones quinque.

Item de pice est una magna porcio quasi duorum lapidum.

Item tres kolowrothy pro trahendis balistis.

Item in habitaculo, vbi pulueres preparantur, sunt dwye stampye cum quatuor stampory et vna rota magna, ad hec preparata. Eciam et tres aluei pro eisdem pulueribus purgandis.

Item vas vnum pro emundacione loricarum factum.

Item in caminata maiori, ubi est capella, ubi totus apparatus missalis habetur, videlicet calix stanneus, ornatus, alba, humerale, cingulus, manipulare cum missali antiquo papireo.

In eodem habitaculo habentur quatuor haste antique, kopynycze et tres galee antique.

Item unum ferrum magnum, quod vocatur czop ad kyerad.

Item vna longa et magna cathena putealis, alias lanczuch, cum duabus vrceis cum ferro preparatis.

Tres bulge puteales, sed inveterate.

Novem corde, alias lyny, sex magne et tres parwe.

Item in eadem caminata sunt lardinum perne centum cum medio.

Item post conscripcionem lardinum recepte sunt ad expensas due perne et tertia incepta.

Arwinarum polente sunt centum cum quatuordecim.

Frixate arvine, alias smalczu, sunt viginti sex olle, tamen quedam non sunt plene.

De sepo sunt lapides triginta duo; item post conscripcionem pro luminibus de sepo recepti sunt duo lapides per quinque septimanas.

De butiro septuaginta sex olle, omnes bene replete, et post conscripcionem de butiro due olle sunt recepte pro expensis per V septimanas.

Caseorum capecie centum et quinquaginta minus media, et iterum post conscripcionem recepte sunt due capecie.

Piscium siccorum sunt quinquaginta, et post conscripcionem quinque pisces sunt recepti.

Pultium ex ordeo medius truncus, alias polklody, et post conscripcionem una macza est recepta.

Milii truncus cum medio, et post conscripcionem unum chorum milii consumserunt.

Papaueris X trunci cum y 1 $\frac{1}{2}$ choro, et post conscriptionem medium chorum cosumserunt.

Cerasarum, alias czeresny, tres chori.

Pisi duo trunci cum medio.

Seminis canapi trunci octo, et post conscripcionem medium chorum consumpserunt.

Item spyza colomyyska, de eadem repleta est una stuba magna, sed propter vetustatem ipsius atque vaporem fetidum enumerari non potuit.

In celario caulium caulium (sic) novem kuffy et duo dolia, preter caules recentes, ex quibus adhuc possent repleri duo aut tria dolia.

De cepis triginta aut quadraginta trunci.

In superio promptuario, vbi farina reseruatur:

De farina sunt quatuor szasyky profundi, existimacione mille aut plus truncorum farine compresse, que facili non potuit mensurari.

Item post conscripcionem per quinque septimanas propter expensum castrense de farina consumti sunt octo trunci farine antique et postmodum adducta est farina nowa de molendinis decim novem trunci.

In alio promptuario, supra aliud celarium situato:

De farina seminata triticea quatuor sunt koritha magna et plene coagulata et vna magna fassa eciam plena, et ibidem de farina przekadek magnum et plenum et medium drays.

Salis duodecim fasse magne et plene cum medio dolio. Istud dolium medium pro salsandis carnibus porcinis totum exiuit.

De melle duo trunci cum medio et una macza.

Octo boues castrenses.

Viginti octo owes, que sunt recepte Iudeo propter transgressionem thelonei, alias w przemycze, que occise sunt pro familia castrensi et ipsorum usu et que eciam tempore hyemis conservari non potuerunt.

Quatuor scrofe, que seruantur in castro propter suellos, et postmodum due sunt adducte.

Tres currus castrenses cum tribus securribus et vno ligone, cum lopatha ferrea.

Per quinque septimanas post adventum meum quatuor braxaciones cereuisie pro familia castrensi braxauerunt.

Molendinum castrense manuale.

In braxatorio: caldar, duo dolia, unus linter, alias koritho spuszczadlne, przykadek, duo srothfassy ceruisiales, sypyen, septem vasa ceruisionalia, vnus linter cellarii, qui sub vasa supponitur braxacionis tempore.

In coquina: patella vna, scutelle lignee quinque et septem talaria.

Humulum non est mensuratum, cuius copia magna habetur.

Ante portam castris superioris, alias Na przehradzy robora quercina multa iam precisa, pro edificio preparata.

Due boyya, alias kuny, cum suis catenis, pro vinculandis hominibus.

Item lignorum communium pro calefactione et coquina copia magna.

Scilindriorum duo millia ducenta et decem. Guniformum scilindriorum tria millia. Scilindria mille et ducenta.

Brasea duo magna triticea et tria parva castrensia, per tres truncos comparata.

Awene¹⁾

In **castello Inferiori**, in ciuitate Leopoliensi situato, et in promptuario maiori:

Quatuor vasa magna farine seminate.

Item eiusdem farine przykadek non plenum.

De piso duo trunci cum vno wyrthel.

Pultium ordeaceorum tres trunci cum polmyarek.

Scruti triginta sex trunci.

Triticum in braseatorio viginti trunci cum 1¹/₂.

Siliginis sexaginta quatuor trunci cum 1¹/₂.

Salis quinque vasa magna cum medio przekadek.

Papaueris vnus truncus.

Humuli in duplici loco estimacione XXX truncorum.

De cepis vnum magnum celarium plenum.

De rapis recentibus copia.

Vasa ceruisiaria vacua sedecim.

Unum magnum srothffasz pro conseruacione aque.

Duo czebry, duo lintera, duo cantari lignei, due kuffy.

Duo instrumenta ferrea pro vinculacione captivorum, alias wlgariter kygye.

Baliste destructe, alias zaskodne, decim nouem.

Cere vna magna porcio.

Viginti septem porciones secti et preparati lapidis, que pro reformatione fenestrarum excisa fuerunt.

Tres pecie tentorii rubei regalis a moldauiensi pallatino; eiusdem tentorii due sepes.

Aliud tentorium regale de sela alba cum sepe, eciam a pallatino moldauiensi. Eciam sunt alie porciones aut sepes tentorii, igne fulguris cremate.

¹⁾ Далі нема

Signorum regalium quatuor.

Scilindriorum triginta capecie et quinque.

Lignorum cum pino copia.

Lucibulare, alias lichtharz.

Sacci, in quibus frumenta ducuntur ad molendina, sunt in numero quatuordecim.

Brasea duo magna triticea et tria parwa castrensia, per tres truncos comparata.

Awene¹⁾.

Krznylow p[r]edium, miliare a castro distat.

In eodem predio in horeo de siligine acerwi decem septem cum modio et quarta pars allodii, que pars quarta incepta est triturari propter pecora. Eiusdemque siliginis triturate in predio et promptuali iam sunt tres trunci.

Ordei medium allodium et eiusdem ordei media pars acerwi.

Pisi vnus arthomus, sed grandine percussus.

Paganice vnus arthomus.

Feni vna stirtha in horeo et in campo tres.

Peccora cornuta quinquaginta et quatuor.

Scrofe communes triginta sex.

Vitullorum, alias czyelath, quadraginta duo.

Gallorum communium citra ducenti, tantum caponum sexaginta, nam stipendarii plus quam centum capones receperunt.

Ancarum quadraginta tantum, stipendarii vero quadraginta ex eis receperunt.

In eadem villa kmethonibus omnes gallos et ancas stipendarii receperunt, nihil relinquentes.

Styrtha et duo arthomi siliginis in eodem horeo prediali cuiusdam hominis regalis ex villa Szlonka, qui propter metum stipendiariorum predicta frumenta illuc introduxit.

Decime ecclesiastice duo arthomi.

De feno duo arthomi in hereditate ville Wroczyw falcastratum in prato deserte aree, quod fenum ducitur pro necessitate prediali in Krznylow.

Avene quinque styrthe et tres acerwi cum medio.

In villa **Wyelyepole** predium, distans tribus miliaribus a castro, in quo quidem predio siliginis sex arthomi cum medio.

Awene quatuor arthomi.

Pisi vnus arthomus.

¹⁾ Далі нема.

Peccorum in eodem predio nonaginta, in quorum numero quadraginta boues et duo habentur; eiam in eadem summa quatuor boues in transgressione thelonei recepti.

Tres eque erronee, alias bladne.

Porcorum maiorum sexaginta.

Minorum porcorum quadraginta.

Scrofarum communium centum cum medio.

Ancarum septuaginta quinque.

Gallorum communium centum cum medio.

Caponum tantum vndecim, quia ex eis stipendarii plus quam centum receperunt.

Molendinum ex villa Stradecz pertinet ad eundem predium, ex quo annuatim solvit triginta truncos farine.

In prato magno Przechodi feni XL-ginta et duo artomi.

Item in prato Thyczna anni preteriti et praesentis centum cum triginta arthomi minus vno et octo stirthe feni.

Item in villa Iacznysza stat vnus arthomus scruti, quod seminatatum est in Thyczna.

Molendinum in villa Slonka annuatim pro castro soluit XXX truncos farine.

In villa **Noue Syolo** predium, quatuor miliaria a castro distat, in quo predio siliginis acerwi octo cum medio.

Due styrthe iarzycze.

Tritici vna styrtha.

Awene duo acerwi et sex styrthe.

Pisi vnus acerws.

Ordei acerwi vnus arthomus et medium.

Scruti arthomulus parws.

Ancarum quinquaginta septem.

Gallorum communium ducenti.

Caponum plusquam centum.

Vacce tres.

Pavones quinque.

Ibidem in promptuario triturate awene, que hominibus accomodata erat ad seminandum, XXIII-or trunci.

Item accomodati tritici quatuor trunci cum medio.

Seminis canaparum vnus chorus.

Siliginis quindecim trunci.

Una scrofa, duo porci, porcelli, alias nazymath, quatuor, suelli quinque.

Item in eadem hereditate ville Nowe Syolo de feno tres arthomi, et aliud, quod non potuit perfici, stat in prato in cassulis bene ad decim currus.

In eodem predio regie maiestatis boues sunt in numero viginti, quos vicecapitaneus Swarhowsky dedit inter kmethones ad laborandum, qui restitui debent tempore suo aut iuxta taxam solui.

Sub ista villa est molendinum, quod iacet in hereditate Turzynka, annuatim solvit XXIII-or truncos farine, et iam retentam farinam tenetur citra centum truncos.

Predium in villa **Myklaschow**, duo miliaria a castro distat:

De siligine undecim styrthe cum vno artomulo.

De tritico due styrthe et vnus arthomus.

Awene anni preteriti decim styrthe.

Anni praesentis quinque styrthe avene magne quantitatis.

De piso vna magna styrtha.

De ordeo vnus arthomulus.

De tritico triturato, quod dabatur hominibus in nouam restitutionem, viginti vnus truncus.

De semine canaparum medius truncus.

De feno in pratis lutuosis quadraginta arthomi, in aliis pratis octo styrthe.

Antiqui feni due styrthe cum media.

Item in eodem predio invente sunt viginti vacce steriles, alias ialowycz, stacionales, per vicecapitaneum Szwartsowskj exacte.

Inveni peccorum domesticorum communium quinquaginta, in quo numero sunt tres boues laboriosi.

Item vitallorum (sic) adulatorum, alias ozymczath, viginti septem.

Ancarum quadraginta.

Pauonum nouem.

Gallorum sine numero.

Ibidem in Myklaschow Martinus thywn de consensu domini pallatini propriis impensis molendinum de nowo construxit, quod successu temporis duodecim truncos farine annuatim solvere deberet.

Item in eodem predio inveni robora optima pinea, reposita pro edificio, centum cum sexaginta.

Predium, sub castro nouiter factum, in quo sunt due styrthe pisi et totidem feni et vnus arthomulus scruti.

Item ibidem piscarium, piscibus repletum.

Item in villa Thurzynka quinque magne styrthe et cum vno arthomo feni.

Item molendinum de villa Byelka dat ad castrum annuatim triginta sex truncos farine.

Oppidum cum fortalicio **Glynyany**,

In quo primo inveni armorum propugnancium, que ex Leopoli deducta sunt: vna huffnyeza, una tharasnyeza, vna hakownyeza, nouem foglary, prochownyez viginti tres, rucznyez XVII.

Duo foglary castri Glynyanensis.

Nouem prochownyez eiusdem castri Glynyany.

Pulveres ad huffnyeze vnum vas.

Pulveres ad tharasnyeze vnum vas.

Pulveres ad rucznyeze vnum vas.

Ad tharasnyeze kulky quinquaginta.

Ad huffnyeze kulky quinquaginta.

Ad ffoglary kulk ducenta cum septuaginta.

Ad rucznyeze septem centa kulkarum.

Telorum due capecie ossadzonych.

Item tres rucznyeze ferree fracte.

In promtuariis:

De semine lini unus truncus.

De semine canapi nouem trunci.

De semine papaueris quatuor trunci.

De sale trito communi lintera quinque cum vno dolio.

Butiri octo olle.

Caseorum quadraginta capecie minus duabus.

Pisi tritirati duo trunci.

Vas milii et aliud pultium vas.

Lardinum viginti perne.

In predio frumentorum:

De tritico antiquo viginti sex styrthe.

De novo tritico viginti vna styrtha.

De siligine antiquo vna styrtha.

Siliginis nowe quinque styrthe

Awene antique eciam quinque styrthe.

Awene anni praesentis octo styrthe.

Pisi vnus arthomus.

Scruti vna styrtha.

Ordei vna styrtha et alia incepta est.

In eodem predio:

Viginti octo vacce lactantes.

Thauri trium annorum sunt vndecim.

Ozymkow nouem.

Vituli viginti octo.

Ancæ sexaginta.

Sues quinquaginta comunes.

Caponum et aliorum gallorum non est numerus.

Suppellectilia domus: Sex scutelle lignee. Octo tallaria lignea.

Ligo vna. Gracza vna. Ffossoria duo. Tres thene et quinque multra. Dzeza. Securis.

In braxatorio: Duo dolia magna et unum parwm. Caldar. Vanna.

Viginti vasa cum vno ceruisialia. Due thene, alias czebry. Unus tippus ferreus, alias kyy.

Morticinia: Item in villa Przegnyowo derelicta morticinia hominum Lowyn et Zankow, post obitum relinquerunt viginti arthomi cum vno frumentorum, tres equas.

Три панеґірики XVII віку.

Подав др. Кирило Студинський.

В моїй статії п. з. „Панеґірик *Εὐφώνια* веселобрмчяя“, печатаній в VIII томі „Записок“ Н. тов. Шевченка, мав я нагоду подати звістки про панеґірики XVI і XVII в. та замітки про їх значіне. Нині подаю тексти трех панеґіриків XVII в., що переходять ся в музеї Ставропіїї у Львові. Одні з тих панеґіриків мають для нас меньшу, другі більшу вартість, та все ж таки всі они заслугоють того, щоби їх перепечатати. Заголовки їх такі: 1) „*Ἰμνολογία*“ печ. в Київі 1630 р. — 2) „*Ἀναδῆμιχ τῆς τιμῆς*“ печ. в Венеції в р. 1641 і 3) „*Εὐφώνια*“ печ. у Львові в р. 1642.

Два останні панеґірики знані до тепер в бібліографії яко унікати, перший находимо також в Публичній бібліотеці в Петербурзі.¹⁾ Примірник „*Ἰμνολογία*“—ї, що переходує ся в музеї Ставропіїї у Львові, неповний. Їму недостає картки четвертої, котру подаю з відпису зладженого з примірника петербургского під оком проф. Сірку, за що й передаю сему ученому сердечну подяку. „*Ἰμνολογία*“ посвячена Петрови Могилі і напечатана скоро по єго вступленю на архимандричий престол київско-печерскої Лаври. Її піднесли Могилі типографи Лаври в дарунку на Пасху. Цілий панеґірик зложений з шести карток. На обороті заголовної картки бачимо герб Могилі, зложений з шести частий, котрі я описав, видаючи панеґірик п. з.

Складаю на сїм місци сердечну подяку Впв. проф. Із. Шараневичеви за дозвіл користати з сих панеґіриків.

¹⁾ И. Каратаевъ: „Описание славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими бубвами. Томъ первый съ 1491 по 1652 г.“ СПб. 1883. стор. 416.

„Едѣбѣиъ весело брмя чая“. Зверху на гербі видимо меч і булаву а понад ними корону, на знак давного походження Могилів, дальше архимандричу мітру, а вкінци білого орла з розпростертими крилами а під его ногами корону. Довкола гербу читаємо букви: П. М. В. М. А. К. Л. П. (Петро Могила, Воеводич Молдавский, Архимандрит Київської Печерської Лаври). Початкові вірші панеїрика складають акростих: „Петрови Мшгилѣ, Архимандритѣ Свѣтла Чудотворныя Великиа Лавры Печерскиа Киевскиа, Воеводичѣ Землѣ Молдавских“. На кожде з тих слів зложено осібні вірші, для котрих темою були слова з пасхальних стихир. Так отже на тему слів стихири „Воскресенія день“ уложено акростих „Петрови“; на „просвѣтима торжеством“ явив ся акростих „Могилѣ“; на слова стихири „и другъ друга обимемъ“ акростих „архимандриту“ і т. д. Під віршами підписані імена і прозвища десяти типографів, в котрих числі були і „батирщики“ і „письмоліятели“. На самім кінци додали по одному четверостиху Памво Беринда „типикароводецъ“ і Тарас Земка „всего типа правитель“. Звісний учений російський, Пекарський¹⁾ гадає, що автором тих віршів був або Памво Беринда, або Тарас Земка і Памво Беринда разом та що типографи лише підписали ся під їх утворами. З поглядом сего ученого я згодити ся не можу. Доволі поглянути лише на мову осібних віршів, що вказує нам на ріжних авторів. В одних віршах бачимо багато польонізмів, в иньших грубі домішки мови церковно-славянської. Рівнож я не згодив би ся з гадкою Пекарского, що зі слів: „на славнихъ стихировѣ Пасхи пѣснь празднична цѣлованіа согласно поють, иже къ типографѣи“ вносить, ніби вірші поміщені в „Імнологі“ і сьпівано. Се „поють“ треба розуміти в значіню переноснім — „складають вірші“, тим більше, що ледви чи сафінське метрум другого вірша підходить під арню пасхальної стихири. Всі вірші прославляють головно воскресеніє Христа, а Могилу називають тут типографи своїм паном і гетьманом. З історичного погляду не має сей панеїрик великої цїни, а і самі вірші не виказують літературної вартости; всеж таки цікавий сей панеїрик тим, що подає нам назви тружеників київско-печерської Лаври, які не мало працювали для розвою житя духового на Україні-Русь, та що і в самих віршах замітне їх образоване, що більше нагадує нам школи з „грецко-славянським“ характером, чим на напрям шкїл католицких. Мітольоїя старинного сьвіта тутки майже цілком виключена,

¹⁾ „Отечественныя Записки“ за рік 1862 кн. III в статі „Представители кievской учености“ стор. 197.

а сего не подибуємо в пізнійших панеїриках київських, що писані вже на лад нової науки, пересадженої з католицьких шкіл до київської академії.

Дуже цінний з погляду історичного і літературного другий панеїрик п. з. „Αναθήμα τῆς τιμῆς“. Панеїрик сей відпечатав вже раз Головацкій¹⁾, хоть не конче точно. З сего огляду, як також задля того, що стаття Головацкого в нас не так легко доступна, я подаю текст панеїрика в повній формі. Автором его єсть Яків Седовский. Він, як довідуємо ся з самого панеїрика, прибув до Венеції і застав тут кількох зі своїх земляків, що віддавали ся науці. Поміж ними пізнав він також Григорія Кирицького „Ὁβιβλίεττα Λεωσκῆς γῆρας κτὲρ Ρώσικῆ“, що, як читаємо в тексті, відбув подорож по Сході, відвідав чотирох патріархів, виучив ся язиків латиньского, грецького і італійского, віддавав ся студиям в Італії і в академії в Падуї одержав степенъ доктора філософії. Про Кирицького каже автор, що він був чоловіком ученим, котрого не могла „жадна прелестъ свѣта Ὁβвести до секты' проклятоѣ“. До Італії прибув Кирицький „без соумтоу, без достаткоу“; ним заопікували ся Греки з Венеції і своїм хлібом довели его до промоції. З нагоди промоції Кирицького написав Седовский в его честь вірші а присвятив їх фіядельфійскому митрополиті Атаназеві Валеріянови, венецьким горожанам, братії і ктиторам церкви св. Георгія в Венеції. Як видимо, панеїрик містить в собі похвалу для промованого доктора і для его праці, а заразом подяку для венецьких горожан, що не жаліли засобів на его удержане.

Про автора і про Кирицького ми, на жаль, не можемо нічого сказати. Оба они були православні і, як догадує ся Головацкій, походили, по всій правдоподібности, з міста Львова.²⁾ Отсе і все, що можемо про сих людей сказати. Натомісь застановимо ся хвильку над значівем Падуї і над зносінами Русинів з Греками, про котрі нам автор в своїм панеїрику згадує.

В XVI віці стає Італія на чолі життя духового. Тут розвинула ся найвисше штука і за-для неї з'їжджає ся сюди велике число артистів. Поміж всіми містами видобуває ся на перше місце Падуа. По розбитю ліги в Камбре (1511 р.), виплила Венеція, хоть була малою державою, на представительку інтелігентної дипломатії і адміністрації серед неужоженних відносин в Європі. Ся обставина дала

¹⁾ Я. Головацкій: „Библиографическія находки во Львовѣ. СПБ. 1873 стор. 21—7.

²⁾ Ibidem. Стр. 22.

жите Падуї. З подиву гідним зрозумінням і енергією зробила Венеція з Падуї наперед центральний університет венецький (1458 р.), опісля італійський а вкінці європейський. Стало ся оно головно через се, що в р. 1528 сотворено в столиці раду шкільну, *riformatori dello studio di Padova*, котрій повірено опіку над сею інституцією і котрої акти в уривках ще до нині додержали ся. З актів тих довідуємо ся, що ряд Венецький ложив величезні суми на ся інституцію, що з печальністю заздрісної матери задержував високими платнями (до 1500 зр.) і спроваджував для неї найлучших професорів, що спосібним учителям давав стипендії і улекшував подорожі наукові до Дальмації, Єгипту і до иньших країв, що старав ся добре випосажити цілу школу і не щадив коштів на город ботанічний, музей анатомічний і т. и. Протягом сегож віку будує місто просторе колегіум *Bovis*, з взірцево уладженими викладовими саями, зиґаром, прислугою і иньшими потребами. Ученики в Падуї одержують чимало улекшень, привилеїв і увільненнь від цля і тим подібних оплат, а 11 буре стоїть вітвором для молодіжи бідної і спосібної. Конкуренцію з Падуєю видержувала тоді тільки Больонія і то здає ся найсильнїйше в праві канонічнім.

Так отже падуанський університет розріс ся в XVI віці і став дивно рухливою і жизненною інституцією. О скільки дасть ся обчислити, іматрикувало ся тогді 36 тисяч студентів, поміж ними 16 тисяч чужинців а 20 тисяч Італіянців, 26 тисяч правників а 10 медиків. На разі видає ся се число малим. Однак треба памятати, що оно тричи перевищає фреквенцію на університеті краківськїм навіть в найсвітлїйшїм періоді і що в XVI віці не було ані примусу шкільного, ані конечности образования що школи середні були так мало численні, а верства інтелігенції так невелика. З ріжних сторін і країв напливає сюда молодіж. Ми находимо тутки і Грека і Русна, молодіж андалюзийску і Шкотів, Поляків і иньші народности а сей наплив, єсть гарним обявом в історії розпростореня цивілізації відродження, в чїм так гарний уділ припав Падуї. В тім часі далека подорож була дуже ризиковна і враз треба її було оплатити житєм. Отже тим більше треба цїнити цивілізацію, що до таких жертв вела молодіж.¹⁾

¹⁾ Dr. Stan. Windakiewicz: „Padwa“ Studium z dziejów cywilizacji polskiej. W Krakowie 1891, стор. 8—9. Гляди також иньші праці сего автора: „Statuta Nacyi Polskiej w Padwie“. Kraków 1890 і „Protokoły Zgromadzeń Nacyi Polskiej w Padwie“. Kraków 1890.

Падуа має і для Русинів своє значінє. Вже в першій четвертині XVI віку промує ся тутки на доктора медицини знаменитий в руській літературі Франц Скорина а в першій половині XVII віку бачимо тутки промоцію другого доктора філософії Кирицького. Чи промував ся тутки хто більше з Русинів, не знаємо, однак в панеїрику „Αναθημα τῆς τιμῆς“ читаємо, що разом з Кирицьким образувало ся тутки більше Русинів. Так отже видимо, що вже дуже рано стала Падуа місцем науки для молодїжи українсько-руської, що своє знанє несла опісля на услуги рідного народу.

Молодїж, що учила ся в Падуї, ділила ся на т. зв. нації. До котрої нації прилучували ся Русини, сего не знаємо, однак догадувати ся можна, що віра зближала їх найбільше до Греків і лучила їх з ними в певну дружбу. Се бачимо хотьби і з панеїрика „Αναθημα τῆς τιμῆς“, бо він свідчить, що Русини дізнавали не малої підпомоги грошевої від грецких одновітців. Та щедрість, як гадає Головацкий ¹⁾, показана Русинови Кирицькому, нахилила мабуть приїзжого земляка Седовского до висказаня своєї радости „юже на серцю моем имѣх оусты и тростню ѿческими моими мѣтры во общюю ползю и оутѣшеніе прѣчѣм православному (найпаче же людем діалектоу Славенскаго егоже шѣрѣкостъ земли шѣрѣкості равна).

Панеїрик сей вказує нам, як високо цінили на Руси в XVII віці людей науки, коли з нагоди їх промоції складано похвальні вірші, і як високе понятє мали Русини про число Славян і простор землі, що они займали. Панеїрик сам вільний від всякого мітольоїчного балаєту.

Перейдїм дальше до третього панеїрика п. з. „Εἰσόδιον“ печ. у Львові в р. 1642 в честь єпископа львівского, Арсенія Желиборского. ²⁾

З історії відомо нам, що єпископи львівський і перемиський не приступили на соборі берестейскім до унії, хотяй перед тим оба брали участь в нарадах над введенєм унії і навіть дали в сій справі на грамотах свої підписи. По соборі берестейскім починає ся поміж православними консолідація сил для оборони православної церкви против католицизму. Львівске братство старєє

¹⁾ Я. Головацкий: „Библиографическія находки во Львовѣ“, стор. 23.

²⁾ Коротку звістку про сей панеїрик і виїмки з віршів подав Яків Головацкий в више наведеній статії: „Библиографическія находки во Львовѣ“, стор. 30—31.

ся полагодити дорогою згоди свої спори з еп. Гедеоном Балабаном, уживає навіть до сего помирення князя Острожского, рішає ся за-бути всі кривди, яких зазнало від Балабана, щоб тільки удержати єпископа на дальше при православію а тим самим мати сторуника в боротьбі против католицизму. По довгих трудах удало ся братству довести до порозуміння з Балабаном в році 1603. Чотири роки пізнійше умирає Балабан а престол єпископский старає ся здобути єго братанч Ісаєя Балабан, про котрого однак львівске братство не хоче чути. Не зважаючи на се, Ісаєя Балабан заняв силою церкву св. Юра і єпископску палату, повідбивав позамикані двері і заграбив церковні дорогоцінності. Против сего поступку занесло съвященство і львівске братство до актів городских протестацію і заявило, що не узнавало і не узнасть ніколи Балабана своїм єпископом. Ісаєя Балабан вдав ся тепер на дорогу згоди, однак не міг вже перемолити братства, хоть за ним вставляв ся князь Острожский.¹⁾ Братчики і духовенство вибрали єпископом Єремію Тисаровского, що засідав на львівскім престолі аж до року 1641. Ми не можемо сказати, щоби сей єпископ відзначав ся чи то енергією, чи то учешністю; єго головною заслугою було хіба се, що він зістав вірним православній церкві до кінця свого життя і не вдавав ся в спори з львівским братством. Та і за се уміли єго оцінити православні, коли Памво Беринда присвячуючи Тисаровскому свої „Вѣрникъ на рождѣство Христа“,²⁾ заявляє, що не має великих дарів, тому жертвує єму „доброму пастиреви“ свої вірші:

И ѿжъ ѿ нѣдзньнъ злѣта ѿ сребра нѣ маю,
 Ото чимъ могоу тымъ тѣмъ, Пѣне мѣи витѣю;
 Пѣне Милостивый, ѿ ѿче превелѣбный
 Пѣстырѣ дѣбрыи цѣрки Хѣои потрѣбный
 Вѣсполъ зъ Велѣбнымъ Презвѣтерствомъ мѣста Лѣова
 Котрыхъ рада къ зѣздѣванію завше готова,
 Рѣчій котрыє вы къ хѣвалѣ Бѣжи были,
 И людій дѣо цѣлю зѣавеньѣ приводили.
 Не взгорѣяючи прѣцїю сѣбѣи твоего,
 Малый колѣсъ оубѣгого жнїва моего:
 Прѣймѣ ѿ Архѣерѣю Велѣкѣи знѣчный,

¹⁾ D. Zubrzycki: „Kronika miasta Lwowa“ Lwów 1844, стор. 238—9.

²⁾ „На рождество Господа и Спаса нашего Ис. Христа Вѣрши для утѣхи Христіаномъ“. Львів 1616 к. 1 обор.; я користав з примірника Публичної бібліотеки в Петербурзі.

Ако в рѣчахъ непохѣбне дѣльный ѿ бѣчный
 Чѣными мнѣ Бѣцы Превѣтерми своїми,
 Вѣрными въ всѣмъ съслужительми твоими
 За коладоу ѿ щедрый дѣнь, книжечкѣ тою.

Вкінци жадає автор Тисаровскому, щоб

... слава твоѣ ѿче проквітала,
 Кгда бы са с' книжкѣ хвала Бѣжа помнажала“.

Дня 12 марта 1641 р. умер Тисаровский в селі Жолчеві, Бережанського повіту. Зібране на похороні духовенство, руска шляхта і члени Ставропіійського братства боячись, щоби латинський архієпископ не представив, по давньому, свого кандидата, вибрали зараз по похороні наслідника на єпископску катедру Андрея Желиборського, сина шляхтича Стефана Желиборського, що мав тоді тільки 23 літ з роду, та за те був чоловіком доволі ученим. Митрополит Петро Могила не потвердив вибору на тій основі, що вибір відбув ся без его відомости і не на місци єпископської катедри, а на селі; тому назначив новий вибір а на заступника свого при виборі прислав игумена луцького монастиря, Леонтия.

Дня 5-го цвѣтня відбув ся поновний вибір в церкві св. Юра у Львові. Першим кандидатом назначено Андрея Желиборського, другим Данила Балабана.¹⁾ Митрополит признав першого достойнішим і потвердив его а король видав єму номінаційну грамоту. Нового єпископа посвячено в Луцьку, де він прийняв імя: Арсеній. Ще в часі побуту в Луцьку видав Арсеній під днем 16 падолиста Ставропіійському братству письменно повідомлене з підписом своїм і свого вітця, що лишить Ставропіію при всѣх правах і привілеях, наданих їй від патріархів.²⁾ Ми не маємо причини не вірити, що Арсеній Желиборський удержував дружні зносини з львівским братством. Вправді Желиборський засновав свою власну друкарню, а се могло его поставити в немилі відносини до львівського братства, що тоді старало ся доконче, аби привілей видаваня церковних книжок остав ся тільки при нїм, однак ми знаємо, що братство помагало нераз Желиборському грѣшми і що до братства удавав

¹⁾ Грамоту відпечатав о. Петрушевич в своїй: „Сводной галицко-русской летописи съ 1600 по 1700 годъ“, стор. 87—90.

²⁾ Зубрицкій: „Летопись львовскаго братства“ під р. 1641. Гляди „Журналъ министр. народн. просвѣщ.“ за рік 1849, том 62.

ся Желиборський з проською позичити 2000 золот. польских на дорогу до Варшави, щоб міг королеви представити кривди православної церкви і руського народу. Саму друкарню еп. Желиборського а зглядно книжки видані Желиборським закупило, як здаєсь, львівське братство.¹⁾

Про Желиборського знаємо ще, що він віддав немалі услуги жителям Львова через те, що брав участь в посольстві до Богдана Хмельницького в р. 1655 і просив у него пощади для міста і мешканців.²⁾

В житю літературнім брав Арсеній Желиборський дуже малу участь. Ми знаємо, що він видав т. зв. ставляничу грамоту п. з. „Повчѣніє Новосієнномбѹ Ієрєєви“³⁾ печ. у Львові в друк. братській р. 1642 і написав дві передмови, одну до Номокапона⁴⁾ виданого в друкарні Сліозки в р. 1646 а другу до „Зокран'я короткой нашки ѿ артикѣлахъ вѣры“.⁵⁾ Він умер в р. 1658 а місце єпископа заняв Атаназій Желиборський.

До особи Арсенія Желиборського вяже ся панегірик „Евѣдїа“ вид. у Львові в р. 1642. Автором сего панегірика єсть „сѣвѣнтѣ презаціной акадѣї: Замойѣ“ Григорій Бутович, що сам лично вручив єго Желиборському в церкві св. Юра у Львові при першім обході празника св. Георгія, в яким брав участь недавно висвячений єпископ. Нема сумніву, що лише радість, яка огорнула всіх православних, що на престол єпископський вступив чоловік, котрому православні могли довіряти, дала нагоду Бутовичеві до написаня панегірика. Ми бачимо також, що академия в Замостю, в котрій побирало своє образованє чимало з православних людей, не похитала ні раз їх привязанєм до православія і не диво, що і Петро Могила в своїй Тріоди вид. в р. 1631 в посвятї до Замойського каже: „не пристонтѣ тежѣ мнѣ и того замолчати добродѣїства, которое походитѣ з' презаціного домовства Бельможности Ышон, же Академіа Замойскаа такѣ много народови нашємѣ пожиткѣ

¹⁾ D. Zubrzycki: „Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi“. Lwów 1836, стор. 42—3.

²⁾ D. Zubrzycki: „Kronika miasta Lwowa“ Lwów 1844, стор. 370 і далі. В друкарні Желиборського напечатано всего дві книжки: 1) „Евѣлогіон...“ 1645 р. і „Зокран'є короткой нашки ѿ артикѣлахъ вѣры православно католічкѣ“ (1646). Єсть се так званий катехизис П. Могили. (Гляди: Каратаєв: „Описаніє слав. русск. книгъ..“ стор. 514 і 519.

³⁾ Ibidem. Стр. 498.

⁴⁾ Ibidem. Стр. 518.

⁵⁾ Ibidem. Стр. 519—20.

и ст'ахѣ принесла, и жъ немало з' неѣ людей ст'очныхъ, роустропныхъ и поважныхъ, а церкви нашоѣ православноѣ велице потребныхъ вышло".¹⁾

Про жите і дальшу діяльність Бутовича ми не знаємо нічого, так як не маємо відомостей про жите не одного з письменників кінця XVI і XVII віку. По передмові писаній прозою а зверненій до єпископа, уміщений „Провдѣн“, в котрім Бутович вихвалює давні заслуги Желиборських, що нераз брали участь в боях, і тішить ся, що єпископ Желиборский місто меча бере тепер крест в руки та що під єго охороною церков православна буде на дальше процвѣтати. Дальше слідує: „Гда перша на соборъ“, де поет радіє, що новий єпископ по раз перший обходить празник св. Георгія і ззиває всі музи, щоби приходили і витали нового архиєрея, та виеднали для него в Бога сили, щастя і здоровля та помочи в добрім справованю єпископского уряду. Сей вірш, як і дальші писані метром сафійским. В дальшій вірші п. з. „Гда втора до дѣховныхъ“, ззиває поет духовних руських „Сїѣвнскіи збѣри“, щоби засвѣтили яєно і громадились коло нової „Лампы, словѣнского Дворѣ нѣз' Желиборѣ“, що впала на руський горизонт. Від тої „лампы“ повинні духовні брати свѣтлість і учити ся йти доброю дорогою і не зблудити з неї серед темної ночі, бо та „лампа“ розжене хмари і бурі та стане для них тихою пристанію і заведе їх по довгім житю до неба. В останній части панегірика, зверненій до „презацныхъ родичѣвъ“ єпископа, віддає поет похвалу родови Желиборських, бо видав в поміж себе Стефана, подібного в вірі до Авраама, що не зжахнув ся віддати в жертву Богови свого єдиноного сина Ізаака. Стефан (отець єпископа) віддав свого єдиноного сина Андрія в жертву Богу, позваляє єму постричься в монахи і тим самим виречи ся свѣта і рідні. Син охотно йде за волею родичів, щоби не засмутити їх „ст'арости шеднѣкой“ (sędziwej starości), і охотно іде до бою. Автор ззиває родичів, щоби не плакали за сином, бо сей смуток задля утрати сина уступить місце радості, коли родичі увидять корону на голові сина.

Панегірик цілий переповнений реторичними фігурами а не мале місце займає тутки мітольогія клясична, що вказує нам на напрям науки, введений в академії Замойській, на взір сучасних католицьких шкіл.

Початкові букви „Провдѣн'а“ становлять акростих: „Ярснїи Желиборскїи з ласки Божїи єпископ Аввєвскїи, Галицкїи и Каменца

¹⁾ Огоповскій: „Исторія литературы рускои“ ч. 1, стр. 278—9.

Подолского". Два послідні стихи „Провдон“-а розміщені на обороті шестої картки на цілій стороні в 29 стрічках так штучно, що починаючи з середини можна ті два стихи читати на всі сторони, в гору і в долину, на право і ліво а все вийде:

**„Поты на тои сѣдѣчи щасливѣ столицѣ
Бесѣлыѣ простирай в' Рѣссіи зреніцы“.**

Замітимо ще кілька слів над гербом Желиборського, поміченим на оборотній стороні першої картки. Загально приписують¹⁾ Желиборському герб „Сас“. На сім гербі бачимо півмісяць, дві звізди на рогах, посеред стріла. Тимчасом в панегірику „Евѣдѣа“ бачимо герб „Прус“: дві коси, вістрями звернені до себе, в долі звязані лентою; на верху між кінцями вістря крест з двома раменами (другого половина), а над гербом мітра і жезл. Герб сей називає ся „вовчими косами“, бо в такі коси ловлено вовків. Додамо, що над гербом „Прус“ місто мітри і жезла, котрі спеціально додано в панегірику з титулу єпископства Желиборського, находимо руку узброєну, або 5 струсіх пер.²⁾

Заходить отже тепер питанє, чи Желиборських герб був „Сас“ чи „Прус“. Питаня сего розрішати не берусь, хоть годі гадати, щоби печатня львівска через омилку напечатала герб „Прус“.

¹⁾ Bartosz Paprocki: Herby rycerstwa polskiego. Kraków 1858, стр. 528—9 і 695. Гляди також: Niesiecki: „Herbarz polski“ Т. VIII. Lipsk 1841, стр. 285.

²⁾ Niesiecki: „Korona Polska“ Т. III, стр. 750; гляди ще тогож автора „Herbarz polski“ Т. VII, стр. 523.

I.

ВМНОЛОГІЯ

Єї єсть,

ПЪБНОСЛОВІЄ.

Илико Пѣснь прѣ части Писмѣ мовленѣа

НА ДЕНЬ БЪСКРѢНІЯ ІА НИГѢ

ИСУСА ХРИСТА.

Панс, Пастырс, Спекснѣви

и Добродѣви свѣмс

Прѣ Дѣлатели в' Типографїи в Дарбнчкѣ

Низко Принесѣнаа.

В' Типографїи Сѣмѣ Великіа

Чсдотвѣрныа Лавры Печѣрскїа Кїевскїа

Рѣкѣ, *дѣл.

Цїлий заголовок в рамках, серед котрих заміщені образи: св. Володимира і Ольги, Бориса і Глїба, Теодозія і Антонїя Печерского. На долї в рамках церква Печерска з написею: Црѣвь Печѣ.

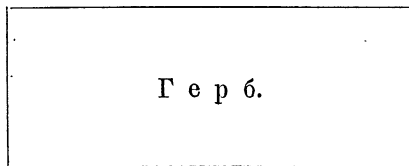
1. об.)

П.

Б.

Я.

Л.

М.

М.

К.

П.

ТѢи твоѦ ПРѢСВѢТЛЫЙ вѣдѣчи Клейнѡты
 Ѡче АРХИМАНДРИТЯ, Ктѡ на твоѦ цнѡты
 Вѣдѣлгъ свѣта ѿ Дѡда, Ктѡса нездѣмѣтъ.
 Хѣба комѡ къ Блѣжнимъ, заздросъ в' срдцѡ врѣтъ.

(К. 2.)

И́сче Велѣбномъ ѿ Свѣтла Прѣвѣйше^{му} Гдѣнс

Сѣ М Гдѣнс ѡцѡ ѿ Пастырѡ свѡемѡ Кѣ

ПЕТРОВИ МѡГІЛѢ АРХИМАНДРИТУ

СѢТЛА ЧѢДОТВОРНЫА ВЕЛИКѢ ЛЯВРЫ ПЕЧЕРСКѢ

КІЕВСКИА ВОСВОДИЧУ ЗЕМЛѢ МОЛДАВСКИХЪ,

Наслѣвник' Стрѡк' Пасхи, Пѣснь Празнична Цѣлованіа,
 Свѣгласнѡ поютъ ѿже в' Тинографіи.

ВЪСКРѢНІА ДНЬ.

ПАИИ́ нашѣ гдѣи з' мртвѡхъ в'стѣлъ ѿнѣ преслѣвнѡ:

Иѣкъ Прркѡвѣ ѡ томъ рекѣи давнѡ:

Ивѣлѣ са Женѣмъ, потымъ ѿ ПЕТРОВИ,

Жѣбъ ѡнѣ знѣти далѣ ѿ всемѡ Дворѡви,

Єдинѣдцѣтемъ Оѣчнѡмъ затрѡвожѡнымъ,

Жидѡвѣ пострахома рѡзне распѣжѡнымъ,

Пѡзначѣючи, жѣ мѣлѣ Стѣршимъ вѣти,

Котрѡгѡ власность ѣсть ѿнѡхъ оѣчѣти.

Тѣбѣ ѡче нашѣ ПЕТРЕ Прѣвѣный,

Ижѣ Хѣ Камень, Камень тѣ ѡздѡбный.

Сѣмѡ даровѣлѣ мѣсѡ Престѡмѡ,

Мѣки свѡеи вѣдѣлгъ тѣла Дѡмѡ.

(К. 2 об.)

Рѡвне тѣжѣ злѣцѣлѣ ѡнѣмъ повѣдѣти.

Тѣмъ котрѡи рѣчилѣ пѡ твоѡ власъ дѣти.

Штѡ в томъ ѣсть; толѣкѡ же совѣ любовнымъ,

Показѣлѣ тѣбѣ, ѿ ПЕТРОВИ рѡвнымъ.

Ѡномѡ зрѡвнѣлѣ, длѣ влѣдзы порѣдѣ,

Совѣ оѡлюбѣлѣ, длѣ твоѡгѡ стѣтѣ;

Жѣ ѿ сѣмъ в' цнѡтахъ к' Бѣс са злѣжѣти

Прѣгнѣшѣ, ѿ Своѡхъ к' томѡжѣ спорѣдѣти.

ВЪСКРѢНІА ДНЬ тѣды прѣясный,

Сѣтѣй, Весѡлый, Свѣтлый ѿ краснѣй,

О Прейвне бче нашъ ѿ Пане,
 Свѣтъ ѡбшѣдши в' томъ Аггѣкомъ стѣне
 И Преложѣнствѣ нѣ нами твоими
 Послѣшниками, ѿле ѿхъ ѣсть кѣмъ:
 Житѣ потѣрши сотногѡ дорѡги,
 Прѡстѡ Олимпѡ перейди Порѡги.

Иеродіаконъ Исѣѣа, Тупеназиратель.

(Н. 3.)

Просвѣтї м'са ТРъ жествомъ.

МІРЪ понѣже Свѣтъ прїати въждѣлкнннй,
 Оца Свѣтѡвъ съшѣдъ непрѣмкнннй,
 Свѣтлѡщъ кѣдкагѡ градѣца ѡ вѣка,
 В' мїръ Человѣка.

О немже Прѣкъ, ѿкѡ в' тмѣ сѣдѡщей,
 Оузрѣтъ свѣтъ келїѣ, ѿ в' сѣни живѡщей,
 Свѣтъ ѿмъ сїающъ, в' ѿзвѣстїе наше,
 Прѣдгѣлаше.

Громогласный же в' Новомъ Завѣтѣ,
 О томъ вкпїетъ кѣмъ ѿвсгкннн Свѣтъ,
 В' Бгословскю вїа свою Лѣрѡ,
 Изъ ѣсмъ Свѣтъ мїрѡ.

И кой Человѣкъ Словесныа тварї,
 Бксївъ же оумнѡ Трческїа зѣри,
 Не вѣдетъ са днѣ торжнѡ просвѣщати,
 ѿ Празновати.

Лкно оубѡ ѣсть, Пресвѣтлѡй МѡГИЛО
 И текѣ, занѣ кѣхъ ѣси свѣтїло
 Сегѡ прїѣмати Празнїка Рѣдѡсти,
 В' Нѣк слѣдѡсти.

Инокъ артѣмїѣ Полѣкѡвї Тупѡвлюстїтѣ.

Н. 3 об).

И ДРѢГЪ ДРѢГА ОВѢМѢМЪ.

ЯДЯМЪ пѣршїѣ живѣчї въ рѡскошахъ Рѣм,
 Гдѣ вѣлъ Пѡбой ѿ Мѣтъ прѣдорѡгѣм

Разбѣмноѡ Створѣнію з' Творцемъ ѿ Бѣмъ,
 Зѣмнымъ незабрѣнное к' Нѣа порѣгшмъ,
 Хитростію Жонѣ вѣсомъ ѡшѣканѡи,
 И на всегѡ готовѡсть зголдѡванѡи,
 Ижъ зведѣный нѣ за́казъ скоштовѣлъ дрѣва
 Слѣичный ѡвоцъ, котрѡгѡ далѡ мѡ СВѢ,
 Милый Покѡй рѡзорѣлъ з' Бѣмъ ѿ згѡдѡ:
 А гнѣвъ з'єдналъ ѿ враждѡ Любкомѡ рѡдѡ.
 А тожъ Новый АДАМ' днѣ Хѣ Спѣтъ,
 През' Врѣтъ ѿ Смерть зоста́лъ все́мъ Ѣкспітел':
 Непрѣязни ѿ свѣры все́ з' грѣнтѡ згла́дилъ,
 Покѡй з' Бѣмъ Чѣкс вѣчный в'провѣднѣлъ.
 ДРУГ' тѣды ДРѢга нѣк Ѣбымѣмъ смѣле,
 Ѣвхѡдѣчи Прѣзника тогѡ все́кле.
 Рѡвне ѿ ты ѡ Очѣ АРХИМАНДРИТЯ
 На томъ Стѡлцѣ скѣдѣчи многѡи лѣта,
 И сѣмъ Покѡй кѡ свѡимъ ѿ Любовѣ мѣти
 Рѣчь, ѿ ѡныхъ навчѣтъ Любовне жити.
 Такимъ вѡвѣмъ спѡсѡвомъ все́ сѣ звѣдѣтъ,
 Штѡ сѣ в' пожитѡкъ Цркви, в' тоѡвѣ гѡдѣтъ.
 Живѣйже Покѡю, з' тѣми Ѣцѣми
 В' Нѣнѣшній Вѣкѣ ѿ в' пришлый, Тѣкѣ же ѿ з' нами.

Стефанъ Берѣнда, Тѡпографъ.

(К. 4.)

Рецѣмъ Братѣи ненавидѣщей насъ.

Смерть в'вѣдши сѣ нѣ ны	Члѡвѣка дондѣже,
Зѣвистію сѣтѣны	Рѣа ѿспроврѣже
Вѣ ѣже ѡвѣити	Ѣбѣвъ грѣхѡ дрѣвнимъ
Мѣръ, ѿ потребѣити,	Мечѣмъ плѣчевнымъ.
Ивѣк в' рѣи вѣзѣмша,	Дѡлгъ ѡубѡ ѡстѣствѣнѣ
Зрѣща сѣвѣ менша	Грѣхѡ, ѿ сѣраслѣнѣ
Тѡвѣри словѣсной	Ѣ АДАМА сѣшимъ
Иже невѣсной	Все́мъ, ѿ днѣ градѣшим'.
Имѣше слѣдѡсти	Тѣинѡ все́хъ смѣщѣетъ
Вѣдѣшѣти рѣдѡсти,	И зѣвисть вѣмѣтѣетъ
Адѡ сѣ началѡ.	Врѣждѡ же: нѡ тецѣмъ
Не ѡстѣпѣи малѡ	И любѣзны рецѣмъ:

Ѡ Братіа наша,
Днѣ вра́жы преста́ша:
Разорѣ́мъ ненави́сть
И Ѡженѣ́мъ за́висть

Нынѣ: па́че в' Соборно́й
Лявѣ́ ЧУДОТВО́РНО^и
И́жк да стѣ́ла
Да́сть на́мъ люво́вь ра́ла.

Нада́нъ Зѣ́нко́ви, Набо́риѣ.

Прості́м'са́ къскрѣ́нїемъ.

В' раю́ е́ще гнѣ́къ зачѣ́тъи
З Люці́перо́ чловѣ́ка
И прѣ́з' не́го на весь влѣ́тъи
Рѣ́жай лю́дскїй Ѡ вѣ́ка.
Є́днакв всѣ́хъ преслѣ́дова́лъ
Ба́дачи йхъ з' собо́ю,
Зколѣ́чачи всѣ́хъ во́вола'
Превда́чного Покѣ́ю.
Лѣ́чь гдѣ́и хс̄ ны́нѣ встѣ́вши
И́ж Бѣ́ з' мрѣ́вх пресла́внх,
И чловѣ́ка поє́днѣ́вши
З' Бѣ́мъ О́цѣ́м' до́ст' пѣ́нх,
И з' собо́ю й́мъ люво́внє
Крѣ́мъ жа́дноє не́зго́ды
Жити ка́заль вѣ́ всѣ́м' ро́внє
И навчѣ́ль всѣ́ ро́ды.
4. об.) Ктѣ́ж' е́ст' з' людо́й та́ гнѣ́влївѣ́
Жевѣ́ не мѣ́ла' простї́ти;
Ктѣ́ так' срѣ́е́ скаменѣ́ла'
Жѣ́ не схотѣ́ла' змѣ́чѣ́ти;
И влї́жнемъ всѣ́ ду́разы
Бѣ́дачи те́ са́ мдлїсты́

Не превѣ́чи прѣ́ всѣ́ ра́зы
Є́рце́мъ цї́рїи́ й чїсты́;
А́сна е́ст' рѣ́чь, же́ потре́ба
Ктѣ́ жада́етъ навчѣ́ти,
На прїе́мтѣ́ софѣ́ Не́ка,
И на вѣ́ки тамъ жи́ти.
Ля́гкїя те́ды е́ст' Хѣ́а
Же́ на́м' грѣ́хї превѣ́чи,
И всѣ́ простї́ грѣ́х до сло́ва
Навчѣ́ти на́съ ра́чилъ
И мѣ́и взѣ́вши то́ ѡхѣ́тнє,
З' мрѣ́вх встѣ́ем простѣ́ са
И та́к' жи́ти ю́ превротнє
З влї́нїи на́ши хрѣ́нѣ́ са
Е́сеи те́жъ Лявѣ́к прїе́вннїи
Па́стырю на́шъ й па́не
Звѣ́ча да́ннїи зѣ́м' ѡ́добннїи
Не́хъ нѣ́гда не преста́не:
Ры́хло скѣ́ро гнѣ́къ настѣ́пнїи
Бѣ́да' в' той мѣ́рѣ́ всѣ́ взѣ́ро
Не́хай за́раз прѣ́ ду́стѣ́пнїи
Твоѣ́и мѣ́дрѣ́ дозѣ́ро.

Дїмі́трий Захѣ́рїевї, Стѣ́лопоправї́тѣ.

И́ та́кв вѣ́зопї́нїемъ.

По звїта́жетвѣ́ настѣ́пнїа' Трїѣ́мф вѣ́рзо знѣ́чннїи:
И́жк на́мъ принѣ́сь Новїнѣ́ А́ггль свѣ́тлозрѣ́чннїи:
Є́днїмъ взѣ́рокомъ даю́чи ѡ́ зѣ́вѣ́нїю знѣ́ти,
И Лю́демъ са́ велѣ́чи на́зкы́тъ ду́ткнѣ́ти.

Чѣмъжъ ѿ мѣи тоѣижъ Радости не мѣемъ
 Заживѣти! Чѣмъ пѣсней вѣдѣче не спѣваемъ!
 Если ковѣмъ тѣшитъ насъ тѣла повоженъе:
 Икъ не мѣетъ тѣшити Дшѣ нашихъ зевѣнъе.
 (н. 5.) Радость тѣды, ѿ Триѣмфъ тамже ѿ Мѣзыка,
 Не хѣи ѿнѣ кождѣго зѣбметъ чолвѣка:
 С котѣрыми ѿ твоѣ Белѣбность нашѣ Пѣне,
 Икъ нашѣ Вѣжъ ѿ Пѣстырѣ при Хѣ Гетманѣ,
 Кумвѣлѣ оудѣрѣ дѣховный, Начни ново пѣти
 Нового днѣ Звѣтажѣс пѣсньми выносѣти.
 И той Празникъ вѣходѣ зъ триѣмфомъ дѣховнымъ
 Прѣймѣючи вѣизрѣемъ кождѣго любѣбнымъ
 Икъ высмѣ тѣ вѣ згѣдѣ ѿ любѣи спѣвали,
 И по смѣрти на нѣвѣ Трѣс выславѣли.

Парѣенѣи Молковѣицкѣи, Извѣразѣтель.

Хѣ КЪСВРССѢ Изъ МРТВЫХъ.

Кѣренъ словѣи невѣкрѣе,
 И з негѣже вси зѣкрѣе
 Сретникѣвѣ, ѿрѣстаютъ,
 Црѣкѣ Мѣткѣс вѣзмѣциѣ.

И Хѣс вѣстанѣю
 Къ нашѣмѣ наздѣнѣю,
 Не вѣкрѣютъ мнѣзи зѣклѣ
 Овѣргше сѣ ѣѣ цѣклѣ.

Сѣтъ агѣлшѣвѣ, Патрѣархѣ (н. 5. об.) И
 Гѣркѣ долѣ Тыхъ монѣрхѣвъ,
 Сѣлѣистѣвѣ ѿ Прѣркѣвѣ,
 Сѣтъ вѣ сѣдовѣль ѣѣ вѣрѣкѣ.

В ниѣхъ же сѣми ѿудѣе
 ѿ Книжницѣи ѿ сѣрѣе,
 И стрѣжѣе вѣзвѣщѣютъ
 Из грѣва пѣтъ оуѣврѣютъ.

Съкъ ниѣми же прѣрѣкѣша
 И пѣзѣки пронѣсѣша
 Вѣкъ ѿвѣтѣ: ѿкъ живѣтъ
 Сѣпѣкъ, ѿ оумрѣтъ ѿ ѿживѣ.

Ктѣо сѣво ѣстъ вѣкрѣныхъ лиѣка
 Иже гѣлѣса вѣзѣмъ толѣика
 Прѣстѣмъ Тѣинѣк не сѣвѣкрѣтъ
 Оумѣомъ пѣче нѣо вѣзмѣкрѣтъ.

Тѣи оубѣшѣ Овѣитѣли,
 КѣСВРВѣлѣ сѣжѣитѣли,
 Начѣлѣниѣе вѣ чѣистой Кѣркѣ,
 Прѣймъ Тѣинѣс, жѣи вѣкъ мѣирѣкъ:

Икъ кѣмень вѣдѣрѣжѣенный
 На зѣдѣнѣе положѣенный,
 Црѣкѣвѣ вѣкрѣныхъ подъ тоѣоѣю
 Подъ крѣкѣплѣмъ всѣю собѣю

Михѣилѣ Фѣонѣицкѣи, Извѣразѣтѣ.

СМРТІЮ СМРІТЬ ПОПРАКЪ,

Бѣ своѣ Вѣскрѣніе Бѣкъ нашѣхъ Извѣстителъ,
 смрѣти Смертю зезвѣдѣлъ вѣти погвѣдѣтель.
 Ѡ котѣдомъ Ѡсія прѣковалъ дѣвнѣ:
 Же мѣл' вѣти смрѣти смѣрть Смертію преслѣвнѣ.
 Селезарѣ нѣколись хотѣчѣи закѣити
 Селефанта пѣ царѣмъ, самѣя положѣити
 Бѣ грѣбѣкъ мѣсѣлкѣ: Тѣкъ ѣ смрѣтъ, гдѣи Хѣ валѣла
 Твѣржѣ всегѣ створѣна ѣ нанѣ настѣпила
 Ѡ разѣ самѣ полегалѣ: ѣ тѣкъ Смертію смрѣти
 Іѣкъ Бѣкъ ѣнѣкъ гѣловѣ знѣчне рѣчилѣ стѣрти.
 Дѣйже смрѣти Звѣтѣзцо ѣ нашѣмѣ Пѣнѣ
 БОѢБѣдѣчѣ, ѣ днѣ нашѣмѣ Гѣтманѣ
 Іѣ Пѣстырѣ, Смертію смрѣтъ вѣти дѣхѣвне:
 Іѣкъ тѣи звѣлѣчилѣ ѣнѣю мѣнжнѣ повѣтрѣхѣвне:
 Члѣвѣчески гдѣисѣ ѣсмѣрѣтъ, ѣ іѣкъ Бѣкъ вѣталѣ з' мѣртѣвѣхѣ,
 Прѣвѣдѣчѣи з' совѣю всѣхѣхѣ ѣ грѣба мѣртѣвѣхѣ.
 Смерѣй же дѣхѣвне ѣ прѣтѣплѣи жѣло
 смрѣти, жѣвѣисѣ вѣчнѣнѣ смрѣти ѣшѣлоѣ цѣло.

Пѣвелѣкъ Макарѣвѣи, Бѣтѣицѣи.

(К. 6)

Іѣ Сѣщѣмъ вѣ Грѣбѣхѣ ЖИВѣОТѣ ДІРѣВѣ.

Землѣи СѣЗДАТЕЛѣ вѣ землѣюсѣ слѣгѣетѣ
 Ѡ Распѣвалѣникѣ: нѣ в' землѣи Глѣвѣины,
 Сѣшѣдѣтъ іѣкѣ Бѣкъ Іѣдскѣи Дѣолѣины,
 Ѡ вѣкѣ юзѣникѣвѣ всѣхѣхѣ днѣ свѣвожѣдѣетѣ.

Сѣгѣже Сѣмѣшѣнѣкъ зрѣтъ Крѣпчѣишѣи,
 Іѣже къ Дѣлѣдѣкъ зѣ Любѣвѣ тѣвлѣисѣ,
 Гѣзѣ. Грѣдѣкъ пѣкѣни, ѣ Брѣта нѣ велѣисѣ
 Горѣ вѣзѣнесѣ ѣ Хѣолѣмъ высѣчѣишѣи.

Мнѣогѣ пѣкѣниѣвѣ ѣдѣтъ, ѣ на вѣчнѣишѣи іѣхѣ оѣкѣорѣтъ,
 Брѣта сѣкѣрѣишѣи ѣ сѣщѣмъ Бѣкъ ГрѣбѣХѣ
 Бѣкъ мнѣозѣхѣхѣ Плѣменѣхѣ ѣ вѣкъ всѣкѣишѣхѣ Рѣдѣхѣхѣ.
 Іѣзвѣдѣ Бѣкъ ЖИВѣОТѣ всѣхѣхѣ Прѣвѣишѣхѣ совѣрѣтъ.

А́ко оубо е́сть ѿ тебѣ Велѣ́ный,
 Е́гда ЖИВОТЪ е́сть дарова́нь, прійма́ти,
 И вса ѿ сме́рти кѣ́чно прелага́ти,
 Бѣ ЖИВОТЪ вѣ́чный, в' вѣ́дущемъ Хвалѣ́ный

Θεόδοῦ Κυπρίωνι, Βαγίτινι.

(К 6. об.)

Покла́на́е́са е́гѡ Трѣ́днѣвномъ Бѣ́скрѣ́ннѡ.

Можномъ Гетма́нъ,
 а еще всѣ́хъ Па́нъ.
 О́ ѿ Створи́телю,
 Днѣсь ѡсво́ителю
 Ласкѣ́ е́гѡ заживши,
 На ПОКЛО́Н' знизѡ́ши.
 Досыть сла́шна да́ти,
 И е́мъ спѣ́вати.
 Я прѣ́то нѣ́ный,
 ПОКЛО́Н' на словѣ́сный.

Багѡ́ хотѣ́ малѡи,
 Змысли́ лечѣ́ ца́лѡи
 Старшого́ на́мъ ко́жа,
 Же́ бнѣ́ е́сть горѡ́жа.
 Крестонѡ́сныхъ Бра́тѡи,
 Ра́чь подѣ́помага́ти.
 И са́мъ же́бса впра́влять,
 И дрѡгѡ́хъ наста́влять.
 Хѣ́тне пере́дъ твоѡ́ Трѡ́нъ,
 Принести́ ПОКЛО́Нъ.

Λεῶτι Ἱερουσαλίμωνι, Πισμωλίатѣ.

Памѡ́ Бѡ́рѡнда Тупі́каровѡде́ць,
 О́ Прѣ́стателю, Ра́вѣ ѿ Бѡ́мо́лець
 Трѡ́и съ ѡнѡ́ми Тебѣ́ прѣ́ставаю,
 Вса́ рече́ннаа съ всѣ́ми же́лаю.

Тѡ́же по всѣ́хъ съ всѣ́ми,
 Твоѡ́ми ѿ моѡ́ми
 Ксе́гѡ Тѡ́пъ ПРѡ́витель,
 Но́ всѣ́м' мѣ́ншѡ́ сла́житѣ́.

Па́стырѡ́ тѡ́ прѣ́стою
 То́же Млѡ́ ѿ Пою́.
 Да́ не вѡ́дъ забвенный,
 Из' Тара́ссѡ́ смире́ннѡ́.

З:

К: ѿ П, с, б.

II.

ΑΝΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ

Довродѣтели, ѿ бл҃гочѣтем оукрашенноу
искоуснѣишемоу, ѿ цѣломоудрѣишомоу
моужоу

ΚΥΡ ΓΡΙΓΟΡΙΟΥ ΚΙΡΝΙΤΣΚΟΜΟΥ

въ Россіѣ Лвовскія землі ѿбкѣвателю.

— — —
Ъгда оучѣніа своѣго троудов достоиноу ю
мздѣ в преславной Якадеміѣ Патавской
Ѹчителства глаголю философічного изво
леніем, ѿ совѣтом всѣх в коупѣ оучите
лей совершѣнній восприат стѣпень. в крат
цѣ ѿческим егѡ діалѣктом
черз Іакова Седовского ѿписанно :
Рекоу ѿ Рожд. Хѡа аѣма Мѣа Юна ꙗ.

Дальше слѣдує винетка, що з'ображає надію. Довкола неї на
пись: SPES MEA IN DEO EST. Під винетою :

в Преславномъ Градѣ Венеціѣ.
Ѹ типографіѣ Марка Гинамма.
позволеніемъ Старшихъ.

К. об.)

Образецъ: сьвятій Георгій на кони, убиває кошіем змию.
Довкола образця букви **С. М. Х. Г.** (Сьвятій Мученик Христовий
Георгій). Під образцем читаємо стихи грецкі і руські з підписию
букв **К. Г.** (як здаєсь, Григорія Кирицького),

Μήδεο σῶν μεγάλουε μεγαλλεές ἔξοχε μάρτυς
 Γραικῶν, γραικοτρόφων τῆς ἐπ' ἐμοὶ χαρίτων
 Οἷς χάρις ἦσῃ, ἔλθωσ, ἐτης ἔτι μακρὰ κέλσουθα
 Τοῖον ἐμοὶ στέφανον ἄρτι χαρισσαμένους.

Слѣшне Патрона Свата Георгіа маеш
 Чини народе, прето теж при В'крк' застаеш
 Добра 'иест реч при старом, и свнатом жолн'брк'
 Держатисна Свнато'к Отческо'к В'крк' .:

К. Г.

(Нарт. 2.)

Преоушѣнномуу ѿ Превелевн'кѣишомѣ Ігѣо

Милости Господиноу ѿцоу,

ІОАННАСІУ ВЛАЄРІАНУ

Архієп'поу Метрополит'к Фила
 деаф'искомоу ѿ проч. В' коуп'к' ѿ вс'к'м
 Іх' м'л'т'м п. п. Гражд'аном' Венецк'имъ Бра
 т'їи ѿ В'титорем' Ц'рк'ве ст'го вел. моученика
 Х'ва Г'ѿргіа В'крк'и ст'ыа вост'очно кароли
 чек'їа Православным' сыномъ Іаков' С'єдо
 вск'їи здрав'їа ѿ благоденст.

Присп'квши до славнога Влаєскіа земля
 Града Интен'ѿрова ѿ се смотр'єнїем' н'кко
 им' в'шн'аго обр'к'тоу н'ккоих' ѿ земля, ѿ
 ѿч'єств'їа моєго оученїем' прилежацїих' ѿ
 нїх'же єдн'наго с'єго искоусна ѿ ц'к'ломоудре
 нна моужа ѿменем' Грїг'оріа Кирнїцкога
 на ст'єпень оучителства ѿвн'аным' ѿждивенї
 ем', ѿ прилежанїем' м'л'тей Ваших' дост'ойн'к'
 восход'їаца вид'їа Б'га моего со рад'об'стїю доу
 ш'їа моєа бл'годарїх' ѿже сїце дост'ойных' в'но
 града своего д'к'лателей пром'їшлає толик'ѣ
 оуб'д' бл'г'їх' не неблагодарен' с'їи рад'ость юже
 на серцоу моем' им'к'х' оусты ѿ тростїю ѿчес
 кими моїми м'єтры во общ'оую ползоу ѿ оу
 т'ѣш'єнїе пр'бч'їк'м' православноым' (наїпаче

(К. 2 об.)

же людем діалектоу Славенскаго егоже ше
 рѣкость земли широкости равна) Под прес
 вѣтлымъ именѣмъ Мл^ѣ. Баш. (и хуже самѣхъ
 по Бз^ѣк помѣщю и промышленіемъ сіе бысть)
 в кратцѣк изобразити не небрегѣхъ
 іеже любовнѣ дѣ воспримете
 со всацѣмъ сми
 реніемъ и говѣніемъ молю са.

(Карт. 3.)

Патрїарховъ четырьехъ навѣднѣсь миле,
 ѿваживши достъ часоу не мѣлоую хвиле,
 Тамъ ратунокѣ дозналесь чоудовне ѿ Бг^а
 жадна ти небезпеченств не шкодила тревога
 Безъ соумтоу безъ достаткоу ѿпатреніе з неба
 мѣлесь вѣд^ѣ тѣ мѣсль завше простовал до нѣва
 Постига іеси пазиковъ вѣжествіе многихъ
 Латинскаго, Власкаго, и Грековъ оубоги^х
 И потимъ а до Римоу достиже самого
 тѣла Петра и Павла навѣдил стѣо
 Такъ тѣ и іншихъ кости моученик Хр^тв^{ых}
 а тыхъ мѣкєсь причинцовъ до Бг^а готовыхъ
 Жадна та прелестъ свѣкта ѿ Бг^акры Свѣт^{ок}
 ѿвести не могла до секты проклатѣк
 И такъ теда скончивши шасливе дорогоу
 котроуюсь ѿфѣрвал іединомуу Бг^{оу}
 ѿстатокъ сил и часоу в забавахъ пристонныхъ
 травнш, достоупоуючи набѣкъ вызволѣсны^х
 Ї которыхъ и докторствомъ годнєсь іе^ю ѿччоныи
 цноты и наукою ѿразъ вывышшоныи.
 Жійже Церкви, ѿчизнѣ, домови, шасливе
 прежи Мадоусалове лѣта нетескливе.

(К. 3. об.)

Превелебнымъ, и Прѣсвѣтлымъ
 Іхъ Милостемъ П. П.
 ѿбнвѣтелемъ ѿбнвѣтелемъ¹⁾ Венецкимъ слагнаго
 Народа Греческаго Братѣк Братствта стѣо
 Моуч. Хѣа Георгія.

¹⁾ Sic!

ГДА

Мзда добродѣтели похвала.

Не оустала Побожность и сталость оу Кѣркѣ
 Хотя пренаслѣдованье ахъ терпиш без мѣри
 ѿ презацныхъ Народе і агдаш тыгк лѣта
 гдыс мѣла в рсках скипетры праве все свѣта
 Не могл нѣгднсь шерокїи ѿцелн цени славы
 ѿгорноути. вѣдоми свѣтоу твои справы
 Ёрожена Нам была реч панствы владати
 и всемъ нѣгдысь свѣтоу набк оузычати.
 Так са проудко фортотунки кола обертуют
 сцентры в ярмо, достатки в нѣзоу ѿмкнннѡ
 але ты цнын народе люб терпиш ѿмкннѡ
 в дочасныхъ рѣчах. вѣроу держиш не ѿминѡ
 Жадныи ти тоѣ тиран не может ѿнати
 ани секты новыѣ, в чим спрофановати
 Леч цалою Хѣви женихоу некрестоу
 як цвѣт в терни рожаны заховѡиеш чистѡ
 Гоутъ досѣтъ и їншіѣ побожныѣ справы
 цодробливость, и мѣсть знак вѣч. славы
 іест свѣдком тыхъ цнѡ вашихъ свѣжо креованы
 на стан доктѣрва, вашїи хлѣбѡ промованы
 Претѡ вѣктнеш и в славнѡ тѡ градѣ Венецкѡ
 даіе цнота цнымъ мѣсце и в панствѣ тѡрѣкѡ
 але вжды коли колвек Бгѣ змысла твѣи сталы
 примет, в терпливостахъ, и вѣркѣ с. трвалы
 здарит час гды сланы дождь ѡстѡпит ѿ очн
 а слонце ласки ѡго мрак ѡженет ночи.

(к. 4.)

FINIS.

III.

Є V Ѡ Д I Я

ѡлво

слѣковонѣй дойзрѣлѣхъ в' молодѣ в'ккѣ:

Єго милости Господина Ѡца,

І Р Є Є Н I Я Ж Є Л I Б О Р Є К О Г О

З ласки вѣи еѣпа Левѣского, Галиц:

и Каменца Подѣлского: Дѣовныхъ цнѣтѣхъ запахъ.

Презъ

ГРИГОРИЯ БУТОВИЧА Ѡсмакованнѣй.

ѡ на днѣ оѣрочѣстѣй, стѣго Великомъ: ГЄѠРГИЯ
при ѣаслѣкомъ в' Цркви Катедраальной Левѣской,
першого ѡктѣ рѣчнѣ Ѡправованю: Самѣмъ его
млѣт: Гидѣнѣ Ѡца ЄПИЄКОПЪ при оѣнижѣномъ
поклѣнѣ, Ѡданнѣй, и дѣдикованнѣй.

ВЪ ЛЕОВѣ.

в' Дрѣкарни, с позволѣемъ Братскѣй. Рѣкѣ, захлѣв
Мѣца Іпрѣлѣ, ѣа, днѣ.

На Преславнѣй Клѣйногѣ, и хъ млѣтей Панѣ
ЖЕЛИБѠРЄВИХЪ

Я		Ж
Є	Г е р б.	Л
Г		К: П

Бързо в' кнштахъ Марсовыхъ, мѡже сѣтъ клеинѡты,
 Котрыхъ совѣ навый Прѡдквѣ твоихъ цнѡты
 Цнѡй Желиборскихъ дѡме; во кѡсы схилюне,
 Бѡстро на къркъ Барварскѡй: нѡсишь настрѡне.
 Не мѡжетъ ѡнымъ жаденъ, бы были скршѣны
 Доказати: во Крѡтомъ стѣмъ сѣт' змоцнѣны.
 Страшлива ѣсть вѡрогѡ телѣснымъ шѡрона,
 Страшлива ѡ дшѣвнымъ, на Гѣлмѣ Корѡна.

(К. 2.)

ПРЕВЕЛЕНЪИШЕМУ ЕГО МИЛОСТИ

Господина Ѡца

АРХИЕПИСКОПУ ЖЕЛИБОРСКОМУ,

Въ ласки вѣжи ЕПИСКОПУ Львовскому, Галицко-
 му ѡ Каменца Подѡлского.

Панѣ ѡ Пастырѣ, мнѣ вѣлце милостивомѣ.

Вѣкопѡмна нѣкгда съ старожитность, Превеленѣишѡй ѡ хрѣтѣ
 Панѣ ѡ Пастырѣ мнѣ вѣлце млѣтивый: такъ великѡю любовь къ
 порядковой влѣсности мѣла, же нѡ ѡнѡше ѡ велмѡжные рѣчи,
 в' ѡной (К. 2. об.) смакѡючи; перекладѡла. Ѥ причѡны томѣ ѡ слѡш-
 нѣишон жаднои быти нерозвѣмѣю; тѣлко долгофортѣнногѡ по-
 мешканѡ з' слѡвою ѡхъ прагнеѣ; шѡ ѡ мѣла: во порядокъ, дѡшею
 рѣчѡй (ѡкѡ ѡ такъ ѣсть) назывѡла. Ѥ ѡкѡ шѡныхъ любовь в' поган-
 ствѣ зандрѣнный, ѣднѡкъ в' совѣ самъ стѡвливыи звѣчай нѣслѣ, по-
 тѡмности вѣкѣ велице то совѣ вѣжачи; писмѡ шѡв' жснаѡючи подавали.
 Ѥ такъ постѣпѡючи, до великого розширѣнѡ ѡ славы; такъ себе
 самѡхъ, ѡкѡ ѡ шѡчѡзны своѡи приходѡли: шѡ кгда бымъ живѡми
 (ѡкѡ мѡватъ) хотѣлъ доводити докѡмѣнтами, мѣскѡ бымъ
 дѡлгѡго чѡсѣ на тѡе шѡложити годѡнѣ. Ѥле такъ корѡткости ѡного
 фѡлкгѡючи, ѡкѡ тежѣ ѡ шѡплѡсть матѣри самѡи ѡуважѡючи; на
 розсѡдокъ сѡвѣажный читѣлникѡвѣ пѣститѣса мѣситъ. Кѡтѡрѡю
 тѣды ѡ ѡ найнѡишѡй в' правослѡвѡи стѡмъ, (К. 3.) кгда нерѡвно
 ѡныхъ кѡлшѡю, до вшѣлѡжнѡхъ шѡвѣдковѣ црѣковныхъ, хрѣтѣ,
 ѡ милѡсть; до скѣтѣс ѡжѣ за лѡскою вѣжѡю ѡдѣчѡю, ѡу Превелѣ:
 твоѡи, на тѡе новѡцѡслѡвомѣ дхѡвного Панѡвѡл рѡкс; ѡугладѡю:
 велице ѡкѡ бы ѡ грѡвѣс з' повѣталѡ сѡ тѣшѣ. Ѥ ѡфѣкт' тѡй Пре-
 велѣбности вѡшой стѡвливыи, хотѣлъ бымъ не тѣлко на скѣтѣ

в' іаво пода́ти, але и до нѣа вѣнести, абы мѣлъ іасное мѣсце
межи планѣтами: Лѣчь не могѣ такъ великого тажарѣ, оуглами
доктѣпѣ моего пѣнести рамеми. Єднакѣ вѣлзгѣ силѣ мон^x,
(моцнѣйшихъ до того вѣвѣжяючи) іакимѣ колвекѣ променемѣ,
в' томѣ диалѣктѣ рѣскомѣ; скѣтѣ вѣвѣснаю. и тѣю бѣрзо плѣхю
мою працѣ, іакѣ задатокѣ до дѣлши^x оуслѣгѣ моихѣ, Превелѣ:
твоѣй приношѣ и ѡфѣрѣю. Тѣен надѣки вѣдѣчи же Емѣ: мой Млѣти-
выи Пѣнѣ и Пѣстырѣ, вѣдѣчне принаѣвши; менѣ найниж- (К. 3. об.)
шого з' слѣгѣ своихѣ в' лѣсце своѣй Пѣнскоѣ; и вѣгословѣнствѣ
Пѣстырѣско: ховѣти вѣдѣш' рѣчи. до которого на тотѣ часѣ
з' найнижшимѣ оуслѣгѣ мон^x поклѣно, пѣлнесѣ залѣцаю, и вѣдаю.

Превелѣности твоѣй, мнѣ вѣлце
мѣлостивого Пѣна и Пѣстырѣ;
найнижшии слѣжѣвникѣ.

Григорій Бѣтовичѣ,
Стѣдѣнтѣ презѣцной
Акадеѣ: Замой:

(К. 4.)

НА ГОДНИИ ХВАЛЫ: ЕГО МЛѢТИ ГНѢ ОЦѢ АРСЕНІИ ЖЕЛѢБОРСКОГО,

Мѣлостію вѣжю, Правослѣвногѣ Єписѣпо
Лѣовского, Гѣлицкого, и Кѣменѣа подѣлскаго;
дѣшѣвныи скѣтокѣ: зѣдѣвна єпѣрѣхи єгѣ
вѣлѣце пожадѣныи.

ПРО ОДОИ.

Аѣва непѣстижимыи, вѣгѣ прѣвѣчныхѣ вѣкѣвѣ
Рѣзмновѣчною вѣсѣхѣ вѣдѣрѣлѣ члѣвѣкѣвѣ
Словѣсною дѣшо; с' котрѣи похѣдѣтѣ
Єдновѣлѣсно^{ст} вѣсѣхѣ смѣслѣ, вѣвѣкмѣ вѣнѣ рѣдѣнт'
Найменшиѣ аѣфѣкта, вѣвѣихѣ стрѣнѣ мѣрѣ;
Іакѣ тѣ єсть горѣлѣвѣсть, невѣрѣства, и вѣкрѣ.
Истѣно^{ст}, лѣжѣ, гнѣкѣвѣ, лѣкѣд, злѣ^{ст}, слѣвтѣ и вѣсѣѣ,
Жарѣлѣвое до кѣждѣй рѣчи рѣспѣлѣнѣѣ.
Єднакѣ не вѣск: Єднакѣю зрѣжѣна натѣрѣи,
Лѣво к' єднѣи налѣжатѣ дѣшѣвнѣи фѣнкѣрѣи,

4. об.)

Йле е^{ст} ѿхъ в' животѣ; рѣзны, рѣзныхъ смѣки,
 Бо тѣжъ не е^{ст} ѿхъ аѳѣктъ зарѣвно единакѣй.
 Ото: в' превелѣности твоѣй, дѣгладаю
 Рѣзность тѣю: ѿз' Дѣмомъ на вагѣ пѣщяю.
 С^{ма} дѣвнннй, не е^{ст} твоѣй, юж' смѣкъ подобнннй,
 Котрѣй соеѣ цѣкрѣтъ Желенѣртъ ѡздѣбнннй,
 Їстность ескѣмъ ѡного, в' Мѣрскъ фундована,
 Й в' Балѣчной Мѣнервѣ мѣчно в'кгрѣнтована.
 Загѣны реснѣцѣтъ, в' свѣтѣвые двѣры:
 Летѣтъ на высѣкѣ, рыцѣрства гонѣры.
 Ачъ та дѣсытъ, на лѣжъ крѣвомъ дѣзверѣна
 Слѣвы своѣй прѣстоѣне, носѣла Беллѣона.
 Ктѣ ми едина некѣбѣтъ, же дла вѣчной слѣвы;
 Й Мѣрсовы вложѣлесь: пѣ нѣги евлѣвы.
 Берѣшь в' рѣки Кре^{ст} хѣтъ; палѣшемъ згордѣвши.
 Острѣбнѣ оѣвѣзство прѣймѣтъ не мѣвши.
 Живѣ на свѣтъ зацнѣкѣшнй, влюбѣлѣ законнннй.
 Срѣдѣнсь кѣ матцѣ дѣховной подобнннй.
 Имѣ слѣвы, в' покѣрннсь дѣразъ выннцѣвалъ;
 С^мпѣрѣйского Ордѣнъ, вѣ с' Пѣномъ ѡвѣцѣа.
 Прѣймѣшь дѣръ пожаданннй; во та Бѣтъ пробѣчѣй:
 Й з' дѣтнннхъ лѣтъ соеѣ на слѣжѣв назначѣй.
 Слѣвннмъ та в' тѣмъ ѡршѣкѣ, оѣчннн Рнцѣремъ,
 Корогвѣ егѣ вѣ былъ мѣцннмъ Кавалѣремъ.
 Орѣа выстрѣлотного, гѣдност' ти дарѣвалъ;
 Пѣ скрѣдлами вѣ тѣнъ зѣвшѣ пѣашкѣ хѣвалъ;
 Лѣведъ в' лѣтѣхъ згрѣвѣлѣшнй, котрѣхъ ти дѣзрѣкти
 В' ѡпекѣнство ѡстѣвалъ: оѣскъ своѣй дѣкти.
 Сѣтрѣожного, ѿжъ соеѣ Патрѣона достѣла;
 Белнцѣса тѣкшнтъ ѿ вѣдѣа позѣстѣла:
 Слѣзы горкотѣчныѣ прѣдѣко оѣсвѣдѣтъ,
 Квѣткѣ слѣчннхъ зѣпахѣтъ, ѿж' та полннѣ чѣѣ.
 Лѣвне та Бѣтъ прѣ всѣми оѣвелѣлѣ нарѣды;
 Й сѣчнннлѣ филѣремъ своѣй ѡгорѣды.
 Гѣднннми та прѣдѣлѣа звѣрѣхнѣсти дѣрами,
 Архѣрѣйскннмъ чнномъ; ѿ в' нѣмъ гѣнорамн
 Лѣмпы на кштѣлтъ Пѣной, рѣ ннѣ рѣскѣчѣнн
 Й всѣкнн недѣлѣства в' нѣмъ выкорѣнѣлѣшъ.
 Црѣкви Бѣжѣй; стѣлѣ са ѣсноѣ свѣтѣло:
 Котрѣѣ на ѣрнзонтѣ Лѣвѣскѣй засвѣтѣло.
 Їжъ пѣ зѣмлю вѣстѣпнлн шкодѣлѣкнѣ хѣмѣры,

(К. 5.)

(К. 5. об.)

(к. 6.)

И вѣхрити престаѣли страшливые вѣры,
 ЙРИСЪ вовѣмъ в' сличные фѣрвыса приврѣла,
 Кришталовый дожць засухой кривинк' вылѣла.
 Явы в' горѣ весело шлѣ, на росквитнѣе
 Миловдѣчныхъ ѡвоцвѣ; хтивым' в' насычѣе
 Ёстьк' южъ ѡвоцъ, ёсть зацный, стоѣи кривины.
 Нѡвои кгда нацепилъ Господаръ дривины.
 Церковк' Бжа, южъ того смѣкс' заживѣетъ;
 Явовѣмса в' вшелѣкнхъ порѣдкѣ зновлѣетъ.
 Пре³ (твоеи стѣни) дойзрѣлые цнѡты.
 Ѡстровѡдные крѣшитъ; Апостѣтвѣ крѡты.
 Добытса насытила по долгимъ прагнѣню,
 Охолоды добсть своимъ мѣетъ ѡупалѣню.
 Лѣвромъ твоѣй ѡзѡбы, ѡвточѣетъ скрѡнк'
 Свои: кгда южъ та видѣи на столѣчноѣ Ѡрѡнк'.
 Квитнижъ поана лилѣю конностей дхѡвны^x,
 Ѡздоровлѣи запахомъ; розѣмъ ѡуплѡмныхъ.
 Геликонъ ти мой зычитъ, явысь; поки Фѣка
 Ѡкрѣгъ зѣмный прѣстанетъ заживѣати з' нѣла:
 Поты на тои седѣчи цасливе столици,
 Весѣлые прѣстирай в' Рѡссѣи зреницы.

(к. 6. об.)

(к. 7.)

ГѢДЯ ПЕРШАЯ НА СОБОРЪ.

Першій цасливе сунѡдъ ѡправѣтъ
 Єпископъ Львовскій, кгда рѡкъ целебрѣтъ
 в' Цркви столѣчной; ѣкъ звѣчай ёстьк' дѣвный:
 Ѡ Бга данный.

На вѣрокъ гѡдный, Чистои Паллѣды,
 Днѣсь з' виридарѡвк' Рѣйскѣ Дрѡды;
 Бдѣчныхъ запахѡвк' вѡнк' ѡупроскѣте:
 Тамъ принѣскѣте.

И вы, котѡрыхъ в' мѡци ёстьк' Бокѡво
 Дрѣво, триѡмфѣ данное Лѣврово;
 Вѣнѣць ѡуплѣтши, дѣйте мѣ для слѣвы:
 Дхѡвной справы.

ТѢ тежъ Харітесъ, дѣстѣннѣши тѣкга
 В свѣомъ спѣванію; прибѣдте на пакта
 Котрѣе Пастырѣ ѡвѣчкамъ фѣрбетъ:
 И приказзетъ

(к. 7. об.)

Нѣные всѣ нинѣ Орфѣшнѣ,
 И вѣ прійдѣте тамъ Аріонѣ.
 Бѣдѣчнѣго тѣнѣ мѣзыкѣ в'сщннѣйте:
 И дзвѣнкѣ выдѣйте

Црѣковнѣ Мѣзы к' спѣванію цнчѣнѣ,
 Ннѣк ѡстѣвте на фѣлію пещѣнѣ
 Жрѣдла крыштѣалнѣ, Ѣмпирійскѣи вѣды:
 Злотѣи перѣды.

Тѣмъ ѣдностѣйнѣ, прѣдко завнтѣйте;
 Архїерѣа на Орѣнѣк внтѣйте:
 Гдѣ засѣлкѣ в' колѣк спѣражѣти своѣк
 Дзхѣвѣнствѣ рѣкѣ.

Кѣтѣйте хтїнѣ, кѣждѣа з' вѣсѣ вѣта,
 Чѣгѣ ѣстѣ гѣдна зѣцна ѣгѣ цнѣта;
 Вѣкмѣ жѣ зрѣкнетѣ: склѣпшѣвѣ Ѣмпирійскнѣхъ,
 И нѣлк Ѣнзїйскнѣхъ.

(к. 8.)

Кѣтѣйте мѣ к' тѣмъ рѣкѣ, свѣтовѣннѣвнѣмъ
 Пѣрдѣкомъ; вѣтн, пѣчѣтѣкомъ цѣслнѣвнѣмъ
 Ёвѣи ѣжѣ зѣвше тѣкѣ ншлѣ вѣзпѣчна
 Рѣта статѣчна.

Кѣтѣйте, вѣ мѣлкѣ фѣкорѣ Зодїакѣ,
 В вѣкѣс дѣрѣчнѣомъ вѣ сѣ тѣкшнѣлѣ з' знѣкѣс,
 Бѣи вѣдѣдгѣ ѣгѣ хѣднѣла ѣспѣкта:
 Кѣждѣ Пѣанѣта.

Кѣтѣйте, вѣ мѣлкѣ Сѣтѣрнѣсѣовѣкнѣи
 Зѣмннѣи дѣрѣжѣнѣ чѣсы зѣлотѣннѣи
 Пнѣшѣдѣвѣлѣннѣи; к' тѣмѣ Госпѣднѣи:
 Цѣресѣ Бѣгнѣи.

Вотъйте, вы тежъ мѣлкъ женофиліоко
 Сталне здоров'е: ѿ Поликратоко
 Цѣст'е в' пожитю: лѣта Прѣамовы,
 Любъ Несторобы.

Дайте мѣ вырокъ з' оустькъ свойхъ коралныхъ,
 Зѣчачи зворывъ в' своей ѣнералныхъ
 Дѣщезѣи; ѿправлять црсливе:
 ѿ скатоваливе.

(к. 8. об.)

Нехай АРСЕНІЙ, Бѣгомъ Пастыркъ данный,
 ѿ Лвовской ново Столицы выбранный;
 Чѣмъ становитъ спосовъ оцѣамъ радный:
 ѿ своей оцѣарнкъ.

Нехай порадне ѿхъ оушиковавши,
 ѿ Бѣс з' оныхъ добрый зѣскъ ѿдавши;
 Станетса годнымъ Нѣного Орѣнс:
 Бѣрныи Стѣнс.

СДЯ ВТОРИИ ДО ДУХОВНЫХЪ.

Кзыидѣте всѣ днесъ Стѣнскѣи зѣри,
 Оумѣвши тѣмность в' Рѣжолѣнскомъ мѣри;
 А тварь на себѣ ѣсеню влажѣте:
 ѿ засвѣтѣте.

Авокѣмъ Юно в' Емпірсъ заоцѣстымъ,
 Южъ запалила прѣменемъ огнистымъ
 Лѣмпс нѣвѣю; Словѣнского Дворѣ;
 ѿ Желиборѣ.

(к. 9)

Котраѣ Рѣсскѣи на Орѣзонтѣ впала,
 Зодѣакъ Лвовскѣи совѣ з'пановала,
 Бѣи, кѣрскъ дорѣчныи кѣ ней навернѣте;
 Свѣтлостъ верѣте.

Навчѣтъ са вѣгѣ ѿ ней новѣго,
 Ыкъ не зблѣдѣти ѿ пѣти прѣваго;
 Таа вамъ бѣдетъ до даватъ помочи:
 Тѣмной нѣчи.

Таа роспѣдитъ страшилвые хмѣры;
 Таа дѣскрѣмитъ вихристые вѣры;
 Таа вамъ бѣдетъ тихѣю пристѣно:
 В вѣстрымъ плывѣю.

Таа вамъ коло ѡвернетъ до нѣа
 Ѧмпирийского, ѣ приведѣтъ до Фѣа;
 Живѣте вѣчной радѣсти достѣли:
 И тамъ зостѣли.

ѦДЯ ДО ПРЕЗѢЦНЫХ РОДИЧѠВЪ ѦГО МЛИ ѦЦЯ ѦПЦА.

(к. 9. об.)

ПрезѢцный Дѣме, Желнеборскихъ сѣктѣы:
 Кгда погладѣю на твой Ѧспѣкты:
 Барзо высоко дѣстѣпилесь крѣкѣ;
 Ѧ могѣ зрѣкѣ.

Жамѣли

Ыкѡ недѣпырѣ, кѣ слонѣчной зѣри
 Своей не мѣжетъ ѡвернѣти тѣари;
 Такъ ѡ не могѣ привратъ совѣк нѣты:
 На твой цнѣты.

Лѣчь, лѣѡвь не ѣстемъ Ѧстровѣдз в' той мѣркѣ;
 Ѧднакъ ми мѣлоствѣ кѣ ѡчѣстѣй кѣркѣ
 Котрѣю мѣешъ: на Кретѣвы дѣчи
 Дѣетъ помѣчи.

Ѧбовѣмъ такѣсь в' ѣной засмаковѣлѣ;
 Жѣсь ѣ здорѣв'ѣ з' сѣмптомъ не жалѣовалѣ;
 Ыкъ бы мѣтныѣ ѡчѣстѣлись здорѣкѣ:
 Цѣркѣви сѣѣѣ.

Спосрѣдкѣсь себѣ вѣнчалъ Стефана,
 Благене, въ Оарѣ прѣ тѣмъ Авраама;
 Котрѣй мѣ в' вѣрѣ, во всѣмъ ѣсть подобный:
 И в' дары гонимый.

(к 10.)
 Авраамъ в' совѣтѣ мѣлъ такъю вѣрѣ,
 Же Исаака хотѣлъ на Ѡфѣрѣ
 Ѡдати Бгѣ; в' надѣи дрѣгого:
 Любѣ мѣлъ ѣдного.

Стефанъ вгдѣи в' нѣвой лѣщѣ ѡбфитѣтъ;
 Андреа в' законѣ Хрѣтѣ ѡфѣрѣтъ;
 Не поглядѣтъ на потѣмне сѣны:
 Егѣ крѣпимы.

З свѣткою ѡздѣвы егѣ развѣкѣтъ,
 И вѣрѣ дрѣвоной жалѣвы в'кладѣтъ;
 Тѣло в'вѣгомѣ велѣможное Дхѣ:
 Подѣтъ в' скрѣхѣ.

Ведѣтъ въ на смѣрѣ, скрѣмногѣ Баранка;
 Милогѣ Сѣна: самѣ Ѡтѣцѣ, и Мѣтка.
 Ѡнк тѣжѣ Рѣдичкѣ зарѣса зрѣкѣтъ:
 Свѣтѣ вмирѣтъ.

(к 10. об.)
 Чинитѣ илѣ дѣсѣтъ в' хѣти свѣтоблѣвой,
 Въ не росквилѣлъ, старѣсти шѣдѣвой;
 Берѣтъ ѡхѣтне дрѣвоной зѣрѣю:
 Идѣтъ до вѣю.

Ѡ щаслѣвѣсте: Рѣдичкѣ мѣли,
 Жѣсте в' такѣю вѣнѣ вѣправили;
 С котрѣи лѣпы вѣчные похѣдѣтъ:
 И свѣтѣ ѡздѣбѣ.

Щаслѣвѣи зѣмыслѣ, котрѣи ѣсте мѣли;
 Вѣсте в' томѣ стѣнкѣ сѣнѣчка вѣдѣли:
 Щаслѣвѣи стрѣмень слѣзѣ през вѣ вылѣанный:
 Вгдѣи въ ѡвѣрѣи.

Ото тропами смѣхъ за плачемъ ходитъ,
 Который радость в' сердца вашемъ родитъ;
 Когда в' епископской тиберъ егѡ скрѡнкъ:
 Зритѣ Корѡнкъ.

Шо оуже мѣвши; аффектъ оугаскѣте,
 Самнса з' егѡ в' дѣхъ шрадкѣте;
 Бкѣте к' ѡкчарнкъ единой шгорѡды:
 Жилѣ, рѡдкъ: в' рѡды.

УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ НА ЛАДОЖСЬКИМ КАНАЛІ.

Написала *Е. Радакова.*

I.

З царя Петра Великого почалась для України нова доба ; з цього часу вона повинна була жити спільним життєм з Росією, служити спільним державним інтересам, що до цього часу були чужі для неї.

Цар Петро закликав російську громаду помагати йому в його замірах ; але громада не обзивалась на сї закликання, не розуміла його плянів і реметвовала. Могутна воля Петра не могла зупинити ся перед такою перепорою: він ішов по переду громади і силоміць примусив її прийняти участь своїм добром і працею в його замірах на „спільну користь“. Не кажучи вже про низші верстви громади, що мовчки гнулись перед ним, але й своїм близьким, вельможним панам цар повинен був частенько виясняти значінне і користь тієї чи иньшої реформи або заходу. Але в його за все був один спосіб супроти цього незрозуміння і байдужости. Виповняючи свою укохану думку — завести флот, він обернув ся до цього способу — силоміць примусив російську громаду помагати йому в сїм дїлі. 26 т. чоловіка, вряджених з поблизьких міст, працювало на варстатах в Воронежу. Духовенство, пани і торгові люди „кумпанствами“ мусіли теж прийняти участь своїм добром і працею в будові флоту.¹⁾

Коли після Нарвської невдачі треба було як найшвидше укріпити близші до границі міста (Новгород, Псков та и.), то для цього

Реферат сей читано 1892 р. в Харьківським Історично-філологічним товаристві.

¹⁾ Див. М. Костомаров „Рус. Історія въ жизнеописаніяхъ“ т. IV с. 549, 551.

були вислані туди не тільки салдати, священники, дяки, але навіть і жінки.¹⁾

Нічого й казати про будову Петербурґа, сього „Парадиза“, як його називав Петро; 1708 року було послано туди 40 т. чоловік робітників і таке ж число другого року; за 1710—11 рік близько 15 т., а коли в кінці 1711 року треба було ще 40 т. чоловік, то стількох вже не можна було набрати: багато дворів тільки на папері стояло, в дійсности ж були порожніми; та за 3 роки знов потребувано було 34 т. душ. Ті хазяїни, що самі не йшли на сю роботу, повинні були годувати робітників і постачати їм платню.²⁾ Се страшне напруження сил тяглоє через увесь час царювання Петра і викликало багато ремесловань серед підданих, раз тому, що вони не розуміли Петрових замірів, а в друге й тому, що жертви були вже занадто великі.

Самі північні війни поглинули більш як 100 т. душ безповоротно. Та ще з 1699 до 1709 р. посилено робучого та майстрового люду на варстати та інші будови щось близько 17 т. пересічно що року.³⁾

Перепис 1710 р. з неблаганою жорстокістю чисел показав урядови, яких надмірних жертв вимагало воно від людности Росії; показалоє; що порівнюючи з переписом 1678 р., число людности зменьшилось на $\frac{1}{5}$ часть, а в декотрих губернях зменьшенне се досягло 40%⁴⁾.

В рефераті Ледрана, старшого урядника міністерства справ загран., уложенім р. 1726, зібрано багато відомостей про нещасне становище податкової людности Росії за царювання Петра.⁵⁾ „Нараховують, каже він, що на роботах коло фортифікацій та при копанню Ладожського та Кронштадського каналів загинуло більш як 150 т. селян та більш як 500 т. на війні і в флоті. Наслідком сього на провінції людність мужеська рідша, і перевагу складають жінки і діти своєю більшістю. Не маючи спроможности заплатити зажадану з них дани, багато родин покидують свої хати та тікають в інші провінції

¹⁾ *ibid.* стор. 572, а також Милокова „Государственное Хозяйство при Петрѣ I“ стор. 149, 344, 344.

²⁾ *ibid.* стор. 609, 625 і Милокова „Госуд. Хоз. въ Россіи при Петрѣ. I стор. 440, 453, 508 1710—11 р.; в канцелярії до справ мійських збирано що року більш як 200 т. рублів.

³⁾ Милоков стор. 177, 270, 271

⁴⁾ *ibid.*

⁵⁾ Сборникъ Русскаго Историческаго Общества т. 40, стор. 426 і далі.

або криють ся по лісах. Вони переходять, як тільки найдеть ся спротога, в иньше підданство; в саму Польщу, каже Ледран, перейшло більше 60 т. родин. До гнету самих поборів грішми, продуктами і людьми треба додати ще й страшну захланність тодішнього урядництва, надужитя поборців. Ціла група „вельмож“ набиває собі кишені на рахунок підданих кляс, як показало слідство 1715 р. Меншиков, Брюс, Апраксин, Ситсвін, Волхонский, Лопухин і ще багато не менш голосних імен, оказались замішаними в нечистих ділах.¹⁾

Усе те разом і привело Росію до того стану, якпій виявила перепись 1710 р. Нарід виявляв свій протест надмірним для нього поборам звичайним своїм способом — утікав.

Одначе, уряд не спинив ся і після сієї переписи: його політика не зміняєть ся.

Примушуючи до таких жертв російську громаду, Петро не міг обминути і України. Між тим, не вспівши ще поправити ся і скріпити ся по страшених розрухах XVII віку, Україна і в XVIII віці мусіла бути то полем війн, то стражницею від нападів південних ворогів, а войовничі поривання Петра на далекий полудневий схід („по стежі Олександра Македонського“) вимагали від неї все нових та нових жертв. Особливо важким тягарем лягла ся доба на українських козаків. Петро не умів шанувати козацькі права і вольности, він дивив ся на козаків, просто як на силу, гідну для доброго ужитку на державні мети і „інтереси“.

І він перший з'умів широко використати сю силу. Коли того став вимагати „інтерес“, він перший не рахуючись ні з якими пунктами умов узброїв „вільних“ козаків замість рушниць рискалями та заступами і погнав їх будувати кріпости та копати канали. Козаків не питали, чи хочуть вони йти на роботу за ту чи иньшу заплату. Се була не наємна, а примусова робота.

Тисячі козаків копали канал між Доном та Волгою²⁾. Незабаром треба було копати Ладожський канал і знов козаків погнали за тисячі верстов, під страхом прилюдної кари батогами за непослух або втікачку.

²⁾ Див. Сб. Р. И. О. т. 40 ст. 457.

³⁾ Див. Черниговская летопись (вид. Київ. Старшны) ст. 99; Крат. Описание Малой России ст. 303; Ригельмана „Летописное пов. о Малой России ст. 113; Б. Каменський т. II 1716 р. ст. 47, 48.

В сім начерку ми й хочемо з'упинити ся докладнійше на історії сього каналу, бо його спорудження коштувало найбільшого напруження не лише російських, а й українських сил та, як далі побачимо, і величезних жертв.

II.

Коли 1720 р. уряд порішив збільшити число робітників, зайятих копаннем Ладожського каналу, щоб покінчити його в сім році, він звернув ся і на Україну за допомогою в людях.¹⁾

17-го грудня 1720 р. гетьман Скоропадський від царя Петра наказ, щоб на початку 1721 року вислано було 10 т. козаків для копання Ладожського каналу (не лічучи кухарів і обозних людей). По тому розказу козаки виступили в перших числах лютого 1721 р. В сьому першому поході на Ладогу, старшинами були: Павло Полуботок, тоді ще чернігівській полковник, генеральний хорунжий Ів. Сулима і лубенський полковник О. Маркович. Не дійшовши до Вишнього Волочка (губ. Тверська) Сулима вмер і його заступив Чорниш.²⁾

В далеку і тяжку дорогу виступили козаки. Але не кажучи вже за далеч, і самий час виходу вибрано було дуже нещасливо. З дня на день сподівались, що почнеть ся весняне бездорожжє, а за козаками тягнув ся обоз з харчами, ризкалями та пашею для коней. На довго йшли козаки з дому, тож треба було набирати з собою багато і одежи і харчу. Найліпшою характеристикою усіх пригод, що зазнали козаки за часів сїєї подорожи, а також і при повороті, може бути для нас тогочасний документ: описує єю подію кременчуцький сотник Іляшенко, і хоча він розказує тільки за свою кременчуцьку сотню, але про теж його оповідання може бути для нас доброю ілюстрацією сього нещасного „маршу“ до Ладоги й назад.³⁾

¹⁾ Див. Сб. Р. И. О. т. 40 ст. 209, депеша Лави до аббата Дюбуа, 22 груд. 1720 р.: Розказують, ніби 15 т. чоловіка, що працюють при копаню давно вже початого, для обходу небезпечного Ладожського озера, каналу, зміцнить ся 20 т. робітників, щоби скінчити канал за сею допомогою.

²⁾ Див. Чернігівська літопись ст. 99; Ригельман ст. 115—116; Я. Маркович „Дневныя записки“ вид. К. Старини, р. 1721; Марковичь „Исторія М. Россіи т. II ст. 556; Бантиш Каменський т. II ст. 59.

³⁾ Див. Харьківський Історичний Архив, Акти Малоросійської колелії N 1637 (в тексті ми наводимо зміст, а оригінал подаємо в додатку).

„Поки ми йшли через міста українські, пише сотник, то нас скрізь пускали на ночівлю в великі морози, волам і коням нашим давали сїна й соломи. Але так було тільки до Сівска; від Сівска вже почалась велика нужда і для нас і для нашої худоби. Нас нікуди не пускали на ночівлю; сїна-ж і соломи не тільки ніде було взяти (як людям служебним в походї) але навіть і купити за звичайну ціну не можна було: з нас правили подвійну ціну за сїно; ми примушені були ночувать на вулицях в великі морози без прутулку. Коні і воли поохлявали без корму. Але поки ще не збігли гроші, що взяли з дому, то хоч і за дорогу ціну, а все таки можна було купувати пашу, коли-ж грошей, що взяли з дому, не стало, і ні защо було його купити, худоба почала гинути. По дорозі до Гомля довелось іти пішки глибокими снігами, а харч, взятий з дому нести на плечах, щоб полекшити підводи; приходилось помагать і обозови — тягнуть його шлеями, разом з хворими. Так ми бідували до самої Калуги. Від Калуги стало нам трохи легше і худобі нашій, якої лишилось вже дуже мало: до нас приставлено було драгунів від графа Кантакузена і вони знаходили нам квартири для ночівлі. Так було до самого Новгороду, а відтіль вже незабаром прийшли й до каналу. Скоро стали до роботи, козаки раз від далекої подорожи і негоди, а вдруге, що не мали чим жити ся, потративши всі гроші в дорозі, тепер почали хорувати, одні померли, иньші позоставались хорими.

При повороті, ідучи від каналу великоросійськими городами, щоб як небудь дістати ся до дому, довелось продавати за безцін одежу, рушницї, коні. Так один З дні не їв, бо ні в кого не випросив, і мусїв продати в Калузї рушницю ціною 6 кіп за таляр. У другого з п'ятьма товаришами був кінь, ціною 6 кіп, і той здох „з нужди“ і т. и. От така то була ся подорож за тисячу верстов — без корму для худоби і коней, назад — надголодь для козаків, змучених важкою і не звиклою для них роботою.

Але ще гірше бідували козаки пів року на „каналній“ роботі. Нездоровий клімат, злий харч і тяжка праця зробили те, що з десятиох тисяч козаків за сей час згинуло близько 3 тисяч.¹⁾ Б. Каменський знайшов в Колежськїм Архиві відомость, що за сей перший ладожськїй похід померло 2460 душ, окрім 244 душ, що zostались в шпиталях, не лічучи ще двох полків — Миргородського та Стародубського, про яких не було відомости²⁾. Таким робом загальне

¹⁾ Див. Київська Старина 1890 ст. 99.

²⁾ Бавтиш Каменський т. II ст. 59.

число померлих всіх козаків становить 30% смертelnости. Така страшенна смертelnість повинна була звернути на себе увагу української старшини, і коли року 1722 Петро знову зажадав ще 10 т. козаків на ту ж роботу, то старшина обернулась до сенату з таким проханням: 1) Щоб козакам дали в Вишнім Волочку або в иньшій місті байдаки для харчу. 2) Щоб для самих козаків додано було байдаки та лоцманів від В. Новгорода, але „без найму“, і щоб там їм дозволено було відпочити. 3) Щоб в Новгороді видали їм корму для коней, аби годувати їх, доки не буде паші, а коли будуть на роботі, то щоб коні паслись вкупі з обивательськими, а на останку старшина прохала, щоб всіх українських козаків ставлено на роботі вкупі, а не нарізно.¹⁾

Такий новий численний виклик козаків не міг не обтяжати України. А ще рівночасно з сим другі 10 т. мусіли йти в похід до Царицина. Саму ж Україну знесилювало перебування там московського війська. До сього часу на Україні харч для війська постачав ся за гроші. Але в дійсности, завдяки нерішучости Скоропадського було инакше: „консистенти“ (московське військо на постою) невідступно вимагали тепер харчу і до того без ніякої заплати. До характеристики відносин можуть послужити „пункти“ подані Петрови Скоропадським; от що було в тих „пунктах“: „За 13 літ стацій і переходів великоросийських війск, Україна збідніла людьми й статком. Яко раб молю вкупі зо усіма Українцями ослобонити її від сих стацій. Число козаків і посполитих сильно зменшилось і козаки не можуть разом нести служби свого стану й годувати драгунів. Тепер до Ладоги й до Царицина вийшло 20 т. козаків, а двори їх не увільнені від драгунського постою. Опріч всего сього, скрізь по всій державі подорожні платять „прогони“ за підводи; на Україні-ж здебільша беруть силоміць і нічого не платять.“²⁾

III.

При таких обставинах дуже тяжко було знову вислати 10 т. до Ладоги, а тим часом все таки збори в дорогу йшли посіпшно. Знати, що козаків до канальної роботи спершу покликано ще далеко більше. Ханенко пише в своїх Записках, що 8 лютого прийшов з колегії наказ, що до Ладоги вже лише 10 тис. треба, а иньших — теж 10 тис.

¹⁾ Див. Діарушъ Н. Ханенка 1722 р. 11 марта.

²⁾ Ibidem 1722 р. квітень.

до Царицину. Старшим над каналною командою настановлено було полтавського полковника Івана Чорняка, а при ньому В. Тамару і інших. Іван Чорняк жваво заходив ся коло зборів в дорогу; він на першій тижню посту виступив з своїм полком з Полтави і йшов вже великим шляхом до Калуги. Йому зроблено докір, що поспішив ся і не діждав нового наказу; зайвих козаків свого полтавського полку звелено вернути до дому та прилучивши до них ще 300 чолов. Полтавців, послати в похід до Царицина, самому ж Чорнякови лишити при собі тільки тисячу козаків свого полку.¹⁾

Тим часом з сенату наспіла відповідь на прохання старшин про полекшу для козаків в сій тяжкій поході; але вона не задовольняла всіх пунктів. Козакам вільно було відпочити під час негоди там, де лучить ся їх пристанок, обіцяно дати їм харч, але з умовою, щоб все, що „изживуть“, було звернено з київських магазинів; призначено видати 2 т. рублів на рахунок каналної роботи для найму байдаків і лоцманів в Новгороді. Але тільки в кінці цвітня Чорнякови післано сей сенатский наказ, а також і інструкцію від старшини — дбати про свою команду, щоб козаки не мали таких клопотів в дорозі і на роботі, як торік²⁾.

Одначе сї перестереження і деяке піклування про долю козаків не мали очевидячки важних наслідків. Правда, ми не знаємо запевне, скільки їх померло сього разу, але про теж відомо, що за перший похід з Гадяцького полку послано 1184 душі, а не вернулось — 401 (або — 33%), а за другий похід з посланих тогож полку 1400 душ — не вернулось 338 (або 24%)³⁾; ріжниця отже є, але дуже не велика і може бути зачислена на припадковість.

Але з того, що писав Чорняк, видно, що сей 2-ий похід був такий-же страшенно тяжкий для козаків, як і перший. Діло було в серпню, коли козаки під проводом Чорняка розпочали каналну роботу. От що писав Чорняк:⁴⁾ Прибули ми до Ладоги в перших числах червня, але не могли зараз стати до земляної роботи, бо в каналі була велика повінь; одначе козаки даремно не сиділи, не лінувались: що дня то гатили струмки, що текли з болот в канал,

¹⁾ Ibidem марта 12.

²⁾ Ibidem.

³⁾ К. Ст. 1884, X: „Співцификація полку Гадяцького“, подав Д. Багалій.

⁴⁾ К. Ст. 1884, V: поясненне полк. Чорняка в справі роботи козаків на Ладожським каналі; ми подаємо тут зміст сего цікавого документа; Чорняк писав сю записку, щоб виправити себе й козаків від закидів неробства та непорядности.

то перегачували самий канал, то направляли ті струмки, що мусіли текти в нього; возили пісок, копали рови, щоб витягнути воду з каналу, переносили на своїх плечах за кілька верстов хмиз, дошки, палі. Коли-ж випустили з каналу всю воду і можна було почати земляну роботу, то козаки викопали посеред усього каналу рів 1 аршин глибоко і сажинь вширшки, що б спускати воду. Повиносили з нього землю, вичистили як слід, хотіли вже взятись за самий канал, але полковник Вітвер звелів одному з унтер-офіцерів для проби розібрати вгорі каналу одну греблю. Се було 9-го червня. Коли-ж побачив, що канал знов набрав ся водою, то звелів козакам знову загатить сю греблю. Козаки працювали над нею з полудня всю ніч, бо вода її дуже розмила. З 9 до 18 червня довелось знову випускати воду з каналу, і через се нової роботи в каналі не можна було робити. Але козаки і тоді дурно не сиділи: одні готували дерево, справляли та гатили греблі, иньші тим часом по кілька разів ходили за 10 верстов до доставника за колесми, тачками. Все се доводилось переносити на плечах, бо хоча й було призначено на полк по 15 коней скарбових, але вони були такі замучені та худі, що й порожні вози ледві-ледві тягли.

Коли вода в каналі почала спадати, знов довелось розчистити рів посеред каналу, бо єго занесло піском і мулом. 19-го червня козаки в другий раз взялись до земляної роботи. Взялись щиро, хотіли швидче скінчить свій пай роботи, щоб не захопити осени і скоріще вернутись до дому. Робили не тільки за себе, а й за слабих і за тих, що вмерли. А два полки — Чернігівський і Стародубський навіть мусіли наняти на свій кошт бурлаків замість умерлих та слабих, що не могли кінчити своєї пайки роботи.

23-го червня приїхав генерал-майор Писарев; оглядів нашу роботу, звелів каналу більше не копати, а тільки трохи вирівняти його й поправити береги. А щоб зміряти канал, звелів знов напустити в нього води; через сю нову повінь (а тут ще й дощі почались) до 12 липня робота на каналі припинилась. Але за увесь той час, поки не спала вода, козаки працювали над палями, хмизом, під доглядом старшини та унтер-офіцерів; иньші взяли від драгунів дві машини, щоб витягати з каналу воду. Кілька сот козаків, з великою напругою ледве перенесли їх на своїх плечах. А тут ще довелось з обох боків каналу викопати рови на пів верств, в сажинь ширини і на „пів стоя“ глибини, аби одвести воду, що бігла з озер в канал“.

Подаючи все се до відомости сенату, Чорняк просить оглянути роботу козаків. Він каже, що козаки вже порівнялись роботою з драгунами й салдатами і перегнали нанятих бурлаків, хоч єї за свою

роботу беруть гроші. Далі Чорняк пише: Одно тільки засмучує і мучить мене, що козаки що дня все більше слабують і помирають від тяжкої хвороби. Одначе, не вважаючи на таку пригоду бідних козаків, настановлені від Леонтева офіцери немилосердно бють їх на роботі кіями, хоча козаки працюють не тільки в день і в ночі, а і в неділю і в сьвято. І я, боячись щоб як торік не за-напасть тут козаків, бо з них торік хіба третина вернулась до дому, прошу уклінно сенат не дати пропасти моїм козакам на сій „канальній“ роботі. Прошу не переносити їх на нову роботу. (як хоче зробити Вітвер) і не тримати їх до глибокої осени і слоти, а пустити до дому в перших днях вересня. Тоді ще легше буде перевозити слабих, та й здоровим легше буде, бо їм усім доведеться йти пішки. З слабими і тепер не знаю, що робити і куди їх подіти, бо їх дуже багато; скільки разів прохав, щоб прислали лікарів з ліками, але їх не присилають. Далі Чорняк нагадує про платню козакам за їх тяжку роботу. Заплату було обіцяно, але козаки її не діставали та ще в додаток з сієї заплати хотіли були вивернути залежність за р. 1721. Не звісно, чи заплачено козакам чи ні, а звісно добре, що й за сей 2-ий похід вони набідувались не менше, як за 1-ий.

IV.

Але на сьому діло не стало: на початку 1723 року знов прислано наказ вислати до Ладоги п'ять т. козаків щоб кінчали канал. Старшим над с'єю командою настановлено гадяцького полковника М. Милорадовича, що повинен був виступити 1 цвітня. На пів дороги козаки мусіли мати свій власний харч, а далі обіцяно їм видавати з магазинів. Так заспокоював козаків Меньшиков¹⁾.

Старшина хапала ся зібрати козаків; але діло не ладилось, бо рівночасно з сим треба було вирядити 10 т. козаків у Терський похід,²⁾ окрім того на Україні „постоєм“ стояли вісім драгунських полків та мекленбургський. Командирі сих полків завше вимагали від козаків, аби рівняли дороги та підправляли мійські кріпости. Старшина кілька разів писала до Шереметєва, що мійські роботи зупиняють

¹⁾ Харьківський Історичний Архив Анги Малоросійської Колегії N 8539

²⁾ Въ томъ же 1723 г. з весни другимъ разомъ 10 т. войска малорос. с командиромъ А. Марковичемъ, полк. Луб., на Сулакъ пошли и тамъ на той рекъ плотину здѣлали, фортецу укрѣпили — див. „Краткое Описание Малороссіи“ 303.

подорож козаків на канал¹⁾. Чорнуський сотник писав, що капітан Караблін вимагав вислання 1½ т. душ для мійських робіт, і коли сотник не задовольнив його вимоги, то прислав до його дому 25 драгунів для змушення (ibid). Між тим висилка таки йшла своєю чергою і уряд вимагав виконання наказу. Прикладом того, як тяжко було на сей раз зібрати потрібне число козаків може бути такий факт: лохвицький сотник писав старшині, що за „убожеством“ він не міг швидко вислати козаків, тай тих зібрав тільки, лякаючи увязненням²⁾

В останніх днях квітня наказано було до Ладоги не йти, вернути вже посланих і готувати ся до походу з Голіциним³⁾. Тоді-ж П. Полуботок подав цареві супліку, де писав,⁴⁾ що два Ладожські та Дербентський походи цілком з'убожили козаків, вони позбулись коний, добра, здоровля, а декотрі навіть життя. Тепер-же знову звелено вирядити в Терський похід 10 т. і в Ладожській 5 т. В Терський похід козаки вже зібрані, а для Ладожського нема звідки взяти, хіба тільки тих, що наготовлені супроти татарських нападів. Окрім того козакам треба вижити 8 драгунських полків та мекленбурський корпус.“

Все се досить виразно малює нам тодішне невідрадне становище козаків.

1723 р. Пісарев, що управляв будовою Ладожського каналу, був обвинувачений в крадіжці державних грошей, призначених на сю будову. „Шафіров, писав Кампредон 29 січня 1723 р. до кардинала Дюбуа, викладає і подає докази на се, що по загальній думці Пісарев обікрав царя більш як на 800 т. рублів“.⁵⁾

Сей Пісарев дістав за се дімісію зі всіх урядів, йому відобрано всі права і майно і навсе засуджено в салдати.⁶⁾

Після Пісарєва будовою Ладожського каналу управляв Мініх; 1724 р. зажадав він на р. 1725 висилки 24 тисяч чоловіка, щоби покінчити роботу.

З присланої в 1725 р. відомости видно, що при сій роботі було 18 т. чол. „із полевих і московських гарнізонних полків“.⁷⁾

1) Див. „Дневныя Записки“ Я. Марковича, ст. 13. 14, 15.

2) Ibid. стор. 27.

3) Див. Харьк. Іст. Архив N 8539.

4) Див. „П. Полуботокъ“ Київ. Ст. 1890. XII стор. 531

5) Див. Сб. Р. И. О т. 49 ст. 293.

6) Ibid. ст. 299.

7) Див. Сб. Р. И. О. т. 63 ст. 26 і т. д.

На 1726 р. Мініх зажадав ще 25 тисяч душ, щоби довершити найважніші роботи. На се жадане визначено вписати сі 25 т. з армейських полків.

На останку, коли і в 1726 році канал все таки готовий не був, і Мініх запитував, яким способом доводити до кінця сю роботу, виданий був указ із Найвисшої Тайної Ради — кінчати її самими тільки „вільними“ (с. є. наємниками).

Не обійшлося звичайно без протестів з боку самого козацтва, але сі протести виявлялись лише численною втікачкою козаків з походу, і уряд, щоб спинити її, став вживати тяжких кар проти втікачів: їх ловили, били прилюдно батогами і знов відправляли на роботу. Старшина була теж не вдоволена з сих робіт, бо і їй приходилось разом з козаками нести всі сі тягари. Козаки і старшина вважали таке уживання військової сили, „вільних“ козаків безправним, противним всім умовам: ся служба не відповідала їх стану, була зневагою для них, — і на примус до такої служби вони дивились просто як на ламання привилеїв України. Такий погляд виявив ся багато років пізніше в „наказах“ українських козаків. Досить типовим заступником сього погляду являється й автор „Історії Русів“. Ось що читаем ми у нього: „Загальну пімсту над Українцями перевів Меншиков, пославши силу війська з великим числом старшини до каналів та ліній біля Ладоги, Сулака та Астрахани, що він повигадував, і там від каторжно-тяжких робіт та недобрих харчів тисячі їх погнили і перемерли, а за повторенням сих робіт за кілька літ загинуло і все організоване військо козацьке. Тих же молодих козаків, що заступили їх місце було залишено без ніякого догляду, занедбано й усунено майже від військових справ.¹⁾ Типовий тут погляд, що уживання козаків до тяжких робіт вважав лихим замислом, підступом на козаків. З сього погляду анальоїчним являється лист Орлика до Запорозців; хоч писаний він 1734 р., але зачіпає туж саму справу. От що він писав: Бажаючи не тільки знесилити, але й занапастити військо запорожське гордове, Москва знайшла для сього спосіб: копане якогось каналу в далекій своїй стороні та будову кріпостей в Персії. І спровадивши наказами своїми в такі далекі міста тисячі козаків, одних загубила тяжкими та незвичними роботами, других голодом, третих потруїла гнилим та прілим борошном, перемішаним з вапном та ящірками. Сподіваюсь, що ніхто, навіть вороги мої не можуть закинути мені

¹⁾ Історія Русовъ ст. 222.

брехню, бо се відомо всьому світові. Тай між вами єсть багато таких, що зацілили від катування московського, а на свої очі бачили все те, про що я тепер пишу¹⁾.

Автори наведених уступів помилялись тільки в погляді на лихий замір „Москви“ — забуваючи, що „Москва“ занепадала й свої війська, і що разом з козаками і на Ладозі і в Персії працювали й салдати й драгуни. Що-ж до всього иншого, то запевне можна сказати, що сї автори писали суццю правду.

Здаєть ся, не було жадної більш менш визначної епохи в життю українського народу, що не вилилась-би в народній пісні. Вживанне козаків на такі тяжкі і, як вони думали самі, не відповідні їх стану роботи, та сила жертв і втрат, що були сполучені з сим — були справді такою визначною появою в життю козацтва (а пізнійше — і всього українського народу), що мусіла відбитися в його пісневій літературі. З сїєї епохи ми маємо багато пісень, але щоб не ухилить ся далеко від самої річи, умістимо тут лише одну, що дотичить копання каналу. В козаків одібрано рушницї, їх закуто в кайдани і з лопатами в руках вони повинні йти копати канали.

Ой дали хлопцям широкі лопати
Та послали хлопця молодого
Та канали копати.

Далї малюєть ся тяжка доля і журба козака :

Ой летїв ворон та із чужих сторон,
Та летючи криче,
Ой сидить хлопець та над каналом
Та жалісно плаче
Ой летїв ворон та із чужих сторон
Та летючи в гору крикнув,
Ще-ж бо я хлопець, хлопець молоденький
Ой тутечки не привикнув.“

Доля козака порівнюєть ся з татарською неволею, він просить батька викупити його з сїєї неволі :

„Ой продай же, тату, та вороні конї,
„Та викупи мене, хлопця молодого,
„Із темної неволї.“

Але батько не хоче продавати коней і викупити сина.

¹⁾ Київ. Стар. 1882, IV ст. 113.

²⁾ ibd. ст. 261.

V.

Ми вже згадували, що рівночасно з копанем Ладожського каналу, Петро наміряв ще розширити границі російської держави на далекім південно-східнім терені перських провінцій.

Похід сей, легкий з погляду стратегічного, показав ся дуже тяжким і згубним в наслідок декотрих пньших обставин. Богато війська згинуло від різних хороб, від перемученя, від недостачи поживи.

З самого початку походу, 1722 р. судна, на яких виправлений був провіант в Астрахань і далі, показали ся так погані, що два рази розбивались. 32 судна згинуло. Коні здихали від недостачи корму так, що, як давав звістку в Сенат Петро, в одну ніч здохло їх 1700 штук.¹⁾

Заволодівши Дербентом і заложивши кріпость сьв. Хреста, Петро зіставив там гарнізони і вертав в Петербург, та сам ледви не згинув в часі морського переїзду.²⁾

В сьому році, коли 10 тис. козаків було вислано, другим разом, на роботи Ладожського каналу, иньші 10 тис., під командою Д. Апостола, були вислані на Сулак.³⁾

1723 р. коли до Ладоги вислано знову 5 т. козаків, на Сулак зажадано було другим разом 10 т. на зміну Д. Апостола і його козакам. 15 лютого вони вирушили туди під командою А. Марковича. В той самий час иньші 10 т. козаків з Д. Апостолом стояли над Коломаком під командою М. Голіцина.⁴⁾

1724 р. ще 10 тис. козаків під командою М. Милорадовича було вислано на зміну.⁵⁾

На останку й 1725 р. вислано було до кріпости сьв. Хреста ще 2 тис. козаків з Лизогубом, Горленком, Огроновичем в додаток до передтим висланих (в 1724 р.) козаків.⁶⁾

1) Див. Сб. Р. И. О. т. XI. ст. 497.

2) *ibid.*

3) Див. Б. Каменський т. II. ст. 63.

4) Тогож року Г. М. Матюшкіна вислано в Дербент з 14 т. військом. Див. Сб. Р. Ист. Общ. т. XI. ст. 351.

5) 9 лютого 1724 Кампредон писав до Де-Морвиля: на границі Турції розміщено під командою М. Голіцина коло 60 т. чоловіка; 25 т. тепер в Персії під командою Матюшкіна, 17 т. на Ладожськім каналі під командою Мініха — усього 118 т. чоловіка. Див. Сб. Р. И. О. т. 52 ст. 159—160.

6) Див. Б. Каменський т. II. ст. 78—80 і Ригельмала Лѣтописное повѣствованіе с. 116.

Доперва 1726 р. залишена була висилка козаків до кріпости сьв. Хреста і замінено трирублевим податком за кожного козака, що перед тим висилано:¹⁾

„З українських козаків, яких уживано більш до городової роботи, більше не посилати, бо користи з них мало, а тільки багато з них від тяжкого тамошнього воздуха і нужди умирають“. За гроші, що рішено взяти з козаків замість висилки, мали найняти робітників.

Дійсно, з доносення сената в Верховний Т. Совіт видно, які біди терпіли козаки в тому поході і як багато гинуло їх від незвичайної їм і тяжкої роботи та нездорового климату.

Так з 10 т. відділу, що 1725 р. прийшов до кріпости сьв. Хреста, на Сулак, як доносив в Сенат А. Маркович „від цинготної й иньшої тяжкої хвороби упало і було убитих всього 5183 чол., ще в Астрахань вислано хорих 874 чол., на Чотирьох Буграх зіставлено хорих 87.“ По тому при кріпости сьв. Хреста оставало ся 646 чол., і сї від давна вже „не мають одежі, обуви і иньших річий „харчевих“ крім роздаваного хліба.“ Маркович просить пустити його з тими нужденними останками його відділу до дому.²⁾

Далі, з 5 тис. відділу, висланого 1725 р. з Милорадовицем, вже в Астрахани показало ся при численю тільки 4230 д. Вони вернули ся по домах аж в 1726 р., всього числом 895 душ.³⁾

Бропкін, що був ніби головним шефом над сими командами, писав що всі козаки „кіньми дуже слабо стоять“, що від них годї сподіватись „кінної служби“, вони ослабли. На наказ виступати в похід з тою командою по першому жаданню Румянцева, Бропкин писав, що після всіх трудів походної і караульної служби багато коней пало, „і вся моя нерегулярна команда в дійстности не існує: по перше — безкінна, по друге — уживаєть ся до роботи; і тепер ніякого діяльного кроку против неприятеля з нею не можна зробити, а коли й коні всі були в цілости, то ся моя нерегулярна команда против неприятеля без регулярної і тисячкою против ста стояти не буде... і коли тут роботи городові і греблі покінчать ся, то вся моя команда дармо буде провіянт їсти.“⁴⁾

Правда, не самі тільки козаки збувались житя і майна в сїм поході. Вже 1723 р., себ то рік після початку походу, завойованне Дер-

¹⁾ В. Каменський стор. 81, Ригельман стор. 121, Харьківський Историчний Архив, Акти Малоросійської Колегії N 867.

²⁾ Див. Сб. Р. И. О. т. 55 ст. 149, 150.

³⁾ *ibid.* ст. 150—180.

⁴⁾ Див. Сб. Р. И. О. т. 55 ст. 184.

бенту і кріп. сьв. Хреста коштувало державі 15 тис. коний, 4 т. регулярного війська, не числячи далеко більше козаків, і мільони рублів.¹⁾ Один Перс говорив Кампредону, французькому послу при Петербурзькому дворі, що чужосторонці зовсім не можуть жити в Гилянї в наслідок кліматичних обставин, за-для чого „ціла тамошня мужеська людність ослаблена, і лише жінки заходять ся коло рису (рижу) та шовкових червів.“²⁾

От що писав прилуцький полковник Галаган в Війс. Ген. канцелярію, що жадала від него звістки, скільки умерло козаків в походах Ладожським і Терковським, скільки позіставалось в дорозі хорих і ослаблених :

„Вертаючи ся з минулого Терковського походу, ми зіставили в кріпости при ріці Агтрахани 196 чол., 160 хорих в станиці Курдюковій, а в Астрахани 213 хорих. На морю утонуло 41 чол. Так що, поки дійшли ми до Астрахани, умерло 350 чол. Коли-ж добрали ся до Царицина, то там (також з Донських і Слободських сотень) дуже багато мусіло зістатись з причини сильних хороб. Та скільки і де їх зістало ся, про се звістки нема, бо сотні йшли не всі разом, а тільки сї, що могли, волочучи ся от аби-як. І коли числили, то раховали лишень тих, що були присутні, а не тих, що були відстали. Ті, що відставали, часом знову доганяли полк, і коли могли йшли, а не могли — знову зіставали ся відотхнути, а багато й умирало там, де зустрічали їх хороба і смерть. І коли-б хто навіть і захотїв взяти таких і підвезти, то се було неможливо, бо козаки самі не мали чим їхати: часть коней було взято в армію, иньші пропадають від шкідливої трави, так що ми на-силу добрались до України на волах. Добравшись туди, ми зараз казали тим, у кого були в сїм поході брати, сини або рідня, їхати туди, де вони позіставались. Так що одних вернули, иньші, наколи вже померли — то померли, а багато козаків і до сього часу не повернуло.

Що до Ладожського каналу, то з 411 козаків прилуцького полка, що ходили туди минувшого 1721 р, вернулось 316, а померло 95“.³⁾

Після всього вше згаданого, певно не покажеть ся побільшеною сумна картина, нарисована автором „Історіи Русів“ про сей

¹⁾ Х. Г. А., А. М. К. Н. 10425.

²⁾ Сб. Р. И. О. т. XI. ст. 526.

³⁾ Див. Харьківський Істор. Архив, Агги М. К. N 30782.

нещасливий похід. Розказуючи про те, що похід сей був дуже легкий „що-до воєнних діл“, він каже, що він показав ся погубним і тяжким „с причини положеня тамошньої землі, її гір і скал, а найбільш з причини сухого (?) й горячого климату... війська вертались звідти в дуже тяжкім стані, без коней і прованту, з видом зісхлим і подібним до єгипетських мумій, і багато більша часть їх перемерла й розгубила ся в скалах і провалах гірських“. ¹⁾

Відгомін про бідуване в сім поході і про ужите козаків для копаня там каналів також стрічають ся в нашій народній поезії.

Ось як представляеть ся Сулацький похід і стоянє на р. Синюсі:

Ой понад річкою понад Синюхою

Та терни погоріли --

Гей вже-ж наші, наші сіромахи

Без харчів помарніли.

Ой понад річкою, понад Синюхою,

Та зацьвили ожини —

„Гей подай, батьку,

Подай переміну.“

Ой не моя воля, та милії брата,

Переміну давати,

Гей просіть собі в пана воеводи

Та дорожшої плати!

Ой обізвав ся козак молоденький

Воеводі за плату:

Ой набили на ноги кайдани

Дали в руку лопату —

Ой послали на вишню роботу

Та канали копати... і т. д.²⁾

В ряді иньших, більше зложених причин, такі зневажні відносини до козаків, безнастанне уживанє їх на різні роботи, походи, не могли не відозватись згубно на їх стані економічним. Вони нищили їх; козаки бідніли, меньшали числом і все в меньшій та меньшій мірі могли повнити козацьку службу.

Ми наводили висше письмо Орлика до Запорожців і погляди автора Історіи Русів на се вживанне, незаконне на їх думку; а тепер послухаєм, як дивили ся на се діло чужосторонці.

¹⁾ Історія Русовъ ст. 227.

²⁾ Драгоманов „Політичні пісні“.

В меморіялі Ледрана „про доходи царського скарбу“ розказує ся межі иньшим: „Цар має зі своїх підданих иньші вигоди, не менше значні (як грошеві і натуральні податки), що вповні заступають йому готові капітали, бо в Росії їх уживають на те, на що в иньших сторонах треба грошевих капіталів. Сюди належать перед всім т. зв. контрибуції, с. є. достарченне людей підданими его Ц. В., особливо козаками і Черкасами“...¹⁾ І далі: вони зобовязали ся зі своєї сторони (після прилученя) достачати цареві 60 тис. корпус кінниці кожного разу, наколи він потрібує.“²⁾

Але тепер, коли цар організував свої власні війська регулярні а козаки не приносять такої користи, він у них стараєть ся потиху відняти всі їх привілеїї, свободу від всякого роду накладів і податків. Він (цар) поставив собі метою не нищачи козаків, ослабити їх. Тепер вони вже не в стані виставити більше 30 т. кінних... в їх стороні збудовані тепер дві кріпости і розміщена в гарнізонах майже вся російська кавалерия. Козаки обовязані також достачати безплатно почтових коней всім особам, що ідуть за паспортами і скоро у них збирають ся завести державні шинки, що істнують в цілій державі. Се — зруйнує Україну, якої давнійша людність й без того вже зменьшилась на половину за-для того, що її змушували замість салдат ставити людей на роботи в Петербурзі і на Ладожським озері, де їх дуже багато погинуло“.³⁾

З легкої руки Петра Великого, що так широко користував ся за дурно народною силою за для урядових мет (государственнаго інтереса), і иньші його наслідники робили теж саме; так велось майже через все XVIII століття. Навіть і в тих випадках, коли за працю робітникам платили, все таки се була не вільна, а примусова праця; се була урядова повинність. І з сього погляду вона являєть ся характерною рисою державної господарки минулого віку.

Приклади подібного уживаня горожан в публичній роботі на-ходять ся в історії майже всіх західно-європейських держав і являють ся характеристичними для епохи пановання натурального господарства. Але ще більше подібних прикладів можемо найти в історії Сходу, де індивідуальність віддавала ся на жертву не тільки „високим інтересам“, але й капризам своїх володарів.

¹⁾ Сб. Р. И. О. т. 40. ст. 449.

²⁾ *ibidem*.

³⁾ *ibid.* ст. 450—52.

Д О Д А Т О Ю.

Вѣдомость сотнѣ Кременчуцкой, коликое число ходило козаковъ до Ладогои на каналную роботу и якъ много ихъ одъ нужды померло; много тежъ, оттуда повернувшись, пооставало ся хорихъ и въ якихъ городѣхъ великороссійскихъ и лвовую имѣють утрату въ коняхъ, въ оруженю и въ иныхъ рѣчахъ, будучи при великой нуждѣ на харчъ, и кто что въ себе мѣль — продаючи безцѣнне: тое все ниже сего приложеннѣй реестръ окажетъ.

Когда рушили зъ домовъ до Ладогои, было изо мною Гавриломъ Иляшенкомъ, сотникомъ, товариства сотнѣ Кременчуцкой 54. С того числа перво померъ Денисъ Самуленко тамже на каналной работѣ. Другой Хв. Левченко померъ, когда повернулися къ домамъ. Перво-жъ хоримъ остался Семень Куценко подъ селомъ Голенищевимъ. Тотъ же Семень, при нуждѣ будучи, мѣль рушницю цѣною чотири рубль, а продалъ за полкопы. Знову тежъ осталось два хорихъ козаковъ Яцко Воленко и Якимъ Доценко у Ярополци; тотъ же Якимъ мѣль рушницю цѣною 3 копы и онъ при нуждѣ продалъ за вусемъ шаговъ.

Тутъ тежъ подъ совѣстію по самой истинѣ и тое объявляемъ: много идучи отъ Ладогои къ домамъ попродалисмо кони безцѣнне, будучи при нуждѣ, для чего и тое все ниже сего реестръ ознамуеть. — Первое мѣль сотникъ коня цѣною копъ 20, и онъ при нуждѣ продалъ того коня зъ хомутомъ и зъ коврою за вусемъ копъ безъ гривны. Тимко Курка зъ товариствомъ мѣли кони 3, цѣною 30 копъ, и продали при нуждѣ вси трое за 10 копъ. Мартынъ Поясокъ съ товариствомъ самъ пять мѣли коня цѣною за 6 копъ, и тотъ в нихъ здохъ зъ нужди. Матвѣй Мырилко съ товариствомъ сампять мѣли коня цѣною за шѣсть копъ, и тотъ в нихъ здохъ зъ нужди. Панько Циценко мѣль коня цѣною 19 копъ и при своей нуждѣ продалъ за 7 гривенъ. По семъ боку села Нѣдрова якобы зъ 3 веретви напали насъ ямщики разбоемъ и отняли у сотника коня изъ сѣдломъ и кожухъ волчій, покритій зеленою китайкою.

Такъ тежъ и тое истеннѣ объявляемъ: много оружжа и одежи попродалисмо безцѣнне, мѣючи превеликую нужду на харчъ, идучи отъ канали городами великоросскими, и кто именно що продалъ тое значится ниже сего:

Олексій Семенко чрезъ 3 днѣ не иль, понеже нѣ в кого не выпросилъ, и такожь ради нужди якую мѣль ручницю цѣною копъ шѣсть, и онъ продалъ у Калузѣ за таларь. Андрушко Досѣнченко

тежъ з голоду — мѣль ручницю цѣною пять копѣ, и онъ продалъ въ Вишнюмъ Волочку за полкопы. Гривко Келебердяненко мѣль ручницю цѣною за 10 золотихъ, а при нуждѣ продалъ за копу... мѣль жупанъ цѣною копѣ шѣсть, а при нуждѣ продалъ за 4 золотихъ. Игнатъ Коротенко мѣль жупанъ цѣною за 10 золотихъ, а при нуждѣ продалъ за полталяра. Иванъ Богомоленко мѣль жупанъ цѣною 10 копѣ, а при нуждѣ продалъ за 3 копи. Иванъ Курка мѣль жупанъ цѣною за 5 копѣ, а при нуждѣ продалъ за чотири золотихъ. Пылипъ Курка мѣль жупанъ цѣною за 5 копѣ, а при нуждѣ продалъ за полчварти золотого. Яцко Всленко купылъ былъ ярмолку за сѣмъ золотихъ, а при нуждѣ продалъ за копу.

Такъ тѣжъ и тое под совѣтїю по самой истиннѣ обявляемъ, якую имѣлисмо нужду въ маршу, трахтуючи до Ладоги чрезъ города великороссїйскіе.

Понеже когда ишлимы городамы украинскими, то поволно намъ было, где ночлѣгъ приспѣть, по господахъ становити ся ради зимной поры и тяжкихъ морозовъ; такъ тежъ конемъ и воламъ сѣна или соломи для корму не зборонно было взяти; и сіе намъ доволствіе тилко до Сивеска было; а когда пришлисмо к Сивеску, то якъ намъ самымъ, такъ тежъ конемъ и воламъ нашимъ стала великая нужда таковихъ причинъ, же самыхъ насъ у господи на ночъ нѣгде не пускано, а сѣна или соломи для статку нетилко якъ у походѣ людемъ служивимъ неможно было взяти, але и купити по настоящей цени невозможно было, поневажъ в насъ у двое за пудъ сѣна цѣни правять, а не такъ якъ промежъ собою продають и купують. И того ради мы на крѣпкихъ морозахъ по улицахъ безъ квартиръ ночуючи, барзе повимерзали, а кони и воли бе-звычайного корму весма знемощѣли. Еднакъ же поколъ ставало в насъ взятыхъ з дому денегъ, то любо и не по надлежащей цѣнѣ, кормъ конемъ и воламъ своимъ покупалисмо, то потолъ и статокъ нашъ маленько держался; а когда не стало в насъ домашнихъ денегъ и незащѣ было купити сѣна или соломи, въ тотъ часъ яко конѣ такъ и воли стали здихати. Отъ того время еще до Гомля намъ нужда стала, що самы великими снѣгами пѣши машіруючи, многажды весма вигогалися, а правьянтъ, которїй мѣлисмо з домовъ задля самыхъ себе, и томужъ нужному своему статку мусѣлисмо помагати и шлеямы тягти; и если хто з насъ и занемощѣвъ, то и того тимъ же худимъ статкомъ и самы шлеямы томужъ статку помагаючи подвозилисмо; которая намъ и статку нашему нужда была чрезъ всю Комарицкую волость до самой Калуги. А якъ мынули Калугу, то якъ намъ козакамъ такъ тежъ и статку нашему (которого вже в тотъ часъ мало

осталося) повульнѣше стало, понеже отъ его превосходительства его милости господина генерала графа Кантакузына вмѣсто конвеевъ при- ставленни намъ были драгуны, которіе где либо прилутся ночлѣгъ, кватири намъ отвозжовали; прі нихже драгунахъ свободнѣше и статку было корму покупати, и такъ намъ до самого Новгорода удобнѣши путь былъ. И оттуду скоро пришлismo до канали и стали на работъ то заразъ козаки (едно отъ далекопутной зымной непогодной до- роги, другое — же идучи дорогою гроши потратили и на каналъ нѣ- чимъ нмъ было оживити ся) стали недужатися, отъ яковой болѣзни иніе поумѣрали, а инніе недужіе пооставалися, яко вышшепысанній реестръ показуетъ. Сіе все вышше пысанное по истинной правдѣ обявляемъ и подписуемъя именама: Гаврыло Илляшенко сотникъ, Хведоръ Голѣнка атаманъ городовый, такъ тежъ атаманна куренное будучое на канальной работъ: Данило Волошнненко, Тымко Курка, Мартинъ Поясокъ и все товариство на канальной работъ будучее, житель кременчуцкіе, и ведлугъ лучшаго вѣроятія печатію горо- довою ствержаемъ.“

*Харьківський Історичний Архив, Акты Малоросійської Колегії
N 1637.*

Miscellanea.

Спомини руського священика про різню 1846 року.

(Записки о Юрия Гладилевича, з переднім словом дра Ів. Франка).

В лютім сего року минуло 50 літ від тої хвилі, коли в західних повітах Галичини розгуляла ся була страшенна хуртовина, що кілька сот людей, майже виключно шляхтичів, змела в могилу, а для великої більшини закінчила ся тяжкими побоями, тюрмою та маетковою руїною. Була се памятна мазурська різня або тарнівська гайдамаччина, як її називано в 1848 році.¹⁾ Сю другу назву не треба розуміти так, буцім то місцем її був сам тарнівський округ; противно, хуртовина тая лютила ся, з більшою або меншою силою, по всіх округах за Сяном з виємкою, здаєть ся, новосандецьких гір, де події мали иньший, виключно повстанський, антиавстрійський характер (тзв. повстанє в Хохолові). В округах тарнівським, ряшівським, вадовицьким, бохенським, ясельським і сяницьким на більше або менше виразні рухи шляхти до повстаня против Австрії люд сільський відповів більш або менше сильною контрреволюцією, роззброюванем панів, вязанем і відставлюванем мужчин до циркулярних урядів, а далі рабунками, побоями а то й страшеними, иноді жорстокими муками та вбийствами.

Ті події зараз від першої хвилі голосно залунали по всій Европі і викликали голосні маніфестації в парламенті французьким, тоді вельми польонофільським (промови Монталямбера та Віктора

¹⁾ Такий титул мала руська поема про сю подію, надрукована в часописі Urzędnik pruwatny, а також осібю.

Гюго) і в парламенті англійським, сплодили цілу літературу, особливо на німецькій мові. Трохи чи не найголоснійшою із усеї тої літератури була видана швидко по різні французька брошура Маркіза Велепольського, що підписав ся „Un gentilhomme polonais“ і в відкритім листі до австрійського канцлера Меттерніха явно обвинувачував сього остатнього, а враз з ним і ціле австрійське правительство, що воно викликало ся різню для своїх цілей. Можна сказати, що від тої хвилі була готова та концепція того сумного історичного факта, яка й доси держить ся у польських писателів, що говорять про сю подію: польський селянин під'юдженний австрійською бюрократією, встає на свого „старшого брата“ в хвилі, коли той піднімає ся, щоби вибороти свободу для себе і для него, мордує його нелюдською рукою, а за голови помордованих одержує в циркулі Юдину премію в сумі 5—10 ренських. Фантазія людська, попхнута в сей бік, витворила цілу купу ніби то фактів на потверджене сеї традиції. Віцегубернатор бар. Кріґ мав на кілька день перед різнею сказати: „Будемо мати три дни рухавки а три роки супокою“; хто чув сі слова — діло непевне. Губернатор архикнязь Фердинанд д' Есте буцім то не хотів жадати скріплення військових залог в округах zagrożених повстанем заявляючи: „І без війська дамо собі раду“. Тарнівський староста Брайндль мав сказати мужикам, що привозили йому живих шляхтичів: „Щоцо міні привозите живих? За живих плачу по 5, а за небіщиків по 10 зр.“ Циркулярний урядник в Тарнові, Русин Хомінський мав перебраний за селянина їздити по окрузі і заохочувати Мазурів до різні, обіцяючи повну безкарність і власність зрабованих річей. Таких і подібних „фактів“ находимо чимало в польських публікациях в роді Тессарчика „Rzeź galicyjska“ 1848, Ходзька „Les massacres de Galicie“ і т. н. Факти ті в значній части сумнівні, підозрені вже хоч би тим, що чим пізнійша публікация, тим більше їх виявляєть ся. Та хоч і як дуже ми схилялись би до того, щоби більшину таких ніби фактів відсунути на поле поетичної творчости, то все таки мусимо сказати, що австрійський уряд супроти сих закидів поступив собі в високій мірі нерішучо і неполітично, немов би почувачи ся до якоїсь вини. Замість опублікувати весь материял, нагромаджений в безлічи судових процесів з агітаторами та учасниками розрухів 1846 року, він довгі літа мовчав, а нарешті виступив з публікацією, що мала бути его оправданем і очищенем (M. Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes im Jahre 1846), та одно те, що була запізнена, бо вийшла аж несповна в 20 літ по самих подіях, а до того основана була на материялі доступнім тільки одному авторови, добиранім, очевидно,

сторонничо, обробленим безкритично, — значить, не вважаючи на виразну заяву автора, мала виразний характер офіційний і апологетичний.

І те, що вийшло в світ по появі книги Салі, не здужало висвітлити всіх сумнівних частин сеї кровавої драми. Ми будемо мати нагоду поговорити про них докладніше, коли нам доведеться говорити про книжки двох польських публіцистів, написані в 50-ти роковини кровавих подій, що мають незадовго вийти на світ та подати крім зводу всего того, що зроблено доси для вияснення фактів, також деякі нові матеріяли. На разі уважаємо відповідним і від себе докинути дещо до тих матеріялів, і публікуємо тут спомини руського священика, о. Юрія Гладилевича з Хирова¹⁾ про ті події. Спомини ті написані в біжучім році за намовою дра Андрия Чайківського, котрий був ласкав прислати нам рукопис, за що йому тут прилюдно дякуємо. Старенький автор Споминів дуже живо пам'ять усі подробиці, назви, імена з перед пів століття. Спомини його писані безпретенціонально, обіймають тільки те, що автор сам бачив і чув і для того в повні заслугують на віру. І хоча ними обнято тільки малесенький закуток краю і до історії самого руху 1846 року вони докидають зглядно не багато нового, то для нас вони у двоє цінніші як образ життя руського священика в тих часах. Не забуваймо, що все те, про що говорять ся в споминах, діяло ся при панщиняних порядках. Руське духовенство в ту пору тільки недавно стало ся „salonfähig“, було допущене до товариства дідичів та їх офіціалістів, а товариство те грозило йому утратою довіри у народа, серед котрого і для котрого мало воно працювати. Хуртовина 1846 року пригадала руському священикови его властивий обовязок і хоча не порвала добрих зносин між ним та двором, то все таки дала йому почути, що в хвилях важких конфліктів его місце не в дворі, особливо не в двірській офіцині, а на селі, серед тих темних, гноблених та баламучених, де нераз одно его слово, один поступок смілий та гуманний може пролити світло в серця, запобігти тяжким нещастям, зробити багато добра.

¹⁾ Батька пок Дамяна Гладилевича, бувшого голови нашого Товариства.

Я тоді був помічником при старенькім 90-літнім пароху о. Івані Добрянськім в Іздебках, місцевости в Сяницькім межі Ділами та містами Динів і Березів, що тепер до березівського повіту належить. За-для браку комунікації (добрих доріг) і всяких газет я нічого не знав, що діється в світі; а там мала бути голосна поговорка про революцію.

Дня 17 січня 1846 в навечеріє св. Богоявлення після приписаної відправи в церкві матерній поїхав я до прилученого села Невістки, де не було церкви, але був звичай в сей день святити воду на ставі двірськім. Я туди з охотою поїхав, бо був у дворі тамошнім знакомий: з одним сином дідича був я колегою, другого учив. Одні навіть вакації, по четвертій класі гімназьяльній (1834), яко інструктор проводив я у дворі. По водосвятю, при яким сам дідич з свічкою в руках був присутний, пішов я до двору і був там на обіді. В час обіду почав дідич говорити про рух революційний межі народом. На те сказав я: „Panie Dobrodzieju, ja wprowadzie młody i niedoświadczony, ale to wiem napewne, że żaden ksiądz i żaden pan niepotrafi naszego chłopa zbuntować przeciw rządowi (cesarzowi)“! На се дідич в унесію каже: „W Wadowickiem aresztują mieszczan i chłopów... i jak taka czerniawa przyjdzie i powie: bracia nie dajmy się dłużej uciskać i dręczyć Niemcom!“ На те стиснув я плечима і сказав: „Тоді не знаю, що би наші хлопн зробили, однак сумніваю ся, чи би дали себе звабити...“

З синів, яких мав він пять дорослих, не було тоді жадного дома. Перед вечером я казав запрягати свої коні до від'їзду домів. Дідич випровадив мене на ганок, та ждемо, заки мій фірман заложить коні до брички...

Тимчасом заїжджає з другої сторони бричка бігом перед ганок, з неї вискакує найстарший син дідича і з витягненими в перед руками біжить до вітця, не вважаючи на мене, що стояв побіч, і каже: „Tatku, będzie rewolucya! Wojskowi sami zrobią! Byłem w Samborze, Dobromilu; po restauracyach oficerowie jawnie bez ogródek o rewolucyi rozmawiają!“...

Коли почув я такі слова, мороз мене перейшов... Приступаю до дідича та працюю ся, тоді син єго до мене: „Ty nie pojedziesz, ty musisz tu zostać!“ На се я: „Nie mogę w żaden sposób, bo u mnie jutro wielkie święto, nabożeństwo dodnia rozpoczyna się...“ Але як став на мене натискати і намавляти, я вже рішив ся кілька годин

там лишити ся, і кажу до дяка: „Виложи ще коні!“ Та дяк скривив ся і поскробав ся в голову та каже: „Моя жінка хора, там корова не напована може, міні коньче бути дома!“ Тоже постановив я зараз їхати, і всякі намови і обігницї, що він мене своїми кіньми відошле, не помогли, я сїв до своєї брочки та поїхав, і щасливо доїхав через ліс до дому.

На другий день відправив я торжественно по приписам свята Богоявлення і знов кільканадцять день сидїв спокійно сам оден (жінка з дїтьми була в Лубній у своїх родичів), ніде не їздив і нічого не чув.

За якийсь час хотїв я відвідати місцевого пароха латинського, що був на довший час виїздив в Ряшівське до знайомих, а на сей час поручив міні завідувати своєю парохією. Я казав коні заложити до санок, та ледви кільканадцять кроків відїхав від дому, у санок відпала саниця... Я зітхнув тільки вдячно до Бога, що се не стало ся, коли я в темний вечер лісом вертав з Невістки... Я післав парубка до мого пароха позичити санок та й поїхав до латинського. Від сього не звїдав ся нічого, тільки що в Ряшівськїм відпуст і якесь весїля відправили за водою без всяких трунків, бо тоді було загальне заведене тверезости. За рух революційний нічого не згадував, хоча, як пізнійше показало ся, відав тайну.

На другий день, 15 лютого в недїлю блудного сина по богослуженю затужив я за моїм приятелем о. Іваном Бірецьким, тоді завідателем в Бахурі коло Динова, і забажав з ним побачити ся. Не маючи чим їхати (бо сани міні минушого дня поцували ся, а парох не хотїв позичити, тому, що єго господар мав на другий день їхати до Березова) випадало дома зістати ся; та мій дяк, видячи мою охоту їхати і стрїнувши на дорозї до своєї хати місцевого лїсничого, попросив єго в моїм імені позичити санок на короткий час. Коли сей згодив ся, вернув ся дяк зі звісткою, що лїсничий дасть сани, і я післав парїбка з кіньми незапряженими на долїшній фільварок по сани, відтак зібрав ся скоро і виїхав перед вечером.

Їдучи коло двора, ступив я до офїци до п. мандатора тамошнього, що лежав в ліжку хорий на ревматизм. Там застав я також лїсничого — і він міні пригадував не бавити ся довго в дорозї, бо може й єму прийдець ся де їхати. Я єму подякував за позичку саний, обїцяв ся на другий день вернути домів, і поїхав далї.

Коли я зїхав дорогою на Дїл, зачало вечерїти. Я казав фірманови стати і нагадував ся, бо на дорозї до Бахуря через Динїв

єсть шлях, тільки дорога далека і тяжка, бо великі сніги, і ще неутерта, — а на ліву з Діла на долі лежить село Глидно, де мій шваґер був парохом, та туди не було ніякого шляху. Однакож фірман, молодий хлопець, каже сьміло: „Не бійте ся їгомость! я спушу добре!..“ І ми поїхали на ліву до села. Справді, хлопець добре зїхав, просто на обору попівства.

Там у шваґра застав я тамошнього оконома, п. мандатора з Нвродця і одного урядника повітового з Дубецька. Всі вони зачувовали ся, що я відважив ся в таку пору і такою дорогою їхати... Цілий вечір опровадили ми на балаканці про ріжні річи, але про рухавці не було ніякого споминку. Я там переночував і на другий день рано побачивши таку завируху, що годі й очий показати, мусїв сидіти цілий день і другу ніч заночувати.

— На третий день ві вторник (17 лют.) настав пречудно-красний тихий день, що я пустив ся в намірену подорож, хоча шваґер відраджував.

Переїхавши добре через Динів до гостинця цісарського в Бахурі, їдучи на попівство попри дїм, де жив знайомий зі мною п. мандатор, подумав я собі, що може тут єсть сьвященник (бо тоді військові списували конскрипцію) і я поступив. Та й справді застав я цілу комісію конскрипційну при другім сніданю... Офіцер, той самий що перед кільканайцятьома днями в Іздебках писав конскрипцію, кликнув: „Gerade von Ihnen war jetzt die Rede und Sie kommen!“ Я привитав ся зі всіми знакомими і мене просили до сніданя. По сніданю комісарі пійшли до своєї роботи, п. мандатор попросив мене до себе на обід о 1-ій годинї, а тим часом відїхав я на попівство.

В назначенім часї пійшов я на сендзівку на комісійний обід. Час обїду зійшов нам дуже весело. Опісля каже до мене сьвященник, мій сердешний друг, щоб я пійшов на попівство; він мусить ще зістати, бо багато ще мають списувати. У вечір завчасу повернув і весь вечір аж пізно в ніч перевели ми на довірочних дружних розмовах.

В середу (18 лют.) рано вставши наміряв я вертати домів, та сьвященник просив, щоб погодити, бо він на коротку хвилю мусїв іти до комісії та незабавом верне. І справді скоро вернув, але й просив зістати ся на вечір, бо він запросив до себе членів комісії конскрипційної, тож весело забавимо ся... І я зістав... за се був я єму вдячний, бо перед вечером повстала і лютила ся незвичайна буря, що була-б мене з фірманом і кіньми де на Дїлу заспала

снігом, — і з запрошених гостей мало хто на вечір у сьвященника явив ся. Однакож перевели ми сей вечір доволі приємно.

На другий день в четвер (19 лют.) стало знов тихо, красно, що аж мило було на сьвіт Божий подивити ся. Я зачав до від'їзду збирати ся та щиро забажав повернути з Динова на право яких 4 км. до Лубної, де моя жінка з двома хлопчиками у своїх родичів перебувала. Кажу до мого друга: „Дай міні твоїх коней на припряжку, бо як я в Динові звідаю ся, що до Лубної єсть який шлях, поїду там — а як нема, то твої коні вернуть назад, а я просто поїду до Іздебок. І мій приятель на се пристав... Приїхавши до Динова, вивідую ся межи жидами, чи не було кого з Лубної та чи єсть там який шлях... В Динові міні сказано, що був тут польський ксьондз з Лубної і п. посесор. Отже я пустив ся тим шляхом.

В Лубній на попівстві зчудовали ся не мало, побачивши мене, а я врадував ся, побачивши жінку, діточок і родичів здорових. На другий день треба їхати домів. Єсть з звідси коротша дорога полева Ділами на Глидно, та про великі сніги не мож було про сю дорогу й думати... Треба було отже вертати до Динова назад. Дали міні припряжку і я по обіді виїхав з Лубни, нічого не прочуваючи... В Динові купив я в склепі кави, цукру etc., що міні поручив швагер з Глидна — і поїхав.

Їдучи через Воздрець поступив я до п. мандатора, що жив при дорозі, аби куплені швагрови річи лишити у нього для передачі в Глидно (бо тут одно паньство та часта комунікація). П. мандатора не застав дома. Єго жінка каже, що він зараз буде, бо він тільки на фільварок поїхав подивити ся. І по правді небавом приїхав. А побачивши мене кликнув: „Як ся маєте? та де їдете? До Іздебок не можете їхати, там засипана дорога ані шляху!“ Така мова переразила мене. Я подумав собі: фірман мій молодий хлопець, готов під вечір в яке провале заїхати, та погинемо. Дав ся я намовити ночувати там. В тім жінка оповідає ему, що був тут молодий пан Бобчинський (той сам, що в навечері Богоявлення приїхав був до вітця свого, як я від'їзджав) казав ему зараз прийти на пробоство і лишив картку. На ній було написано: *Żadna chwila do stracenia, przychodź Pan bezzwłocznie na probostwo!*“ Жінка на те каже до мужа: „*Daj sobie powagę i nie idź, on myśli, że on pan, a ty sługa, musisz być na jego zawołanie!*“ Мандатор каже: „*Trzeba pójść, albowiem on przyjechał zapewne względem ułożenia co do postawienia organistówki, bo strony konkurencyjne dostały z c. k. cyrkułu zagrożenie sekwestracją*“ — і пійшов. По якимсь часі вернув захму-

рений, вуса йому звисли, перейшов через покій, де я сидів, і не сказавши до мене ні слова, пійшов до другого покою, пошипотів з жінкою і виходить... Побачивши через вікно коні запряжені до санок перед ганком, відзиваюся до нього: „Gdzie Pan jedzie?“ „Do księdza!“ відповідає. Я тою лаконічною відповіддю учувся ображений... Чому не сказав: „jeżdź ksiądz ze mną!“ — таж я знав, що з тамошнім пробощом і з п. Б. то й думав, що дуже приємно були-б ми забавилися...

Пані „сендзіна“ дала вечерю, що міні не смаковала, бо вона сиділа сумна та й я без гумору, гнівний сам на себе, що дався намовити в чужім домі ночувати, коли свій мав під носом.. По вечері завели мене до канцелярії, де було ліжко для мене зготовлене. Засумований минувшою подією не міг довго заснути, але заснувши спав добре. Раненько в суботу (21 лют.) приходять п. „сендзя“ в шляфроку з свічкою в руках до канцелярії і каже до мене, що саме пробудився: „Dzień dobry!“ Я его питаю просто: „Gdzie Pan wczoraj jeździł?“ Він каже: „Do księdza“. „Не правда“ — кажу я. Годі він: „Dziś rewolucya!“ І оповідає, які поручення дав п. Б.: Ото пробощ і він мають всіх господарів і взагалі дорослих муштин парохії візвати на 8 годину до костела. Пробощ по відправі служби Божої має відчитати їм з амбони лишену проклямацію, далі в стуглі і з хрестом в руках має відпровадити всіх узброєних косами, сокирами і иньшим оружжем на 12 год. в полудне за 1½ милі до села Кремяна, де зі всіх сторін узброєні громади мають зібратися, а звідти масою рушити на Сянік, бо „o takim czasie Sanok musi być nasz“. П. Б. сказавши те, мав обернути ся до мантатора і сказати: „Pan urzędnik, możesz mnie aresztować, a ja Panu powiadam, że do rewolucyi należę, i jeśli Pan nie wykonasz, co Panu poleciłem, to zobaczysz, co się z Panem stanie!“

На се кажу я, чи би не можна дати до циркулу знати? Але „сендзя“ каже, що уже всюди мають бути варти розставлені, що Львів і почта мають бути в руках революціоністів. При тім розказав, що він з пробощом їздили вночі до Глидна до мого шваґра на нараду, та той нічого не знав, не мав ані устного ані письменного заклик до участі в революції.

Почувши ненадійно таке dictum aсerbum, зірвав ся я з ліжка і погадав собі, що не поїду до Іздебок, бо там напевно такий самий „папстел“ жде. Я постановив їхати до Глидна до шваґра і казав зараз свої коні до санок закладати. Пані дому плаче, заводить, що вона нещасна, бо муж її пропав!... Наколи не пристане до революції, а вона удержить ся — зле з ним; а як пристане,

а вона не остоїть ся, знов зле... Я по трохи потішав, а сам зі страху ледво стою.

Відходжу, щоб виїздити, та в дверех стрічаю ся з тамошнім пробощом, що привитавши ся зі мною каже: „Pan nie wieiesz?“ Я кажу що нич. Він дає міні проклямацію. В великім страху перечитав я пяте через десяте і довідав ся з неї, що пп. дідичі дарують своїм підданім паньщину і усї данни; халупникам, що не мають ґрунту, дістанеть ся кождому по 5 моргів з панських ланів, що сіль вільна, тютюн вільний і т. д. Переглянувши поверховно, віддав я пробощови, а сам сїв на сани і поїхав до шваґра. Ёго застав я сумного і неспокійного. Він гриз ся тим, що стане ся з нами, руськими съвщениками, як революция остоїть ся.

В селі Глидні межі народом був рух, бо мешканці лат. обр. належали до парохії в Іздебках, з відки в ночи приходило 4 хлопів завзивати тутешніх господарів і халупників лат. до костела на 8 годину на набоженство. Декотрі господарі лат. з Глидна йшли до Іздебок, але деякі, не дійшовши, вертали з дороги. Сесї оповідали несотворені неправдиві річи. Усе те не успокоювало. В такім неспокою і непевности, що діеть ся, перевели ми майже цілий день. Над вечером кажу до шваґра: „Завтра неділя, я обовязаний бути в своїй парохії, отже поїду, нехай дієсь, що хоче...“ І я поїхав.

Коли переїхав я щасливо діл і був вже на долині в Іздебках, хтось надїхав за мною з гори і кличе: гов, гов! Я на хвили станув, але зараз казав затяти коні і поїхав домів. Як я пізнійше довідав ся, се того п. Б., що проклямації революційні розвозив і в Динові від якогось післанця громадського гроші податкові відобрав і від rządu rewolucyjn-ого поквітував, — арештованого до Сянока везено. І я, що мав на другий день вернути, вернув аж сегого дня вечером.

Приїхавши домів, застав я людей в великім переполоху. За мене були різні невеселі вісти, що мене в дорозі арештовано і десь далеко вивезено, бо я в тій справі революційній мав їздити. Оповідано міні, що вчора перед вечером приїздив один пан (аґент революційний, так званий емісарюш, давний мій товариш шкільний), але не заставши мене, поїхав до двора і до лат. пароха, а до мого старенького пароха не хотів вступити, сказавши: „Co mnie po starum bzduku!“ В пятницю у вечір по відїзді п. емісаря молодий граф Бонавентура Буковский і лат. парох О. Шосткевич видавали розкази слугам двірським, щоби всі мущини з цілого села зібрали ся о 8 год. рано на другий день в суботу (21 лют.), Поляки до

костела, а Русини до церкви на богослуженнє. В суботу рано при-сила в лат. парох два рази післанця звідати ся, чи я вже дома. Коли мене не було, то заповів, що по відправі в костелі сам приїде до церкви оголосити проклямацію. Акція его в костелі невдала ся, хоча молодий граф, що був на богослуженю, підпірав її, сказавши, що двір зі всім в проклямації оголошеним згоджуєть ся: хлопи мовчки, не кажучи ані слова, порозходили ся домів. Тож не мав охоти тепер парох лат. їхати до церкви. Руські господарі, постоявши довший час коло церкви, також порозходили ся. Коло полудня молодий граф з своїм братом тіточним п. Шиманьчевським на одних санях, а лат. парох зі своїм рідним братом, що тоді без занятя при нім заставав ся, на других санях, узброєні в рушниці виїхали з двора в намірі поїхати до Кримяної, де громади зі всіх сторін зі зброєю мали явити ся, — побачити, що там робить ся. Ледви вони виїхали аж тут приїжджає п. Кабат, властитель Гумніск коло Березова, великий приятель молодого графа, а не заставши его, сів чим скорше на коня, таки без сідла, і погнав за ними. Дігнавши їх ще в селі задержав їх, зліз з коня, а вони повисідали з саний та довгий час мали ходити по дорозі і розмовляти! Правдоподібно п. Кабат звідав ся в Березові про події на Мазурщині і поспішив з тою звісткою до Іздебок. Всі повернули до двора. Що вони там говорили і робили, не знати... По моїм приїзді, довідавши ся о всім тим, пійшов я до ліжка спочити.

На другий день рано в неділю мясопустну (22 лют.) приходить до мене дяк і застає мене ще в ліжку. Я питаю его: „П. реєнте, що там чувати?“ — „О зле єгомосьць — каже він. Тої ночі ґазди не спали. Приходив один ґазда до другого з легка запукав до вікна і кликав: „Куме, ставайте! беріть сокиру або косу і ходіть!“ Так узброєні цілу ніч ходили по селу і вартували, бо надіяли ся, що прийдуть повстанці. Та і пароха лат. в ночі стягнули з ліжка, повязали і повезли до Сянока. Як сьвященник лат. оголосив проклямацію, в сей час 4 урльоппників казали війтови дати 4 коні і поїхали до Сянока мельдувати старості, що ксьондз і панове намовляють їх до бунту. Там мали їм сказати: „Привозіть тут нам ксьондза і панів!“ Вони повернувши впали ненадійно на ксьондза, повязали его і повезли до Сянока. До двора бояли ся, бо там багато було панів і як вони гадали, узброєні.

Я підчас конекрипції закримітив, що офіцер зробив рондо з урльоппників і абшитників, сам ввійшов в середину і щось довго до них говорив. Мабуть, щоби сейчас донесли, наколи-б їх хто до бунту намовляв. Вислухавши оповіданя дяка, кажу: „У нас нині

неділя, задзвони до церкви, треба пійти правити богослужене". (Того рана ходила моя служниця до корчми по сіль. На дорозі один газда, Русин, питав її: „Молодий ксьондз чи есть дома? і буде мати Службу Божу?“ — „Есть і буде мати службу Б.“ каже вона. На те він: „А пійде ему хто! Тепер всі молоді ксьондзи на гак!“ Но за се довідав ся я аж пізнійше).

Я пійшов до церкви правив утрению, службу Б. з суплікациями, пояснив евангеліє тої неділі, о страшнім суді. Людий в церкві було меньше як звичайно, всі переполохані дивили ся на мене невірво. Після відправи вийшов я з церкви. Перед церквою стояла куйка людий. Я до' них відзиваю ся: „Що то дієсь на сьвітї? Я прецінь бував, як знаєте, у дворі і у польського ксьондза, но я нічого не чув про якусь рухавку, ніколи там бесіди не було про те“. На се ніхто словечком не відозвав ся. Я пійшов до себе і кажу до дяка: „Я би рад зараз поїхати до Глидна“. Присутний паламар відзиваєть ся: „Ігомось, небезпечно, на сам огонь трафилиби-сьте!“ Треба було їхати коло двора і коршми, де тьма людий була зібраних. Отже мав я зістатись дома. В тій хвилі приходить льокай з двора і каже: „Pan hrabia kłania się i prosi, żeby Jegomość tam przyszedł“. „Що там чувати?“ — питаю. „Та ніс — одвічає — р. Bonawenture, р. Szymańczewskiego і р. sędziego wzięli і powieźli do Sanoka.“ „Що люди роблять?“ — питаю далі. „Rozchodzą się.“ Я подумав, що мабуть з Сянока з циркулу прислали по тих підозрілих і забрали, а иньші можуть спокійно зіставати.. Тимчасом, як пізнійше звідав ся я, инакше стало ся. Староста сяніцький покликав сторожів фінансових зі всіх постерунків свого повіту до Сянока. Вони переходили з Динова через Іздебки. Тут побачили тьму хлопів коло коршми. Хлопи оповідали їм, що у дворі панове і намовляють їх до бунту. Вони боять ся там приступити, бо їх багато, і певно узброєні. (А було панів там тоді: старий граф, старший его син, жонатий, що приїхав з жінкою з Королівства, молодший син коло 30 літний, сестрінець графа, зять Котарський, що приїхав з Ясельського з жінкою, п. Кабат з Гумник і мандатор місцевий). Дятого просили, щоб сторожі пійшли з ними до двора арештовати панів. Сторожі повитягали свої баїнети, ступили на перед, а за ними ціла калывакада хлопів.

Коли приїшли до двора, графиня виходить перша на ганок, кладе свою руку на рамя першого фінансера, мабуть ресцієнта, і промовляє ласкаво: „Panowie, nie bójcie się! tu niema nikogo cudzego jeno sama rodzina.“ Потому вийшли всі пани і панї на ганок, а ціле просторе місце перед ганком заняли хлопи. Графиня відзива-

еть ся до людей: „Taż wam nikt nic nie mówił, nikt nie buntował was!“ А з гургу відозвали ся голоси: п. Бонавентура, п. Шиманьчевський! По короткій пересправі казано до трьох санок заложити коні. На перші сів п. Бонавентура з одним сторожем, на другі п. Шиманьчевський з другим, а на треті п. мандатор, що хиба Богу душу винен, також зі сторожем — і поїхали на Березів до Сянока.

Я за сю подію нічого не знав і на слова льокая іду до двора, взявши з собою дяка, щоби ему сказати, коли має прислати коні по мене з відти поїхати до Глидна. В селі на стежці, якою ми йшли до двора, стояв один-міні знакомий господар лат., пняий, що каже до мене: „księżę! dziś nasza rewolucya!“ На се я ему: „Macieju, a z kim prowadzicie rewolucyę, z żydem?“ Він хотів до мене ставити ся, але льокай пхнув его з горбка. Він поточив ся в долину, а ми пійшли далі.

Коли прийшли до двора, казав я дякови почекати на ганку трохи, а сам ступив я до покоїв. Стара графиня піднесеним голо-сом промовила до мене: „Widzisz, księżę, co nam nasz kanonik (лат. парох) parobił, w jakie nieszczęście nas wtrącił!“ І стала нарікати і жаліти ся на нього. Вона оповідала міні, що він прийшов до двора кілька днів перед вибухом революції і згадав за неї, що в короткім часі підійметь ся. Одначе молодий граф мав сказати, що се бути не може, прецінь і він есть членом суспільности, а о всім нічого не знає. На се парох мав сказати: „Bo не кождий заслугує довіря“. Тоді графиня ображена сказала: „Jesli tacy (półgłówki мабуть, чи щось подібного) biorą udział w jakiej sprawie, to porządny człowiek nie ma zaufania“. Парох замовк і пійшов домів. Коли прийшов емісар з проклямацією, прийшов він (ксьондз) до двора і сказав: „Widzicie, państwo, żem prawdę mówił!“ Тоді молодий граф мав сказати: „Wynik powstania jest niepewny, a ponieważ u nas jest rodzina liczna, aby uniknąć prześladowania ze strony obywateli, to ja ofiarowuję się za rodzinę“. Дятого пійшов він до костела і заявив перед людьми, що двір згоджуєть ся на всьо, що було в проклямації оголошено.

Се міні розказала графиня на вступі. Відтак не пригадую собі і не можу зрозуміти, як се стало ся, що я замієць казати дякови, аби прислав о якісь годині коні їхати до Глидна, як я наміряв — казав ему принести подушку мою, колдру і простирало до офіцин двірських, де мав я ночувати. Він се зробив і я зістав в дворі межи паньством.

Графиня десперувала за своїм сином Бонусом, як він там буде спати, не взявши собі своєї постелі. Хотіла посилати, та не знала як і ким. Фірмани, що повезли арештованих панів до Сянока, вернули п'яні, стали як тумани, не мож було нічого від них звідати ся. Тільки по-за-плечі перед челядю оповідали, що від Березова до Сянока по обох боках гостинця повно людей, що гукали на панів везених до Сянока і штовхали, як хто міг...

Цілу ніч ми не спали, тільки говорили про те нещастє. Пані плакали та навколішки молили ся. В селі галас, гук, бо хтось пустив поголоску, що від Обарима ідуть повстанці, палять, ріжуть... Всі люди біжать туди, приходять на місце, а там нема нікого. З иншої сторони другу несупокійну вість хтось пустив. В такім несупокою і страху перейшла ціла ніч. Коли стало сьвітати, старший син графа каже: „*My w niebezpieczeństwie życia, nie mamy żadnej opieki, trzeba napisać do starosty w Sanoku, żeby nam przysłał jaką obronę*“. І зачав щось писати, та не було ким передати, бо люди не тільки богатші але й бідніші відхилились від двора тоді і вагували ся приступити. Прикликано якогось жидка, але й той відмовив своєї услуги, хоч за добрі гроші...

А я післав стріжа двірського на повітство звідати ся, що там чувати. З ним прийшла і моя служниця до двора. Я вийшов до неї до сінний і що чувати, питаю. Вона каже, нічого, але просить іти до дому. Я ввійшов до покою, щоб попрощати ся з паньством. Пані вийшли до другого покою і поклали ся на канапах в одежі на хвилиний відпочинок. Панове готовили ся також до відпочинку; молодші мали іти до офіцини. Коли я з старим графом прощаюсь і він мене, а я его потішаю і успокоюю, відзиваєсь п. Кабат до мене: „*Książę, ta pociś rojdziesz do domu, tam będziesz sam jeden, a tu jest kilku, to śmielej!*...!“ Правду каже — думаю собі. Вже був я готов позістати і з ними пійти до офіцини на супочинок, де була моя подушка і колдра. Виходжу проте до сінний і кажу служницї, що не піду домів, бо бою ся. Вона стала плакати і просити йти і не бояти ся. Переходила тамтуда сестра графа і питає мене: „*Co to za kobieta?*“ Я кажу, що моя служниця. „*A czego ona chce?*“ — „*Żebym szedł do domu*“ — відвічаю. Пані пійшла до покою, не кажучи ані слова. Іду я також до покою, прощаю ся зі всіма, не даючись намовити лишитись у дворі. Зайшов домів добре і супокійно. Ввійшов до одного покою, другого — всюди сумно, неприємно. Пійшов я до старенького пароха, що в старій хаті на печи в кухні лежав та чудовав ся, що то дїє ся на сьвітї, що він такого не памятає. Вийшов я знов на обійсте та обзираю ся на всі сторони;

заповідаєть ся красний день погідний, та в душі щось сумно. В тім приступає до мене якась незнакома міні дівка і питає, чи буду мав службу Б. Я кажу на те: „Могла-б бути, я натщо, но хтож міні послужить? Не знати, де глядати дяка“. — „Моя господивя, каже вона, по слабости не ходила еще на вивід, а тут страх, треба десь утікати!“ „Но, кажу, коли тільки про вивід ходить, то іди до сусіда, най его хлопець прийде, возьме ключ і отворить церков, а я її введу“ (хоч була лат. обряду). І так стало ся. Я пійшов до церкви, зачав молитву читати в дверех входових над жінкою, аж тут біжить моя служниця, задихана і кличе: „Jegomość, czerniawa idzie!“ „Gdzie?“ — питаю. „Od mostka zwróciła się ku plebanii!“ Скінчивши вивід (бо се коротке дійство) роздумую, що тепер робити. Чи іти на плебанію, чи від церкви на право в недалекий потік сховати ся, чи зістати ся в церкві... На кінець клякнув я в царських дверех перед престолом та молю ся...

Незабаром дав ся чути гомін і галас коло церкви і сейчас входить маса людей з тупотом до церкви. Побачивши мене на колінах, попадали і самі на коліна. Я обернув ся до них і кажу: „Чи так християни входять до дому Божого?“ Один з них відзиваєть ся: „А уже, йгомосьць, не дасте нам і паціру змовити!“ Тож, аби знати, коли скінчать, приклякнув і я та на ново говорю в голос Отче наш і Богородице Діво. Потім встаю, йду до них і кажу: „Люди, що то робить ся? що ви дієте? Чи чули ви коли від мене щось противного постанові Божій?“ А з помежи них відзиваєть ся один господар: „Не треба було казати нам шлюбовати!“ — „Таж я се, кажу, не робив сам з себе! Було призволине від цїсаря, а єпископ так красний лист до вас написав, що я вам тут в церкві читав і поясняв... Вкінці я вас не силував, а ви добровільно шлюбовали, як хто хотів, одні на мірність, другі зі всім на рік, на два, пять, як собі хто желав“. А саме коло мене стояв один господар, що був шлюбовав на два роки і я кажу: „От сей чоловік шлюбовав на два роки, та нехай скаже, чи єму зле з тим, що за сей час єсть тверезий, порядний чоловік! Усе те робило ся і робить ся для вашого добра!“ А той самий господар відзиваєть ся: „Ні, то було на тую бунтацію! Вам каса платила по 3 цванциґери на день а ви (святищенники) бунта робите!“ — „Ви знаєте, кажу я далі, що я бував у дворі і у лат. святищенника, то в циркулі будуть і мене дещо питати — поїду до Сянока!“ На се каже все той самий господар: „Може треба буде піхотою іти!“ „Но як треба буде, кажу, то може й зайду!“ — „Може будуть били як тамтого (лат. пароха)“. А перше сказав той газда: „Ми нашого кевндза (мовляв, мене) любили,

шанували, а тепер на те прийшли!“ „Противно, кажу я на се, я вас любив, бо я через свята до сьогодні сам на самоті без жінки і дїтїй сиджу межі вами, невігоди зношу, щоб ви в своїм часі мали набожність та інші услуги духовні“.

Зі слів, що треба буде йти піхотою, що будуть били, виджу, що нема з ними що говорити. Виходжу з церкви, а той господар іде за мною і каже: „На те ми прийшли: не треба нам ані ксєндза ані панка — камінь і вода!“ Всі мовчали тільки один все говорив і то старший чоловік, вислужений війт, якого я вже старшим братом церковним зробив. Вийшовши з церкви, подивився я на нього і кажу: „Василю, Василю! ніколи не надїяв ся я по тобі!“ Сказавши те, іду на попівство, а люди за мною. Коло мешканя стояла також купка хлопів. Я ввійшов до комнати, люди за мною. Я взяв паличку до рук і кажу: „То єсть моя збура, з якою мене щоденно бачите. Іншої не маю, глядайте!“ Один відсунув шуфлядку у стола. Увидівши ножі і вилки столові, відступив. Я поотвирав куфри, постіль на ліжку поперевертав: „Так глядайте!“ Подивився на шафу, а там лежав лист пастирський о тверезости, по польськи писаний. Взяв я его і кажу до мельника тамошнього, що побіч стояв: „Panie Słotarski, może Pan umie po polsku czytać, to czytaj, co tu Jego Ekscelencyja nasz biskup do swoich wiernych pisze“. Мельник взяв сей лист до рук, але не читав, бо сей час промовив до мене проводир, що в церкві промовляв: „Коли наш їгомосьць чистий, ний остануть...“ і цілує мене в руку. Всі хотіли відходити, но я кажу, аби з двох господарів при мні зісталося, щоб я дечого не сховав. Він на се в другий раз: „Коли наш їгомосьць чистий, ний остануть...“ і опять поцілував мене в руку. Я з притиском відзиваю ся: „Але я вас прошу, щоби хто при мні остав ся!“ Проводир третій раз зновлює своє і зближивши ся до мене, з жалем каже: „Їгомосьць казали, що по мні не сподївали ся того...“ і поцілував мене третій раз в руку. Відтак пійшов, а за ним всі, мовби виметав. Тільки я сам лишив ся в комнаті.

Всі вони пійшли до двора, де за той час, як у мене ревізія відбувала ся, иньша чернява з сусїдних сїл з провідниками якимись, уже цивілізованими двораками напала на двір. Як ввійшли на галерню, а панї вийшли з покоїв і щось до них промовили лагідно, вони крикнули: „Wy szelmy, arystokratki!“ і бух костурами чи ціпками по вікнах, так що всі вікна від галерїї поторощили. Потім ввійшли до покоїв, поломали крісла, порозбивали шафи, фортепян, столи, порозкидували і на обїсте повиклидували папери і иньші річи.

Далі стали панів бити, калічити, а стара графиня, що свого старенького мужа ослоновала, дістала кілька разів по плечах і руках, так що довгий час синці носила. Найбільше покалічені були: старший син графа, що з Королівства був приїхав, і зять Котарський. Всіх повязали і посадили на сани. П. Кабат дістав своє, і хоча був мущина великого росту і сильної будови, таки дав ся хлопам звязати. Коли его на санках не могли легко змістити, з гурту дав ся чути голос: „Nogi mi roodcinać!“ Та якось там его змістили. По тому всіх повезли до Сянока.

Пані в великім сумі, жалю і розпуці зістали ся на обійстю. Вже не повернули до зруйнованих комнат двірських, тільки пішли до недалекого млина над ставком і вмістили ся в вузькій млиниці, невеличкій комнатці. А було їх значне число: дві графині з своїми паннами покоєвими, сестра графа з дорослою донькою і п. Котарська.

Коли мене хлопи лишили самого дома, а самі пішли до двора, моя служниця з цікавості за ними пішла також. Побачивши з далека так кроваву різню, зараз вернула ся і казала міні сховати ся. Порадила, щоб я виліз на оборіх сусідський, приставила драбинку і, як я виліз, відставила, так що ніхто не бачив. Відтак побігла знов до двора і там ждала до кінця. Коли панів повезли і люди стали розходити ся, вона побачивши межі розкиненими річями мою подушку і колдру, хопила скоро та вернула домів. Потому приставила драбинку, я зліз і пішов до своєї хати. Я роздумував про минулі події, і що то еще може бути... — По полудни сього дня (23 лют.) прийшло до мене чотирьох господарів лат. обряду з просьбою, щоби я на другий день в костелі перед престолом Папа Jezusa відправив службу Б. в інтенції, щоби Господь Бог відвернув нещастє. На се кажу я: „Cieszmy się, że się do Boga nawracacie, od którego odstąpiłicie byli“. Обіцяв пійти до костела, тільки просив я, щоби з двох порядних, певних господарів прийшло по мене і відпровадити до костела. Я бояв ся якої напасти по дорозі. При тім радили міні згадані господарі одягти на себе кожух хлопський і пійти межі них, а вони будуть мене як ока в голові доглядати, щоби міні нічого злого не стало. Але я на те відповів, що бажаня їх сповнити не можу, бо коли маю згинути, то нехай гину яко сьвященник в одєжі сьвященничій.

Ві второк рано прийшли до мене деякі господарі латинські і відпровадити до костела, де я торжественне богослуженє з суплікаціями і відповідною проповідю відправив. З нагоди, що наступала у латинників середа попельцова, сказав я, що прийду на другий

день до костела відправити службу Б. і по їх ритуалови і звичаєви посьвяху попіл і посилю їм голови. Вертаючи з костела домів поступив я до млина відвідати панї, що там в тісній комнатї три днї і ночі містили ся, а по тому поїхали до-Сянока, куди їх старий граф (якого скоро, яко невинного, випущено з-визнці) покликав і там якийсь час мешкали.

Женьщини дякували міні сердечно за ті відвідини, жалували ся, плакали і нарікали на лат. пароха, що за ним в таке нещасте внали. Я їх потїшав, як міг, відтак пійшов до себе на попівство.

Другого дня, як заповів, пійшов я до костела, відправив все, як належало ся (бо ми руські сьвященники тоді лучше знали і розуміли лат. богослужене, як своє). Тьма людий прийшла до сповіди, найбільше жінок, що з переполоху і непевности дальшого трясли ся і плакали. Я висповідав всіх і сидїв в костелї до 3 чи 4 год. з полудня. Латинські комунїканти, що були в пушці, дробив я на куснички, щоби всіх заприцацати.

По дорозї поступив я опять на хвильку до млиниці, щоби панї яко тако успокоїти і потїшити. Прийшовши над вечером домів, застав я картку з Глидна від шваґра з повідомлїнем, що минулої ночи був напад в Лубній у мого тестя і все зрабовано. Я перестрашив ся тою звісткою і став неспокійний, що там з моєю жінкою і діточками дїє ся. На другий день по відправї богослуженя, що я заповів, постановив я поїхати до Лубної. На се богослужене в четвер зібрало ся багато людий, мов в яке сьвято, церков була битком заповнена. Служба Б. відправила ся торжественно з суплїкаціями і проповідю. Межи своїми людьми був один чоловік чужий. Ёго взяли за шпігуна і, коли він вийшов з церкви, обступили й хотїли взяти під свій суд. Він став кликали до мене, як я виходив з церкви: „Księżę, ratuj mnie!“ Я казав ёго пустити.

Прийшовши з церкви до хати, застав я в сїнях того парохїянина, проводира, що то минулого понедїлка в церкві промовляв до мене і межи иньшим казав, що „не треба нам ні ксендза ні панка“, з жінкою і обое впали міні до ніг, цілували по ногах і руках, просячи дарованя. Віц каже: „Їгомосць, даруйте, я не знаю, що міні стало ся, до мене тоді щось приступило“. Жінка ёго цілує мою служницю, щоби вона за ним вставила ся до мене. Дають на службу Божу, він заповідає, що бажає перед мною висповідати ся. Я ёму кажу, що я на нього роздражневий, проте нехай перед иньшим сьвященником сповідаєть ся, але він доконьче сповідати ся перед мною. Отже я ёму прощаю, а службу Б. і сповідь на другу суботу призначую.

Поснідавши поїхав я до Лубної. Тут належить згадати, що я ті три ночі, від понеділка до четверга, не ночував в своїй хаті, лишень в селі у недалекого сусіда, доброго газди лат. обряду, що я его жінці в понеділок перед нападом дав вивід. Господар з вдячності сам мінї се запропонував, аби у нього ночувати. На середині хати вистелили мінї ліжко чисто і вигідно, а що сей господар був лісним, то мав рушницю і поставив її коло дверей на сторожі і ніхто чужий не смів тоді увійти до світлиці, коли я там був. Всі тепер доглядали мене як ока в голові, бо пізнали, що їм таки ксеендза треба. Як на те, одному газді уродила ся дитина, другому умерла, приходять до мене, щоби охрестити та похоронити — а я їм кажу, що їм не треба ксеендза, нехай самі сповняють сеї функції. На се вони: „А де нам бути без ксеендза, то тамтой старий війт ошалів чи упив ся та наговорив дурниць!..“

Приїхавши до Лубної застав я на попівстві пустку. Не було нікого, тільки челядь. Тесть з матірю і молодшою донькою поїхали до Динова, а моя жінка з діточками забрала ся на мешкане на час до дяка, на другім боці потока. Пійшов я туди, застав — славити Бога — всіх здорових. Привитавши ся сердечно, стала мінї оповідати, що про Іздебки ходили різні страшні вісти, всі мене, яко пропащого, оплакували. Ві второк (24 лют.) у вечір стала і там вість, що на село сеї ночі буде напад і пізно в ночі почали голосити, що чернява з гори від гостинця суне до села. Мати (теща) на сю вість, не стративши притомности духа, стала річи ціннійші складати, звязала і винесла до огороду чи десь в потік сховати. Ватага вступила насамперед по дорозі до лат. священника, не зробила там ніякої шкоди материяльної, тільки опасала священника посторонками і привела его на попівство. Тесть мій лежав уже в ліжку, всі инші були на ногах, бо сподівали ся непрошених гостей, яких прийшла велика сила чужих і своїх, так що в двох комнатах помістити ся не могли. Ті, що зістали ся за дверми, стали люшувати по коморі і стриху та пряжу, полотно, біле, сир, масло в судинах, солонину, сало і все, що попало їм в руки, з собою забирати.

З тих, що були в комнаті, одні стояли коло священника (тестя), що лежав на ліжку, і розговорювали, другі плюндрували по всіх кутах комнати, розтягали, розкидали різні річи та папери, навіть шуфляди з комоди витягали і шафи отвирали, шукаючи якогось повстанця, лат. священника, що, як їм сказано, на попівстві мав сховати ся. В шафі подибали трохи дрібних грошій та стали над ними тлумити ся та від теці домагати ся ще більше грошій. Вона вказуючи на якогось: „Та тамтой, каже, взяв!“ І межі собою сва

рили ся. До тих, що коло ліжка стояли, зачав тесть, яко старий сьвященник і декан, з становища релігійно - морального говорити і каже межи иньшим: „Ludzie, taże te papiery, po których depreczecie, są urzędowe, na nich podpisani są JWX. biskup i p. starosta“. На се каже один: „Ja dziś starosta!“ Далі один з них заявляє, що якийсь комісар есть в сусіднім селі при гостинці. На се каже тесть: „Як день зробить ся, то поїду до нього“. Один з них відзиваєть ся: „Do oczeków cię przywiążemy i pociągniemy!“

На такі dicta асерба не було що далі говорити. На жадане тих розбійників встає з ліжка, мати і наймолодша донька помагають зібрати ся, напастники опасують постороном в пів і обох сьвященників на посторонках провадять до коршми. Тим часом моя жінка з тримісячним хлопчиком (Дамяном) тиснесь крізь товпу хлопів до вітця, щоби попрощати ся з ним -- та дивить ся, а дитина головку звісила мов нежива... Наробила крику, ляменту, на що її старша замужна сестра каже: „Та що плачеш? Біг знає, що з нами еше станесь?!“ Жінка положила мертву дитину до колиски на голу соломку, бо подушочки і простирало позабирали нечрошені гості. Сївши при колисці, плаче над смертю дитини... По якійсь хвилі глянула на дитину, а вона дивить ся спокійно і, вложивши свій пальчик до губи, ссе... Врадувана взяла на руки і, плачучи з радости, пестила її.

Ворохобники запровадили сьвященників до коршми, посадили їх на лаві, самі якийсь час крутили ся по коршмі, а по тому повиходили всі, бо в близькім селі їх товариші бровар рабували. Сьвященники самі посиділи трохи в коршмі, день зробив ся і вони пійшли спокійно домів.

По повороті, привитанях і нарадах вибрали ся всі крім моєї жінки до Динова і там були до другого дня з полудня. В сусідстві Динова, в Бахурі, був минулої ночи напад на двір п. Скшиньского, а що паньства не було дома, зрабували. Комісар Найзер в Перемішли, довідавши ся за той рабунок, взяв швадрон гузарів і чим скорше пійшов на місце провини. Що він там діяв, міні не відомо. Лишень кілька гузарів прийшло до Динова, а довідавши ся, що в Лубній був рабунок, зараз пійшли чи поїхали туди. Зачали деяких пнячих, що волочили ся по селу, шаблями обкладати, а чотирьох, що їм ставили ся, посікли на смерть. Трупы поскладали на віз чи сани, казали відвезти до Динова, де їх закопано.

Ся пригода рознесла ся блискавицею по всіх закутках Сяницького. Новий проте страх найшов на люди. Ніде більше не було чути за нові напади і рабунки.

В тім вельми небезпечнім часі загального і несподіваного зворушення в краю і моїм селі я не потерпів ніякої шкоди материяльної, хіба що простирало, в яким дяк колдру і подушку заніс до двора, пропало. Що до сторони моральної себто мого значіння і поваги у простого народу, правительства і двора, не тільки нічого не стратив я, але дуже багато зискав.

Коли на другий рік (1847) приїхав я до пп. графів Буковских до Ярославля, куди вони просто з Сянока, не вступаючи до своїх дібр, на мешкане спровадили ся, прийнято мене сердечно, мовби якого, з рідні. Граф, представляючи мене якомусь панови, майорови військ польских, так сказав: *To jest nasz proboszcz, nasz przyjaciel, nasz dobrodziej!*“ Також і до Сянока запросили вони мене недовго по тім зворушеню. Там мене радо приймали, в костелі Францішканським відправив я службу Б. на їх інтенцію, старий граф і его сестринця сповідали ся передо мною. Тоді Сянік виглядав мов який великий кримінал. Мандаторів і всякого роду сурдудовців було в нїм! Кляштор Францішканів і кілька каменниць ужито на вязниці перед якими варта стояла військова. Дуже багато голов арештованих виглядало із-за вікон закратованих. Один дідич, колишній товариш шкільний, побачивши мене на ринку, кликав: Гл. Гл! Я оглянув ся з почутем, пізнав і пійшов далі.

До Сянока з'їхала зі Львова комісія слідча і в короткім часі дуже багато арештованих випущено на волю. З тих, що в Іздебках були арештовані, вийшли всі крім молодого графа Бонавентури і сьвященника. Їх відіслано незабаром до Львова до конфронтації і обох засуджено: сьвященника на 15 літ, графа на 12 літ на Шпільберті, куди їх і відіслано...

Коли п. Кабат, що міні в Іздебках відраджував був з двора відходити, бо там безпечнійше — по увільненю зійшов ся раз зі мною в Сяноці і сказав: *„Masz szczęście, księżu, żeś odszedł, bo byłbyś dostał namaszczenie...“* По правді, тоді може-б були мене на смерть убили, бо панове були-б мене, яко сьвященника, наперед виправляли промовляти до людей, що тоді ні кевндза ні панка не знали... Моїми кроками і ділами в тім нещаснім часі кермовали обставини чи радше Боже провидінє, що ему нехай буде честь і слава в безконечні віки. А такі часи нехай нікому не снять ся!...

Хрив, дня 21 лютого 1896 в роковий день повстаня перед 50 роками, тільки тоді припадав в суботу.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за рік 1895: Часописи видавані на Україні російській.

Кіевская Старина. Розвідки й матеріяли, уміщені тут, можна поділити на категорію історичних, етнографічних, історично-літературних, і так їх оглянути.

Поміж розвідками історичними передовсім належить згадати закінченне довшої статі д. О. Ефименкової: „Очерки історії Правобережної України“ (кн. IV), але про неї мова буде в відділі бібліографічнім. Подібним чином проминемо (бо вже була про їх мова) статі — д. Оглоблина про слідство 1666 що до надужить московських на Україні (кн. XII — див. Записки т. X), Тиховського про початок Почаївської друкарні (VII і IX — Записки т. X), Лазаревського — Давні дослідники української старовини (II — видані осібно в його „Очерках“ — Записки т. X), Орловського про Івана Строцького, протопопа brasлавського (Зап. т. XII), а також про матеріяли — дневник Петра Апостола (VII — Зап. XI), матеріяли д. Галанта про Коліївщину (Записки т. XI), мемуари М. Щ., Мороза і Хв. Кистяковського (Записки т. XI), кореспонденцію Полегик і дневник Марковича, друкований в додатках.

З інших в порядку хронологічнім треба почати з замітки д. Падалки:

Слѣды водопроводныхъ сооруженій въ г. Кобелякахъ Полтавской губ. и надъ рѣкою Высью на границѣ Кіевской и Херсонской губ. (цвѣтень 102—113): д. Падалка подає звістку про знайдені ним водопровідні труби на Україні; 1890 р. в м. Кобеляках виконав вің трубу з глини, заложену в ґрунті $\frac{3}{4}$ аршина глибоко, в напрямі з зах. на схід, від річки Кобелячки в напрямі до вищої в порівнянню площі. Автор виводить, що тота труба нале-

лежить культурі народа, який жив там правдоподібно до епохи великого переселення народів з Азії до Європи. Також на границі Київської і Херсонської губ., де падає р. Липянка в р. Вись, на правім березі р. Виси знайшов автор сліди водопроводної труби. Протилежного лівому берега р. Вись підносять ся на 2—3 сажні правий, представляючи невеликий виступ. В нім, 2 аршини під поверхнею землі, заложена була труба. Автор статі найшов лише черепки з неї; они свідчать, що була она зроблена з місцевої глини, з значною домішкою руди залізної.

І тую трубу відносить автор до епохи перед великим переселенням народів, а опирає гадку свою на тім, що ані в тих місцях, ані в їх околиці нема сліду споминів народних про водопровідні труби, отже не могли они повстати, хіба яких 150—200 літ назад, а знов в ті і ще глибші часи не було в тих місцях такої культури, котра б дозволяла припустити повстання труб водопровідних, бо від часу першого нападу татарського тоті околиці були майже пусті; а також не мож того припустити в часи дотатарські, коли там жили дикі кочевники. *Д. К.*

З кінця середнього періода нашої історії маємо статю д. А. Стороженка: Старинный проект заселения Украины (1590 г.) (март, с. 295—341). Йосиф Верещинський, лат. єпископ київський, зв'язний проповідник і публіцист, напечатав в Кракові р. 1590 твір під т: „Droga pewna do przedszego y snadnieyszego osadzenia w Ruskich krainach pustyń Krolewstwa Polskiego, jako też względem drożniejszej obrony wszystkiego ukrainnego położenia od nieprzyjaciół Krzyża pańskiego“. Твір сей задержав ся до тепер всего лиш в однім примірнику в бібліотеці графа Чарнецького, і з него подано в Києв. Ст. переклад з польского на російське, з передмовою перекладчика.

Короткий зміст сего проєкту заселення України є такий: Автор вказує на сумне положення Греції під пануванням Турків, на небезпечність, що Польщі з сторони Турків грозить, а є се кара божа за небалість горожан річи посполитої. Говорить дальше про незмірні богатства України, радить її заселити і подає такі способи: 1) щоб там перебував король з своїм двором, бо і легше було-б двір сей вижити і шляхта, приїжджаючи на его двір та бачучи богатство України, оселялась би там радо, 2) побудувати на Україні 4 замки і удержувати на Низу за самими порогами бодай 5000 козаків, назначити їм відповідного гетьмана, платити пенсію і давати потрібні припаси. Сі видатки покривались би десятиною з руских земель, а сею, десятиною орудувавби лат. київський єпископ. 3) щоби збільшити населення, требаб, щоб кожний шляхтич, що має лиш оден лан, і кметь, що має лиш $\frac{1}{2}$ лану, покинув

давну оселю, а переселив ся на пустині українські і там одержав новий ґрунт.

Такий плян предложив Верещинський. Але шляхта зібравшись на сойм в Варшаві саме 1590 р. не послухала его рад, лиш ухвалила т. зв. „Porządek ze strony Niżowców i Ukrainy“, де стараєсь вкоротити своєвольство козаків і взяти їх під строгий догляд гетьмана і іменованих ним старшин.

I. M.

До XVIII в. належать дві замітки: Памяти Георгія Конисскаго (1715—1795) П. Житецкого (лютий, — 257—64, в портретом). З поводу 100 літнього речинця смерти К—ого (13/II 1895) дещо сказано про моральний склад его поглядів, скільки виявились они в его літературних творах. З них виводить автор, що К. виступав проти неправди і насильства, вступавсь за пригночених і стоячи на ґрунті релігійного світогляду, часом дотикавсь дражливих питань сучасного життя.

Друга замітка присвячена митрополиту тобольському Павлу Колюшкевичу (червень 263—271). Єсть то коротка біографія сего митрополита, нашого краяна (ур. в Самборі), котрого тіло почиває в Київській Лаврі, нетлінним, оточене легендою.

Д. О. Л(азаревський) пригадуючи, що хотяй 100 літ минає від смерти Р. З—ого († 1796) дотепер ще не маємо повної і докладної біографії сього визначного управителя України, подає Матеріали для біографії графа П. А. Румянцова-Задуцайського (март, 384—404), а то: „Уривкові відомости про життя ґр. П. А. Румянцова з оповідань А. А. Рігельмана“, „Поясненія до житєписи ґр. П. А. Румянцова, зібрані Гоголевым“ і Уривки з біографічного шкїца про ґр. Румянцова Н. Лісницького. Відомости в них подані варті певного довіря, бо походять від людей близьких самому Р—ову, або его окруженю. Вони представляють його чоловіком для підвластних уважливим, а в дома гостинним. Дворянство любив і піддержовав. Всі мали свободний доступ до него, пишности ненавидів, від шуму і життя міського усувавсь, взагалі жив тихо. Скоро думав і добре говорив. Память мав знамениту. Був чоловіком високої амбіції, а наколи мусів уступити з дороги своїм соперникам, усунув ся цілком і замкнувсь на селі, де помер поражений апоплексією в кілька день по запрошеню его царем Павлом до Петербурга.

Отривокъ изъ дневника В. Я. Ломиковського (жовтень 1822), подав Д. О. Л(азаревський) (грудень 230—243). Дневник сей списаний Л—им для друга его Мартоса задля ознакомлення тогож з подробицями свого ховяйського життя, містить деякі подробиці з громадского бита глухих кутків України першої чверти XIX в., а також близше пізнаємо саму цікаву особу Ломиковського.

Матеріали для історії дворянського землевладдіння в Полтавській губернії, (з яготинського архива кн. Репнина) (март 405—17). Д. С(тороженко) подає тут переписку межи першим полтавським губернським маршалом С. М. Кочубеєм, кн. Н. Г. Репнином і М. В. Могилянським, що вияснює матеріяльне положенє К—єя і представляє собою дуже драматичну сторону історії дворянського з'убоженя.

Н. Ш. Изъ воспоминаній, изданныхъ недля публїки („Pro domo sua“ Київ 1893 8° 122) (май, 214—238). Книжка тота — то родинна хронїка одної української родини, видана лише для її членів, але що однак має она також немало загально-інтересних відомостей, проте Н. Ш. подає з неї деякі виїмки, головнo з другої частї книжки, з споминів М. И. Л. (*1788 † 1857). Автор жив в Чернигівській губернії, займаючи там невизначне становище. Писав на просьбу одного з своїх синів, а спомини єго головнo належать до Чернигівської губернії. Автор розказує те, що сам бачив або чув. Оповіданє про особисті єго вражіня починаєсь з м. Батурина і споминів про Разумовських, память про котрих лучить ся з тою місцевостию; подає деякі відомости про сина гетьмана Андрія, потім переходить до українських губернаторів, а з них більш від иньших памятним був для него Румянцов-Задунайський. Він, оповідає автор — дбав за повірений єму край, старавсь закорінені здавна над'ужитя усунути і заводити нові порядки.

З наслідників єго говорить автор про Куракина, за котрого заведено другу „малоросійську“ губернію в Полтаві; про Лобанова-Ростовського, що відзначавсь строгостию, з урядниками поводивсь брутально; а найширше оповідає про кн. Репнина. В перші літа своєї управи поступав він строго і самовластно, що обясняли злим впливом правителя єго канцелярії Новикова. Коли сєго не стало, а князь близше пізнав Україну і сам зістав поміщиком місцевим, від тоді управа єго була прихильна, він входив в положенє краю, боронив і вставлявсь за ним перед висчими властями. Дальше подані автором деякі відомости про чернигівських губернаторів. З них барон Ів. Френсдорф був памятний своєю трагічною смертию. Губернатор, потім сенатор, Фролов-Багровєєв з початку пильно займавсь справами єму повіреними, оженившись однак з дочкою Сперанського, більш перебував в Петербурзі. Єго наслідник Шереметєв означавсь переслїдуваннем користолюбних урядників.

Інтересні відомости подані про давних урядників, коли автор починав свою службу. Тодї члени і канцелярські служителі судів повітових не діставали платні, а користовались лише доходами з процесів і справ нотаряльних, жили однак без біди, бо удержанє було дешево. Богато служило тоді лише для одержаня чинів, а заразом з ними дворянства, ледви половина служила дійсно, решта являлась лише для

подання просьби про уряд, до присяги і губернаторських ревізій. По 3 літах в ранзі колежского реєстратора йшли в відставку; урядники губернекі знали про те, але не старались усунути. Робили так особливо багатші козаки, щоби своїх синів увільняти сим способом від податних, рекрутських і в. обовязків, яких дворяне не платили. Для того багато урядників старалось виводити своїх синів ще в літах дитинячих в чини.

Науку переважно уділювано тогді дома, бо не було в більшій часті міст, шкіл. Багато сьвящеників учило синів своїх дома, они ставали дячками, дяконами, а вкінци і сьвящениками, потім жили ся з народа, а їх знову обдирали секретарі дікастерій (консистерій), що тоді мали велику силу, бо члени дікастерій не займались порученими їм справами, передаючи їх секретарям.

На тім кінчать ся записки, перервані хоробою і смертею автора.

Воспоминанія объ Аффриканъ Ал. Шпиръ, философъ, уроженецъ херсон. губ. (серпень, 50—66). д. Пулевич подає тут кілька відомостей про того німенкого філософа, горячого прихильника нашої літератури і народа нашого, що він задокументовав увільненем своїх селян від панщини.

Дві книжки часопису присьвячені спеціально двом визначним заступникам новішої нашої історіографії — Костомарова і Кистяковського.

Памяти Олександра Кистяковського посьвячена І книжка, що починаєть ся його біографією. Біографія тота складаєть ся з автобіографії покійника, доповненої і закінченої В. Науменком, з доданим бібліографічним показником его праць наукових.

Думаєм, що не без інтересу і для нас буде пригадати головніші факти житя сего трудолюбного і вченого нашого земляка. Кистяковскій, уроджений 14 марта 1833 р. в с. Городиші, Чернігівської губ., Сосницького п., з батька сьвященика; низша освіта в чернігівській духовній школі, середня в чернігівській духовній семинарії (від 1847). Під впливом богословского курсу К. в першу був дуже релігійний і думав вступити в духовну академію. Для того хотів 1853 р. вложити іспит вступний до київської дух. академії, недошущений однак до сего в осени 1853 р. вступив до київского університету. По укінченю І року прийнятий на урядовий кошт міг спокійно віддаватись науці. Однак 1856 р. в сентябрі за нарушене дисципліни на час прогнано його з університету і іменовано учителем парафіяльної школи, потім повітової, а вкінци київської дворянської школи, де вчив історії і географії. В січні 1857 назад прийнятий в студенти. В грудні 1857 опустив університет яко дійстний студент і вступив урядником до сенату. При бідности своїй віддає одначе К. весь вільний час науці,

головно займаючись філософами минулого віку та німецькими юристами: Миттермаєром і Блючали, і дописує до наукових часописей. В половині 1861 стає К. помічником редактора „Основи“ (вид. Білозерський 1861—2) і від того часу починає головню его редакторська і літературна робота; заравом починає К. думати про катедру університецку, щоби цілком науці віддатись. В декабрі 1863 р. здає іспит кандидатський, а на підставі дісертації: „О пресѣченіи обвиняемому способовъ уклоняться отъ слѣдствія и суда, по дѣйствовавшему до судебной реформѣ уголовному судопроизводству“ в вересні 1864 дістає *veniam legendi* з карного права, яко доцент приватний; 1867 пише магістерску дісертацію: „Изслѣдованіе о смертной казни“, що дала му певне імя в науці, звернувши на себе увагу філософічно-історичним методом сеї праці: К. слідив розвій сего питання починаючи з низших стадій життя народів диких і переходячи до визших, взагалі звертає увагу на історичну сторону смертної кари, на звязь єї з громадським і інтелектуальним розвитком чоловіка. То головний принцип его дальших праць. 1867—8 їде на студія в Петербург і Москву, де почали урядовати реформовані суди по уставу 1864 р. Тут працює він теоретично і практично і пише докторску дісертацію: „Историко-догматическое изслѣдованіе по русскому праву о пресѣченіи обвиняемому способовъ уклоняться отъ слѣдствія и суда“. 1869 р. зістає надзвичайним, а 1870 звичайним професором карного права і процесу в Кїві.

1871—73 їде К. за гранцію для дальшого образования. Від 1871 починає слабувати а неустанна праця і ріжні душевні зворушеня побільшають слабість, що его 13/І 1885 убиває.

Яко чоловік визначавсь К. любовію до правди, за неї нераз він горячо обстоював та не оглядаючись на свої інтереси боронив тих, на котрих напала несправедлива критика. Глибоко і щиро інтересувавсь громадским життям, горячо любив свій нарід. Д. К.

И. Лучицкій — Труды А. Ф. Кистяковского въ области исторіи и обычнаго права (*ibid.* с. 64—87). Чисто історичних творів зоставив К. два: I. „Характеристика русскаго и польскаго законодательства о крѣпостномъ правѣ по отношеніи къ Малороссіи“. Працю сю написав К. ще яко молодий учений в часі, коли матеріяли до таких студій були вельми скупі. В противність загальної тоді гадки, доказує К., що кріпацтво в Гетьманщині не настало доперва з кінцем XVIII в., але що оно витворилось вже далеко скорше, а російський уряд лиш затвердив указами з р. 1763 і 1783. Описавши процес закріпощеня, не порушив однак Кистяковський економічних і суспільних причин, що підготовили почву кріпацтву. Також оставив К. без поясненя звичай козаків достунати „в протекцію“ до сильніших людей. Що К. вірно

представив процес закріпощення, видно з того, що пізніші дослідники — Лазаревський і Мякотин в працях своїх на тім полі не змінили в основі картини сего процесу.

Друга істор. праця К. є: „Права, по котрымъ судитєся Малоросійській народъ“. Є се звод законів, що обовязували в Малоросії в XVII і XVIII віці. У вступі до сеї праці доводить К., що магдебурске право було на Україні дійсно уживане в судах і що оно змінялось під впливом місцевих правних звичаїв і поглядів. З того зміненого магдеб. права і з литовского статута повстав вкінци сей звод законів, що єго К. видав під наведеним заголовком. — К. займав ся також історією цехів на Україні і зоставив до сего предмету багату збірку документів.

В другій половині займаєсь д. Лучицький творами К., що відносять ся до звичаєвого права; К. цікавивсь ним дуже з практичного й теоретично-наукового погляду: був ініціатором перших заходів коло студіювання єго на Україні, але зібраний матеріял полишив здебільшого не обробленим.

I. M.

И. Фойницький: Крестяковскій какъ криминалистъ (ibid., 88—102). Автор, зазначаючи, що К. передовсім криміналіст, бо праці єго переважно належать до області карного права і процесу, представляє єго становище, напрям, якого він в тій науці придержувався, і єго великі для неї заслуги.

Памяти Костомарова присвячена кн. IV, тут передовсім знаходимо *Последніє дни жизни Николая Ив. Костомарова* (стр. 1—19), де вдова єго описує перебіг єго слабости, що почала взмагати ся вже в кінцем 1882 р., а хоч побут нї селі літом 1883 підкріпив К., так що він знову живо взявсь до праці, щоденно ходячи в державний архив, але 1884 р. трафилло його нещастє: переїхали сани, що викликало вибух крові. Мимо того він не покидав праці, хотяй сили чим більш його покидали; вже перед смертю писав або диктував про монографію фельд-маршала Мініха (тото оповіданє недокінчене, надруковане в „Литературное наследіє Костомарова“ п. з. „Последняя работа“), поки не стратив решток сил.

Н. Подорожний — Изъ памятной книжки (20—33): д. Подорожний уміщує тут свої спомини про К—ова, котрого знав від 1859 р. Тоді покійник цілими днями працював в Публичній бібліотеці. Була то найлучша пора в житю єго: чимраз більш росла слава його jako історика, а на викладах єго до небувалої степені зросло число слухачів ріжного пола, віку і стану. Від 1861—78 д. П. з причини свого виїзду не бачив К—ова, 1878 застав його вже жонатим. Жінка його не тільки, що дбала про всі єго вигоди, але також освьітою була помічна в його працях. Костомаров тоді виглядав старшим над свої літа, руки його стали

повільнійші, а твар поморщена, сива борода, котрої перше не носив, надавала му вид аскета. Чим раз більш жалувавсь на здоровле. В останніх 7 літах життя ходив дуже ревно до архівів, літом їздив на село, знайомих рідко відвідував, охоче ходив до церкви і любив ранні прогульки по місті. Що вторка збирались у него его приятелі, учені петербургські і переїзжі з провінції. Він любив тоті вібраня, але вже не могли его они оживити, він часто серед розмови засипляв.

Г. Вашкевичъ — Изъ воспоминаній о Николаѣ Ивановичѣ Костомаровѣ (стор. 34—64). Д. В. описує яко наочний свідок вступину лекцію К—ова в петербургскім університеті в падолісті 1859 р. Він говорив тоді про суцність історії і мету єї викладу на університеті. Студенти і публіка, тїсно наповняючи салю викладову, прийняли виклад шумними оваціями. 1861 р. К—ов опустил університет по закритю его 1861 р. — з причини непорядків, викликаних заведенем нового устава. При кінци 1861 і поч. 1862 в саях магістрата заведено систематичні виклади публічні, між иньшими професорами викладав і К—ов. Коли проф. Павлову зборонив уряд читати лекції і вислав його до Ветлуги, комітет запротестовав против сего замкненем лекцій. Оден К—ов не хотів перестати читати, звідси пішли студентскі демонстрації против него, вкінци адміністрація зборонила йому викладати. На тім закінчилась професорска діяльність славного історика. Спомини свої кіпчить автор короткою характеристикою покійника, за головну черту характеру его уважаючи сталість в доведеню до кінця справедливого на его гадку діла, переконаний однак справляв свої похибки. К—ов відзначавсь феноменальною памятею, ч. пр. знав на память церковне богослужене в язичі славянськім, грецкім і латинськім, а его дуже любив, горячо відчуваючи красоту пісні і обрядів церковних. Крім того живо інтересовавсь театром, сьївом і був живим і товариским чоловіком.

Ф. Щербина — Къ біографіи Н. И. Костомарова (63—75). Ся статья передрукована з „Русскихъ Вѣдомостей“ (1885 N 144).

Д. Щербина подає в ній деякі відомости про К—ова, особливо про его рідню і молоді літа, вібрані в с. Юрасовці, Осторгожского п., Воронежскої губ., где К—ов уродив ся. Молодого К—ова селяне дуже любили, бо він нікого не обидив, з ними був „за пан-брат“, — був дуже милосерний. Любив товариство парубків, своїх ровесників. Селяне оповідали, що коли він приїхав, „коли вже настоящим паном був“ (здаєсь в період горячого збираня пісень та подань народних), кілька день збирал парубків коло себе і від них пісні списовав. Дальше оповідали онц, що він був дуже вчений, у царя другим совітником був, взагалі він у них „великий чоловік“; его особу почала окружати легенда.

В багатім відділі „Документів, відомостей і заміток“ подано багато цікавого, з чого замітимо дещо важнішого, переходячи в порядку книжок.

О. Лотоцкий (кн. I) подає „Отчетъ гласнаго отъ крестьянъ“ про перше чернігівське губернське зібранє 1865 р., — вірші поміщика Василя Лизогуба, написані під вражінем того збору і цікаві представлєнем житя поміщика I пол. XIX в.

Нѣчто о древныхъ розвалинахъ, находящихся на поляхъ села Василевки, полтавской губ. хорольскаго уѣзда (з рукописи В. Я. Ломиковского). Тут подано звістку про сліди невеликого городища, 30 верст від Хороля на пд. близько с. Василевки. Городище того на високій рівнині, а на ній видко признаки камінної огорожи деяких будинків; на самій висоті, на захід є останки круглого храма. Автор розкопував фундамент храма, але не міг прийти до виводу який нарід і коли його збудовав.

Народна легенда приписує єго Татарам (уважає єго за сліди мечету татар).

Черты народной жизни въ Малороссіи нач. XVIII в. В Гетьманщині переслуховав переступника „уряд“ того міста, де єго задержано, що складавсь з сотника (або урядника полкового, де був полк), городского отамана, як заступника козаків і вїйта як заступника поспільства (себто міщан або селян) з бурмістрами і писаря. Уряд детайльно записовав зізнання сторіц, хоронячи тим робом досить живі оповіданя про ріжні випадки з народного житя. Тут подано 3 такіоповіданя: одно сотенним, два другі полковим урядом записані.

Для чего и въ какой обстановѣ прїѣзжалъ кн. Меншиковъ въ Малороссію въ 1720 году — цікавий документ для характеристики відносин Гетьманщини.

Листъ печерскаго архимандрита Інокентія Гизеля на соборъ милостыни для выкупа у Татаръ плѣнника.

„Свидѣтельство современника о Наливайкѣ“ (II). Д. Е. К. подає уривок з мемуара про панованє Жигмонта III кн. Стан. Альбрехта Радзивила, канцлера вел. кн. литовского, виданого в перекладі з лат. Т. Котлубаєм (Ateneum 1848, 3).

Дополненіє къ свѣдѣніямъ объ Антонѣ Танскомъ и его тещѣ Д. Л. видав лист полкової старшини і сотників білоцерковского полку, де они просять кн. Дм. Голіцина іменовати їх полковником Танского, зятя помершого полк. Палія, котрому Палій при своїй смерти передав відзнаки власти. Іменованій київским полковником, р. 1712,

Танський мав таку репутацію в Петербурзі, що А. І. Румянцев 1723, приїхавши на слідство в справі Полуботка, хотів его іменувати наказним гетьманом, але слабкість того перешкодила сему, що бачимо з листу Р—ова до Т—ого 1724 17/II.

Угроза генераль-губернатора ки. А. И. Лобанова-Ростовскаго жителямъ м. Смѣлаго (роменского у.) за ослушаніе 1811 р. (III) Д. Н. С. подає в Ягогиньского архива ки. Н. В. Реннина письмо Л. Р—ого, де він роменському земскому комісарю наказує вивзати козаків м. Смілого до виповнення приказів, котрих они виповнити не хотіли, грозючи спалити місточко.

Численность податныхъ сословій въ губерніяхъ Полтавской и Черниговской въ 1835 г. М. Стороженко в Яготиньского архива ки. М. Реннина подає письмо казенної палати, що є цікавим причинком до статистики селян Полтавської і Чернігівської губ. в I пол. XIX в.

Гдѣ изготовлялись для малороссійскихъ козаковъ ружья въ пол. XVIII в. Довідуємось з указу малоросійської військової канцелярії 1739, що рушниці для козаків доставчали тульські фабрики.

Библиотека и собраніе рукописей Н. И. Костомарова (IV). Е. К. Вдова К—ова подаровала бібліотеку свого мужа в лютім 1895 університету св. Володимира в Київі. Складаєсь она з 1500 книг на ріжних мовах і ріжного змісту, переважно російською мовою і історичні. З рукописей найдавніша походить з поч. XVI в. і належить до Новгород, решта належить до XVII і XVIII в. Три рукописи представляють хронографи доведени до XVII в. До епохи Петра В. є три рукописи. Для України цікавий збірник актів Максаковского монастиря, що починає ся з документів виданих Адамом Киселем, дальше йдуть виписи з городських книг київських і новгород-сіверських, універсали на посілости монастирські гетьманів (від Богдана Хмельницкого) і ніжинських полковників, вкінці документи купна. Збірник „Kolleksya starożytnościów“ складаєсь з ріжних промов. Вкінці кілька поодиноких документів до XVII і XVIII в., листи ріжних людей до гетьмана Браницкого, переважно до 1759 і дальших років. Кілька документів відносять ся до Суворова.

Стоянка и мастерская камен'наго вѣка въ Могилевской губ., изслѣдованная лѣтомъ 1893. Д. В. Данилевич описує археологічні находки в урочищі Залозє, за три верстви від села Кистени, Рогачівского повіту Могил. губ. і доходить до виводу, що они належать до неолітичної епохи, представляючи робітню кремневого знаряддя досить високої культури.

Женитьба разбойника Гаркуши послѣ бѣгства его съ каторги. Тут наведено лист з 1784 р. гр. Румянцова до епископа переяславського і бориспольского в справі повінчання славнозвісного Гаркуші з селянкою священником села Ромодоновки.

Собраніє древностей Ч. В. Хвойки вь Кіевѣ (V). Д. М. Біляшевський описує колекцію старинностей Київської землі, зібрану Чехом Ч. Хвойкою.

Она для нас важна тим, що дає багатий матеріял для характеристики тих степенів культури, які перебула та місцевість, а також має спеціальний інтерес, містячи в собі рідкі а навіть одинокі в своїм роді предмети.

У тѣсненіє кіевських мѣщанъ военнымъ постоемъ вь 1763—64 г. Війскові постой в минувшину давали себе дуже народови відчувати, а особливо кіевському міщаньству, що уважало їх порушенням прав і привілеїв міста, длятого часто приходило з тої причини до ріжних колотнеч межи війском та магістратом. Найбільше же вороговало міщаньство з гузарами, що досить довго були в Києві. Наслідком скарг міщан магістрат добивсь назначеня генерал-губернатором слідств, що виказали утиск міщан. Результатом їх було покаранє провинників, офіцерів і жовнірів.

Поднесеніє Черниговскимъ дворянствомъ малороссійскому генералъ-губернатору Куракину золотой вазы (VI). Н. Ш. передруковує в Чернигівскихъ губернскихъ відомостей постанову Чернигівского дворяньского збору з 13/I 1806, котрою оно постановило кн. Куракину за его заслуги для Чернигівської губернії піднести золоту вазу на памятку, і відповідь его, де він дякуючи за приванє і довіре, предкладає дворянству своїм коштом удержувати на науці 20 синів бідних дворян за вибором самого дворянства.

Къ исторіи Кієво-Никольскаго монастыря. Д. К. Т. подає документ з архива св. Синода з цікавими відомостями до исторії того монастыря.

„Панський будинокъ“ вь д. Лебединцѣ, прилук. уѣзда полтавської губ. Д. В. Василенко описує давній панський будинок уряджений Г. Галаганом за історично-археологічними вказівками Костомарова, Куліша й В. Антоновича. Описъ сю доповнює д. Степович в кн. XI.

Кієвскій обыватель Грекъ Іотій (1741—61) (VII). Тут оповіджено долю Грека Іотія, що осїв в Києві як богато его земляків в XVIII в. Епізод показує, як чужоземні приклонники фортуни розгощувались в нашім краю, і цікавий для характеристики загальної фізіогномії міста.

Пререканія изъ за форми письменныхъ сношеній (1751—53 г.). Нарушенє певного рода уставлених форм при письменних зносінах викликало за давних часів часті спори, особливо коли уряди були від себе незалежні а мусли з собою зноситись. Так магістрат кївський, уважаючи себе незалежним від полкової канцелярії, не адресовав до неї письм своїх „доношеніями“ але „промеморіями“, чим знов полкова канцелярія чула себе ображеною. Суперечки доходили аж до висших властей, що знов не знали як їх розрішити і звичайно від відповіді ухилялись.

Матеріали, относящієся къ исторіи звѣринецкаго квартала печерской части г. Кієва. Д. К. Т. подає з архива кївської консисторіі „Описаніє посполитимъ слободи Звѣринця въ уездѣ кїевскомъ состоящего, учиненное 1786 г.“ Оно дає досить інтересні відомости про звѣринецку частину нинішного Києва за 1786 г., число дворів, душ, хат, описи господарства, занять мешканців, їх повинностей.

Перечень імѣній гр. П. В. Завадовского. А. Л. Вчисляєсь тут мастки, які нажив сей „фаворит малоросє“.

Кое-что о м. Вчорайше. Д. В. Я. описує м. Вчорайше Сквирского пов. Кївської губер., щоби тим заохотити кого до наукової екскурсії в той цікавий уголок Кївщини, багатий пам'ятками старини і вартій археологічних розслїдів.

Польскій бунт на Волиці 1864 г. Д. А. Малинка подає найдене ним в м. Острозі описане віршом повстанє на Волини. В нїм оповідаєсь про знесенє панщини і про незадоволенє Поляків з причини сего, дальше іде іронїчний поклик до них, щоби станули в обороні своїх прав в надїї на поміч Франції, потім дві картини неудачного повстаня Поляків і на останку — засланє панів на Сибір. Вірші сї не зовсім нові: вже в XV і XVI т. Кївської Старини були уміщені пісні про той бунт. Д. Малинка уважає їх варіантами повнїйших, але до тепер незаних віршів про польське повстанє.

Кієвъ въ 1787 г. и дѣдъ покойнаго Н. Х. Бунге (IX). Д. Т. В. подає виїмок з опису Кїва, з книжки Johann'a W. Möller'a: „Reise von Wolhynien nach Cherson in Russland“ вид. в Гамбурзі 1802 р. Значна часть короткого опису Кїва посвячена споминам про старого антикаря Бунго — діда недавно помершого президента російської ради міністрів.

Ордеръ гр. Румянцова Кієвскому Намѣстническому правленію отъ 9-го генваря 1783. А. А. Румянцев в письмі своїм виступає против надужитъ органів власти. З него видно, як темні і самовільні були такі урядники, а проте той документ цікавий для характеристики нижшого стану урядничого того часу.

Два письма Г. П. Галагана 1859 г. (Къ исторіи освобожденія крестянтъ). Д. А. Л. подає два листи Галагана з 1859 р., яко члена чернігівського губернського дворянського комітета для поліпшення побуту селян (1858—9 р.) до иншого члена комісії А. Марковича. Письма тоті заслугують уваги, яко причинок до історії знесеня крѣпацтва на Україні.

Черніговскій коллегіумъ вѣ нач. XVIII в. (X). Д. А. Л. передруковав тут з книжки Я. Чистовича (Исторія первыхъ медицинскихъ школъ вѣ Россіи) лист чернігівського архієрея до синоду з 1728 р. про заснованє і сучасний стан тієї школи, одной з найдавнїйших на Україні.

„Плачь на бѣдствія украинскія“ — старинное еврейское стихотвореніє. Єсть то з жаргону жидівського перекладений стих незнаного автора, сучасного Уманскій рїзнї.

Изъ Помянника Кієво-Софійскаго Собора: д. І. Каманин подає виїмок з того памятника, цікавий тим, що дає деякі відомости про значні роди українскї.

Борисоглѣбская школа. Тойже д. Каманин знайшов слїд істнованія школи при борисоглѣбскій церкві в Кїві, в віршах одного з єї учеників підписаного „нижайшій съ школи Борисоглѣбскої“, з р. 1760.

Къ исторіи южно-русскаго духовенства (XI). Подано тут кілька цікавих подробиць і один документ для характеристики українського духовенства, єго відносин до сїльскої громади і польскої суспільности з другої половини XVIII в.

Єще о Турбаевскої катастрофѣ. Д. А. Несвицкїй подає ту добуту в Турбаях пісню, уложєну з поводу помордованя народом дїдичів — Базилевских (гл. Кієв. Страница 1891 р.).

Нѣсколько словъ о валѣ вѣ Кудрявскомъ (обсерваторномъ) переулкѣ. Д. В. Щербина доповнює реферат проф. В. Антоновича про розкопки Кибальчича (сю справу обговорєно в Записках т. IX, Miscellanea).

Фастовская типографія (XII). Д. А. Стороженко оповїдає про сю друкарню, заложєну в Фастовї католицким кїївским єпископом Йосифом Верещинским і подає фототипичний знимок з заголовного листа і першої сторони брошури В—ого: *Votum X. Józefa Wereszczyńskiego z strony podniesienia woyny potężney przeciwko cesarzowi tureckiemu*, надрукованої в тїй друкарні з датою Новий Верещин, 1597. Друк сей — готичкїй — представляєсь дуже добре.

Богуславскій полковникъ Кондратъ Шелєсть. Д. В. Щербина подає кілька нових відомостей про житє Шелєста в додаток до своєї статї в Кїївскій Старинї 1893 р.

Помяникъ Кіевскаго пустинно-Николаевскаго монастиря. Д. В Щербина описує сей помяник, що починаєсь в I пол. XVIII в., а тягнєсь до 80-тих років XIX в., і робить кілька дотепних уваг про єго історичне значінє.

Нѣскольکو словъ о Каменецъ подольской гимназіі пятидесятихъ годовъ. А. Пузиревскій межі 1853—58 вчашав до тої гимназіі і з поводу спогадів про неї Солтановского, подає дещо з своїх споминів про шкільні порядки і учителів того часу в тій гимназії, для характеристики шкіл сего часу. *Д. К.*

Переходячи до етнографії, ми поминемо коротеньку замітку про реферат д. Гильченка за антропологічний тип Українців (про него Записки т. IV) і приступаємо до етнографічного етюда д. Венгрженовского: Языческой обычай въ Брацлавщинѣ „гоныты шуляка“ (IX) ст. 282—323).

В деяких повітах Брацлавщини, а то: в Винницькім, Литинськім, Гайсинськім, а по часті в Ямпольськім і Браславськім — в останніх двох лиш по деяких селах, де не було кому сей звичай гонити — заховав ся давній поганський звичай „гонити шуляка“, що доси був майже невідомий нашим етнографам.

Звичай сей відбуваєть ся в перший день Петрівки. Коли баби рано повстають, ладять зараз припаси до їди, як м'ясо, сир, хліб і ин., призначені на учту, що має відбути ся того дня. Як владять, виганяють череду в поле. По сім сходять ся в більші або меньші громадки над ріку під верби — як ріки в селі нема, то дебудь під деревом копають яму і наливають води — і починають робити з хусток шуляка. Коли він вже готовий, кладуть його на землю, сідають кругом нього і сьпівають: як задумав шуляк на старієть женитись... [Пісня ся знана і у нас, в Галичині лиш на місце „шуляка“ кладуть „горобель“ або „щигол“]. По скінченю пісні встають і починають танцювати, присьпіваючи: Ой кумцю метелиця... Як перетанцюють, сідають знов, робять мале шуляченя, колишуть його на руках і сьпівають: Ходить сон коло вікон... і ще дві иньші. Шуляченя будить ся, баби починають сварити ся з тою, що його збудила; щоби мале заспокоїти, дають йому ніби грудий, а по сім вкладають під крило старого шуляка і знов гуляють присьпіваючи: Ой гуляла риба з раком... По таньци удають п'яних, тому заточуючись сьпівають: Дайже мені, Боже, неділі дождати... і: Поїхав милий на ярмарок... По пісні: З вечера в неділю посію шальвію... сідають знов кругом шуляка і нараз зривають ся: котра скорше встане, стає в середині, иньші воколо неї сьпівають: Є ще в мене, кумцю, на оборі курочка з рабенькими курчєнятами... При словах: А ми того шуляченька розірвемо —

баби розривають шуляка, а та що стояла в середині призначає з нього кождїй по частинї, собі-ж бере шапку, зроблену з пяти хусток. Тї хустки викупують баби, платячи за оден по золотому. Зібрана таким чином сума йде на спільний бенкет. Кінчить ся та часть забави пісню: Ой піду я лугом, та лугом... По нїй відходять звідти, перед тим однакож старає ся одна одну тругити в воду; котра викупить ся, тої не тругать, котра не хоче або не може викупити ся, ту силою чи то в природній чи в штучній купели кушають. Зібрані тепер гроші залучають до попередньої суми. Потім вибирають одну жінку, у котрої мають вїйти ся на нову забаву і відводять її до дому сьпїваючи: Як би миї сякі такі шкарбунці, То яб вишла на улицю у ночи... [Ся пісня зложена аж з трьох иньших]. Звідти розходять ся по своїх домах і забирають ся до звичайних робіт. Покінчивши їх, сходять ся знов в назначеній хатї. При входї сьпївають: Я до тебе кумцю-любцю на годянки пришла... Ввійшовши в середину, починають частувати ся, сьпїваючи при кождїй чарцї иньшу пісню, пр.: Пий кумцю, пий любцю, пий здоровенька, Як напеш ся горїлочки, будеш веселенька! Коли котра баба не прийде, а обїцяла, тогди кілька иньших баб бере колїсницї і їде по неприсутну. Тимчасом в хатї йде дальше забаву і кумки сьпївають: Гуляй, гуляй моя ясна вірко, Не забере роботоньки дїдько. [Ся пісня складаєсь з двох окремих]. По пісні сїй появляє ся ритуальний мущина, що мусять при обрядї бути; баби гостять його, а він сьпїває між иньшими: Качки гречку шолопают, щож я буду бідний мав? Дальше відбуває ся обрядове сїяне льну. При пісні: Ой сїяла лен, сїяла... — баби беруть в руки ріжні предмети, що мають представляти ріжні фази управи льну, як ораня, волочення, сїяня, поленя і т. д. і при відповідній строфі робять ними відповідні рухи. По скінченїй роботї продають баби готовий нїби льон і за зібрані гроші купують знов горівки. Дальше вже лиш пють, присьпівуючи ріжні пісні порнографічного змісту і приговорюючи собі взаїмно дотени.

Обряд сей записаний в селї Бохониках, винницького уїзду; другий варіант сього обходу подає д. Венгрженевський з села Немирова. Рїжнить ся він від попереднього тим, що в нїм окрім жінок беруть участь також чоловіки. Таквїй самий обряд, або лиш в дечім подібний, називає ся в иньших місцевостях розгри, розри, русалї. Про останний каже д. В., що він не руський, лиш молдавський; трудно в се ввірити, бо русалки здавна у нас знані, подїбно як русальна субота, русальна недїля, коли у нас в Галичинї обходить ся рівнож щось подїбне, з тою рїжницею, що пїятки нема. Чомужби і русалї мали бути молдавські?

Дальше наводить автор виїмки з рїжних місць про празник Ярила [бо обряд сей, на его думку, мав відбуватись в честь Ярила] і порівнує

з празником Прияпа; з порівняня виходить, що звичай „гонити шуляка“ дуже подібний до прияпій старинних Греків; ріжниця лежить в тім особливо, що до нашого обряду ввійшло много примішок з культу Вакха, а надто з індивідуальних особливостей нашого національного характеру. Що аналогії тут є, то річ певна; чи однакож обряд прияпій перейшов до нас і то від Греків, то ще питанє. А вжеж ніяк не мож повірити — що належить означити — щоби в нашім Різді, Маланці, гайках і писанках пробивав ся також культ Вакха!

Колядки релігійно-апокрифіческого содержания. (II ст. 207—217). В статі сій подає д. Ящуржинський десять колядок і дві щедрівки. Належить означити, що „колядка“ означена числом IX не єсть зовсім колядкою, лиш уривком з пісні про Почаївську Божу Матір, як про те можна переконатися хотьби з першого ліпшого виданя „Богогласника“, тому відповідно і поясненя, які автор до неї подає, мусять змінити ся. Найзамітніша зі всіх колядок третя, де говорить ся про наданє імени Ісусови і про утечу в Єгипет. В колядці першій належить поправити місце „десь удалось схода“ на „с схода“, бо інакше оно не має значіння. Належить ще означити, що щедрівка перша не ціла, лишень уривок, подібно як „колядка“ під числом IX.

Къ южнорусскимъ пѣснямъ Б. Быстрова. (III ст. 234—256). В невеликій сій розвідці хоче автор головно звернути увагу наших етнографів на вагу народних сьпівів, на котрі у нас до тепер не зважано так, як належалоби. По його думці відділюване сьпіву від слів неприродне, бо тому пісня й зве ся піснюю, що сьпіває ся, а не віршою, або чимсь подібним, а дальше оно ненаукове, бо силу фактів з области творчости пісенної народа можна пояснити єдино сьпівом. Дальше подає автор раду, щоби при записуваню голосів звертали увагу записувачі на розмір і на такт, що не все сходить ся з правилами європейської музики. Вкінци наводить 11 пісень, з посеред котрих єсть чотири таких, що не можна підтягнути під жадний звістний розмір, а мусять бути розділені на полустихи. Належить ще додати, що пісні ті дуже гарні, а записані переважно в Добруджі.

Етнографічно-статистична розвідка Десятинщики херсонской губерніи — Льва Падалки (IX ст. 324—345) присвячена спостереженням над групою населеня, котру прозивають „десятинщиками“. В такім сталі, як тепер, появились десятинщики доперва по знесеню кріпацтва, себто по 1861 р. Жиють они в Херсонській губернії, найгустійше в уїздах Ананевськім, Тираспольськім і Одеськім. Число їх, досить поважне, доходить до 115.000 душ. Занятєм їх — управа землі і годованє домашних звїрат; мимо того суть они кочовиками, бо не маючи власної землі, мусять переходити з одного місця на друге. Причиною такого переходу

буває або власник землі або й привичка, що з'їлюстрована докладно словами: хоч гірше, аби иньше. При таких стаці річий не мають і не можуть мати десятинщики власних домів, а живуть в чужих, в тих, чю землю управляють. За управу землі платять переважно гроші; під тим взглядом можна поділити губернію на дві полоси: в полудневій вагаєсь ціна за десятину між 4—8 руб. з перевагою 6 руб., в північній між 6—10 руб. з перевагою 8 руб. Робять однакож і за копу, а на Побужу навіть за від'орку. За випас худоби платять, як де, 2—5 рублів від штуки. Що до народности десятинщиків, то они рекрутують ся в першій лінії в Українців-Русинів, дальше Москалів, Поляків, Молдаванів, Болгарів, Німців і Євреїв. З поміж них осібними прикметами визначують ся Болгари, що звичайно займають ся огородництвом, а дальше Німці та Жиди. На жаль для їх повної характеристики бракує до тепер дат, тому не можна її подати. Побут домашній десятинщиків такий як селян взаці, з тою лише ріжницею, що бідність між ними ще більша, обставини житя ще тяжші. Не принадлежачи до жадної громади вони зовсім безпомічні; про них можна без сумніву сказати, що суть душшиною на морю житя. До тогож вони виставлені на прикрости від поліції. Деякі з них займають ся також ремеслом, головпо таким, якого місцеві обставини вимагають; бувають отже они: ткачами, шевцями, ковалями, кушнірами і др. Торговлею і шинкарством займають ся рідко. Часто йдуть також в найми або стають поденними робітниками. Найбільший процент наймитів і поденщиків подає Александрійський уїзд (12%), найменьший Єлисаветградський (2%). На лежить зазначити, що між ними розріжняють також богатих, заможних, середних і бідних; послідних очевидно о много більше ніж всіх попередних. Стан просьвіти між десятинщиками представляє ся так: На 1000 мужчин трьох північних уїздів єсть письменних 94; на 1000 женцин письменних 14. Виїмку становлять ту Євреї і Німці. Між Євреяши письменних мужчин 52%, женцин 9%; між Німцями письменних мужчин 47%, женцин 32%. Хоч як малий то процент письменних, то коли серед злиднів десятинщиків бачимо хоч такий наклїн до просьвіти, між селянами він далеко меньший. Між десятинщиками найбільше ширить ся штунда, чому — се факт ясный. Дальше застановляє ся автор на головних хвилях історичного процесу, котрого результатом єсть власне винїшний побут десятинщиків. Як видно, статя з многих поглядів дуже цікава і не мало причиняє ся до висьвітлення питаня про ті „найменьші“ верстви.

О вліяніи малорусской схоластической литературы XVII в. на великорусскую раскольническую литературу XVIII в. и объ отраженіи въ раскольнической литературѣ масонства проф. М. Сумцова (т. XII ст. 367—379). У вестуці

свої статі подає автор опис рукописи раскольників, що дістав недавно, а в ній міститься „Меч духовний“ і тлумачення книги „Апокаліпсис“. Як відомо, при кінці XVII і на початку XVIII в. пребогато видань українських наплило в середню і північну Росію, особливож коли Українцями стали там заміщувати висші духовні уряди; ті й занесли майже всі видання XVII в. на північ. Та література українська дала власне матеріали літературі раскольників. Що так оно було, видно із тлумачення книги „Апокаліпсис“, де автор, правдоподібно — Євфимій, що написав кілька книг раскольників, наводить такі твори українських письменників: Казаня св. Кирила об антихристі, Зизанія; Книга о вірі єдиної апостольської церкви і Палінодия, Зах. Копистенського; Слово в неділю Господню і О пришестві Іллі і Еноха, К. Тр. Ставровецького; Мессія Правдивий, І. Галатовського; Сінопсис, Ін. Гізеля; Відець Віри, Сим. Полоцького; Знаменія пришествія антихристового і Камень Віри, Ст. Яворського; Показаніє великого антихриста, Теоф. Прокоповича. Далше виказує автор, як велике невдоволенє і недовіре палували тоді між раскольниками проти масонів і як мимо того зближались они до себе, а то на підставі снільного релігійного містицизму; вкінці зазначає, як багато раскольники користувались також трудами масонів, що не повітали без впливу на їх літературу.

Берестовецькій вулканъ П. Тутковського (VII ст. 67—84). Автор звертає ся до туристів з зазивом, щоби они звиджували Полісе також, а на певно сього не пожалують, бо та сторона так мальовнича, що моглаби достарчити артистам, поетам, ученим на многі роки матеріялу до оброблення. Він сам звидівши — правдоподібно підчас такої прогульки — вулкан „одинокій в Росії“, подає його опис, більше популярно й поетично владжений, як науково.

Современная малорусская этнографія Н. Θ. Сумцова (II ст. 195—206, IV ст. 186—198, VII ст. 36—49, X ст. 88—96). Єсть се другий випуск праці проф. Сумцова, що печаталась попередними роками в „Київській Старині“. Сього року говорить проф. Сумцов про сіх письменників, що працювали на поля нашої етнографії:

1) П. Житецький. Біографії його автор не подає, лиш відкликує ся на „Ист. рус. этн.“ Пипіна (III, 375—376), де она уміщена. До етнографів зачисляє автор пр. Житецького на підставі його книги „Мысли о народныхъ малорусскихъ думяхъ“. Про сю книгу наводить вперед погляди проф. Соболевського, з котрого критикою не годить ся, проф. Ягіча і Пипіна, а далше розбирає її й сам. Помимо деяких недостач, які закидає праці п. Житецького, д. С. признає, що она становить цінний вклад в научну літературу про українські думи.

2) В. Милорадович. Автор поясняє, чому Пипіи в „Ист. рус. этн.“ поминув Милорадовича, не згадав про нього нічого. Причина була така, що Мил. виступивши на поле літературне в 1890 р. підписувавсь ініціалами, а доперва в 1893 підписав ся повним іменем. По сїм поясненню наводить автор коротеньку біографію Милорадовича і кількома словами характеризує його праці: „Весільні пісні в Лубенськїм уїзді, Полтавської губернії“ і „Різдвянні сьвята в північній частині Лубенського уїзду“.

3) В. Ястребов. Про життя його не подає автор звісток, натомість наводить досить довгий уривок з промови виголошеної Ястребовим при здвигненію пам'ятника В. Григоровичови, а то задля його характеристики. Далше затримує ся при його працях археологічних коротко, а вкінці розбирає й дві праці в обсягу етнографії, а то: „Малоруські прозвища Херсонської губернії“ і „Матеріяли етнографічні Новоросійського краю“.

4) С. Чернявська. Звістна она зі збірника пісень, що видало історично-філологічне товариство харківське; збірник той власне обговорює автор. Чернявська єсть другою українкою по Марковій, котрої збірник має більше значінє в етнографії. З поміж польських жіночїх етнографів лишень Мошинська перевисшає своїм збірником Чернявську.

5) М. Комаров. Кількома словами обговорює автор його житє й літературну діяльність. До етнографів зачисляє його на підставі книжки „Нова збірка“, де напечатано частину матеріалів, що заховали ся з тих, котрих більша часть передана „Юго-Западному отдѣленію Географическаго Общества“ загинула без вісти.

6) П. Кузьмичевський. Про особу Кузьмичевського не говорить автор зовсім нічого, лиш просто переходить його праці: 1) „Турецькі анекдоти в українській народній словесности“; по думці автора в праці сїй є багато пересади, бо многі українські анекдоти, що Кузьмичевський виводить з турецьких жерел, походять просто з заходу; між народ моглиж они легко перейти з „кабінету ученого, з проповідницї церковної, з двора панського“; з признанєм однакож підносить автор широкій звід паралель в праці. 2) Українські пісні про визвол селян; ся праця визначує ся дуже старанним зводом варіантів пісень про визволенє — ненародних вправді під виглядом повстання, але перенятих з часом народом цілковито — і віршиї про тойже факт семинарської роботи; 3) Шолудивий Буняк в українських народних переказах; про сю працю виражає ся проф. Сумцов, що в нїй много „посторонныхъ“ літературних мотивів, та що її можна лиш з трудом читати задля численних побічних екскурзів.

7) І. Франко. По короткій біографії переходить автор дуже побіжно деякі праці дра Франка (далеко не всі; проф. Сумцов усправедливляє

ся тим, що галицько-руські видання лиш дуже рідко заходять до Росії), почім наводить от які його праці етнографічні: *Jak powstały pieśni ludowe*; *Gmina i zadruga wśród rusińskiego ludu w Galicyi i na Bukowinie*; *Коляди*; *Жіноча неволя в народних піснях*; *Збірник обрядів і пісень з села Лошна (враз з О. Рощкевич)*; задля многих аналогічних збірників вже видрукованих уважає проф. Сумцов сей збірник за неважний; більше місця присвячує автор розборови статі: *Wojna żydowska (Wisła)*, а згадує про: *Słowiańskie podania o Mahomecie*.

8) Х. Волков. Автор розбирає сі його праці: 1) Видатні черти южно-руської орнаментики. Предмет досліду в сій праці, по словам автора, дуже інтересний; однакож матеріялу зібрано в ній так мало, що виводи д. Волкова можуть показати ся з часом нестійними; мимо того вже з своєї праці пробиває ся умілість вибирати інтересні і життєві теми для дослідів. 2) *La fraternisation en Ukraine*. Хоть в сій праці не подав д. Волков широких паралель, та аналогій, а заравом не представив звязи з другими появами народного побуту близькими до побратимства, то все таки, по словам автора, она буде становити велику поміч для будучих дослідників над тим самим предметом. Найбільша і найважнійша праця д. Волкова, то: *Rites et usages nuptiaux en Ukraine*. Він написав її для того, аби західних учених познакомити з українськими свадебними обрядами. В подібній квестії забирали голос вже д. Довнар-Запольський і д. Охримович, однакож праця д. Волкова мимо того має велике значіне, особливо задля методу. — Д. Волков написав також много рецензій, з котрих явно показує ся велика знакомість його з теперішнім фольклором.

9) Ф. Кондратович помістив в „Кіевскої Старинѣ“ за 1883 р. працю: *Задунайська Січ*. Проф. Сумцов розбирає сю працю і жалує, що на ню не звернено в світі науковим такої уваги, на яку она вповні заслуговувала би.

З історично-літературних статей згадаємо передовсім широку критику О. Кримського на розправу І. Франка.

Іоаннъ Вышенскій его жизнь и сочиненія (VII, 211—247, X ст. 1—47). Д. Кримський застановляє ся лише над злими сторонами праці; очевидно, що хто праці дра Франка не читав, а прочитає рецензію д. Кр., набере про ню хибного понятя. Належить зазначити й се, що з причини скупости матеріялів про Вишенського, особливож про жите його, поставив др. Фр. в праці своїй багато гіпотез; д. Кр. найбільше воює власне з тими гіпотезами, повалює їх, а на тім місци кладе... свої також гіпотези! Я не хочу входити в се, о скільки они ліпші від гіпотез дра Франка, зазначу лиш, що д-рови Ф. могли

приходити на думку і такі гіпотези, які ставить д. Кр., а як не говорить про них, то або залишив їх для неімовірності, або не хотів ставленням кількох гіпотез рівнорядних затемнювати праці і вибрав лиш ті, що по його думці були найвідповідніші. Відповідно до праці дра Фр. поділив і д. Кр. свою рецензію на три часті з тою ріжницю, що у нього третя частина праці дра Ф. на другім місци, а друга дра Франка у нього на третім місци. Д. К. робить головню такі закиди дрови Франкови: Др. Фр. не використав до своєї праці трудів Успенського, Голубєва, Терновського, Сумцова, Лося, Житецького. Він противить ся собі, бо раз цїнить, другий раз ні, книжку Скарги: *O gładzie i jedności kościoła bożego*; дальше: ставить ученість Вишенського раз понад ученість Бронського, другий раз робить противно. Не подає характеристики тої епохи, в якій жив Вишенський, хоть виступає проти тої характеристики, яку подав Житецький.

В другій частині (у дра Фр. третя) виступає д. К. проти слова „Вишенський“, що др Ф. виводить від слова „Вишня“ і твердить, що оно не тільки вказує на походженє того письменника з Вишні, але і єсть його прозвищем. Операє ся тут д. К. на тім, що слово „Вишня“ не єсть імеником, але приложником. Що так не єсть, як д. К. думає, вказує се, що нарід не каже „йду з Судової Вишньої“, але „з Судової Вишні“, отже перше слово єсть приложником, друге імеником. В наслідок того вивод дра Франка тут зовсім правильний. Що сам письменник підписував ся часом „Русин Вишенський“, то се вказувало лиш на його походженє. Дальші закиди такі: Рік уродженя письменника посуває др. Фр. пять літ назад; силуєсь конечно замістити Вишенського на дворі якого магната; „Писаніє до кн. В. Острожського“ було висилане не без причини; „Wiszeński“ (Антіррезіс) не єсть свояком Вишенського; Вишенський не міг бути другом якогось високопоставленого каноніка; він не вступив в молодім віці в монастир; він не міг навязати дружних зносін з І. Княгиницьким перед відходом на Афон; „Новина“ не єсть твором Вишенського і не скорше написана, як 1598 р.; подорож на Афон не відбував Вишенський туди, куди гадає др. Фр.; з Кровіцким міг запізнати ся Виш. лише будучи чоловіком нерелігійним; знакомість Виш. з апокріфами про Ілію і конець свїта єсть „дукавим мудрствованієм“; на Петрашевського не повинен др. Ф. покликати ся; говорячи про вплив Афона на православє па Україні повстає др. Ф. проти всіх істориків російських, притім пропускає важну книжку „Історию Афона“ Порф. Успенського; др. Ф. не знакомий з історією законів власности у музулманів; гадка його, що Афоніти не могли мати морального впливу на Русь, хибна; др. Ф. проявляє велику любов до унії (іронія!); письмо Мелетія Пііа на Афон до Вишенського не добре перекладене; задля

многих гіпотез біографія Вишенського представляє ся радше історичним романом, чим працею науковою; характеристика Вишенського не докладна; погляди про фантазію Вишенського декуди хибні; великою хибною характеристикою є сухість викладу; замітки про погляди релігійні, соціальні, поетичні Вишенського — інтересні, але сухі, тому й бліді; в поглядах на аскетизм пробиває ся формалістична гра слів; др. Ф. мішає аскетизм з містицизмом.

В частині третій (у дра Фр. друга) займає ся д. К. розбором хронології писань Вишенського, що подав др. Франко. Про „Новину“ вже була мова; додати тут належить, що „болгаризми“ наведені дром Ф. по думці д. К. то не болгаризми. „Обличеніє“ написане не скорше 1596 р. „Извѣщеніє“ належить уважати не за четверте, але за перше письмо Вишенського; розбір того твору дуже добрий, але без „кольориту“; др. Фр. не ознакомлений вповні з російськими творами про церковну історію Руси; цитоване місце з рукописи „незваної“ — виняте з „Изборника Святославова“; до хронології „Порады“ наводить др. Ф. 10 доказів, котрі всі проти нього говорять; „волочильне“ існує до тепер на Україні; докази, що „Термина“ написана 1608 р. дуже слабкі; слово „Йов“ зле написане [що до вимови сього слова, то др. Ф. зовсім має правду; в нас ніхто не вимовляє сього слова яко двоскладове, лиш яко односкладове, тож написане оно зовсім добре].

Вкінці ще кілька загальних уваг: Хибя „ерудиції“ дра Фр. така, що она єсть більше польсько-німецька, чим російська, а „історик української літератури повинен чути себе в російській науці, як вдома“. Складня у дра Фр. підходить під польсько-німецьку (?) що не надає ся до русько-української мови.

Українській філософь Григорій Саввичь Сковорода Д. Багалія (II ст. 145—169, III ст. 265—294, IV ст. 272—300). Праця ся стає продовженем праці тогож автора про Сковороду, заміщеної в передмові до його творів, виданих харківським історично-філільогічним товариством. Доси она ще не скінчена, тому й розбір її остаєсь на пізнійше.

Памяти П. П. Гулака-Артемовскаго (X ст. 113—118). В статі сій напечатано уривок з паперів М. Максимовича, де він оборонює Гулака проти безвзглядної критики Куліша.

В кн. II. присвяченій, як звичайно, Шевченку, знаходимо кілька вгадок і матеріялів до його біографії: а) Записка Г. Честахівського. Пок. Честахівський обертав ся в тім кружку, що й Шевченко, особливож в два останні його роки життя. В посмертних паперах Чест. знайдено записку, де представлена одна прогулька Шевченка з Брюловом на Ва-

силевський остров і пригода, яка там скоїлась з ними і їх перевізником.

б) Згадка Честахівського про Шевченка. Тут оповідає Чест. про оден епізод з життя Шевченка, яко маляря, іменно про утіху, якої він дізнав, коли Чест. упросив козачку Одарку, щоби дозволила Шевченкови з себе вид зняти. Шевченко не міг надякувати ся Чест. за сю прислугу.

в) Неопубліковані листи Шевченка; листів всіх три; два перші (з них оден писаний до Сошенка, другий до Чалого) напечатані з замітками Чалого; третій, писаний правдоподібно до Федора Лазаревського, напечатаний з замітками Комарова. Всі три листи в данім разі можуть становити цінні причинки до біографії поета.

г) Не полишена інтересу для біографії поета рівнож записка Льва Мацієвича зроблена на підставі оповідання П. А. Попова, що коротко знав ся з Шевченком. Стихотвір „Хома та Ярема“ що Шевченко деклямував сам і вчив деклямувати А. Маркевича, заміщений при сій записці, як поясняє М. Комаров, був написаний К. Думитрашком.

д) Оповідання старших мешканців орьських про Шевченка. В першім оповіданю заслугує уваги звістка, що підчас походу до Сир-Дарії Шевченко не могучи з горяча іти, впав; прибігла старшина, взяла його на віз; пізнійше привик однакож поет більше ходити. В другім оповіданю згадує оповідач про алегоричний образ Шевченка; мав він такий бути: в хорошім місци стоїть хата мужицька; сонце зачинає свої промінї кидати на хату, але міністер „народнаго просвѣщенія“ заслонює їх салдацькою шинелю — щоби їх, борони Боже, мужик не побачив. Де тепер той образ — невідомо.

В відділі документів, звісток і заміток занотуємо теж дещо цікавіше:

а) Випадок з губернерського життя (I) — є то витяг з архівного документу, що кидає не дуже то гарне сьвітло на педагогію минушого віку. „Інспектор“ (у нас: директор або інструктор) тримаючись засади що „rozga porędzia rozumu do głowy“ вибив одного дня свойого вихованка; за те батько покараного казав „інструктора“ замкнути до пивниці і вліпити йому дві сотки нагаїв. В наслідок того вивязав ся процес між обома ворогами, та як він скінчив ся, не відомо.

б) Різдва на вірша в рукописи з XVII в. Она нічим не замітна крім давнини і представляє уривок значно більшої вірші.

в) Д. Ястребов (II) подав звістку про народну, сьвяточну драму, котра ходить між народом в Херсонській губернії під назвою „Трон“, в иньших знов (Волинській) під назвою „Цар Максиміліян“. Між иньшим подає також зміст драми і виписки з неї. Далеко ліпше однакож булоби опублікувати цілий текст, бо в такім разі мігби він послужити принаймній до порівняня з евентуальними иньшими записами.

г) Казка про Котофея записана д. Кудринським єсть варіантом звісної у нас казки „Граф Попеловський“.

В. Г.

д) Кілька слів про писанки: д. Ястребов хоче зробити пару уваг про писанки, користуючись колекцією істор.-геогр. музею елісаветградської реальної школи (Херсон. губ.) зібраної з губ. Херсонської, Київської, Подільської, Чернігівської і Бесарабської. Спеціальний інтерес тої колекції в тім полягає, що разом з українськими єсть в ній болгарські і молдаванські писанки, що дає певну можливість судити про взаємний вплив тих народностей. Він доходить, що більшість назв писанок молдаванських і болгарських сходять ся з українськими. Фон писанок по більшій часті чорний, деколи білий, рисунок звичайно робить ся краскою, жовтою і білою краскою, рідше двома або чотирма; також уживаєсь зеленої або чорної краски; ріжницї в окрашованю писанок українських, молдавських і болгарських не видко.

Д. К.

е) Д. Бенковський подає два варіанти оповідань про Довбуша, котрий в першій варіанті зовєсь Добрушом. Оба варіанти записані в Каменецькім повіті, при границі австрійській. Д. Бенковський очевидно не знає нічого про нашого, галицького Довбуша, що єсть особою історичною, і додумєсь лишень на підставі численних розказів, які доводилось йому про Довбуша чувати, що то „не фантастична особа“. На тій підставі каже дальше: „Дійсно, тут колись ходив якийсь розбійник ще прозивавєсь Добруша“ (в дійсности Добуш не ходив туди ніколи). Оба варіанти замітні тим, що майже зовсім затратили свій первістний характер, а перемінились (особливо вар. 2) в звичайну казку про відважну дівчину і розбійників. Що оповідання ті зайшли з Галичини, про те нічого й казати.

ж) До бібліографії українських казок (V) подає д. Ястребов деякі доповнення до статі проф. Сумцова напечатаної в „Етнографическом Обзорніи“ за 1893 р. н. з. „Малорусскія сказки по зборникам Кольберга и Мошинской“, причім наводить три варіанти зі своєї збірки рукописної в цілости, а з четвертого лиш початок.

з) Д. Бенковський подає повірки привязані до Великодня; деякі з них вже знані з раньше опублікованих збірників. Більше нового матеріялу в повірках привязаних до Спаса (VII). Важне місце між ними займають особливо овочі сьвячені і зіля, котрим приписуєсь якась чародійна сила.

и) Казка про чоловіка, що розумів мову звірів, що подає д. Ястребов (VI) знана з многих варіантів, одначе і в сім варіанті єсть кілька дуже характерних місць.

к) В кн. VII подано оду якогось Петра Данилевського, написану 1812 р. в часі приходу Французів, а напечатану 1813; на ній видно досить виразно вплив Котляревського, і то так Енеїди, як одні до князя Куракіна. Она замітна тому, що по Енеїді була третім продуктом літературним виданим на чистій народній мові.

л) Лірник Андрій Корнієнко (IX): д. Малинка подає коротку звістку про сього лірника і про його репертуар, зрештою не дуже багатий, бо зложений лишень з 12 пісень; з тих пісень подає д. Малинка 4 цілі, а п'ятої початок (про Олексія). Пісні про Соцького і П'яницю зовсім не лірницькі; варіант про Варвару нічим не замітний; варіант про Страшний суд замітний тому хіба, що може послужити доказом, як пісні поволи забувають ся і переходять в прозу.

м) Обрядові пострижини дітей (X): д. Ястребов подає коротенькі звістки про перші пострижини дітей, зібрані в шістьох губерніях. З них показуєсь, що дитину стрижуть в перші роковини уродин. Хлопця стриже звичайно хрестний батько, дівчину хрестна мама; притім хлопець сидить на лавці, щоби йому чуб не ріс скоро, дівчина-ж на кожусі, щоби коси росли. Обтяте волося пускають по воді; декуди ліплять в тісто, пекуть, дають дитині розломати з словом „погане“, а потім пускають на воду; декуди знов кладуть дівоче волосє під стріху, а хлопча викидають на двір. По сповненю обряду пють, закусують і складають дитині бажаня, щоби росло, ховало ся щасливо і т. д.

н) Д. А. С. подає виписку з книги Гмеліна, що подорожував по Україні між 1768—69, з котрої виходить, що там знали щепити віспу далеко ще до р. 1768, коли тимчасом Дженнер оголосив свої досліди доперва в 1796 р. Подібнож знали на Україні і уживали живе срібло в хоробах веперичних в минувшому століті¹⁾.

о) Д. В. Милорадович розказує коротенько про наєм тютюників на роботу, про відбуване тої роботи, про поживу і платню робітників, а дальше наводить 31 пісень, що співвають тютютники. Деякі з тих пісень вельми характеристичні.

п) Вандрівний анекдот в українській народній словесности. (XII): д. Марковский наводить з „Месні“ Галатовського звістний анекдот про те, як Жидівка мала породити від Івана Месню, а тимчасом породила доньку, через що Жидаш не мало напсувала крови — і порівнює його з таким же анекдотом наведеним у Чубієвського II, 563—564, ч. 53 п. з. Іван швець та жида. Дальше наводить паралелі з інших європейських збірників,

¹⁾ В одній українській сілва герит з початку XVIII з Полтавщини я бачив такий рецепт на „францѣ“, де перше місце займав „меркурій“. Ред.

зібрані досить старанно. Той же подав в кн. XI пісню про відносини польсько-козацькі.

В. Г.

Годить ся згадати про белетристику. Тут деякі оповідання звертають на себе увагу чертами побутовими, як „Рожественській вечерь въ деревнѣ“ С. П.; „Помисть“ — Кудринського, оповідане з життя селян Чернигівської губ., що живо характеризує забобони й пересуди нашого селянина; дальше таке оповідане з минувшини: „Насильно обвѣчанный дьякъ“ А. Полицкого, що показує нам над'ужитя розпаношеного козацтва першої половини XVIII в. і бездільність судів супротив них; вкінці оповідане „Семейная драма 1812 р.“ живо ілюструє продажність, кубанярство і різні над'ужитя адміністрації Україні в першій половині XIX в.

В бібліографії обговорено 72 книжок, в різних мовах і різного змісту. Найбільше обговорених книжок припадає на мову російську (56), в українській 10 (з того 7 томів Записок Тов. ім. Шевченка), решта припадає на польські (3), німецькі (2), французькі (1).

Що до змісту найбільше було історичних (26, з того з історії української 14), історії літератури (8), археології (8), права і економії (7), етнографії (4), наук природничих (3), решта іде на журнали і періодичні видання.

Нашу увагу звертають рецензії на Партицкого: Історія Галичини, Грушевського: Барское староство, Записки Тов. ім. Шевченка т. I—VII, Куліша: Украинскія народныя преданія, Грушевського: Виїмки з жерел до історії України-Руси.

Д. К.

(Кінець буде).

БІБЛІОГРАФІЯ.

(Рецензії й справоздання.)

Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydany staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, т. XVIII, Краків, 1895, ст. IX+76+492+пллн.

Сеї том краківського видавництва поділяється, як звичайно, на часті археологічно-антропологічну й етнографічну. В першій до нас безпосереднє належить розвідка Г. Осовського: Справозданє четвєрте з палеоетнолоґічної екскурсії по Галичині (р. 1892). Мова йде про розкопку в Більчу Золотім, де показало ся кладовище подвійне, в двох шарах землі, одно над другим; верхнє цілком аналоґічне з кладовищами, вислідженими тим же ученим вже перед тим в тїм же Більчу, в Васильківцях і Вигнанці — се, як він називає їх, могили цеглові, що характеризують ся палєннєм небіжчика, по чому останки й попїл його укладають ся в начиння, і се покривало ся покровом з глиб палєної глини, що пригадують цеглину. Низше кладовище представляє собою старший, більш примітивний тип тогож самого похоронного обряду: останки спалєного небіжчика кладуть ся на землю й покривають ся яким черепком, або кладуть ся в начиннє, присипають ся попєлом, і се місце окружаєть ся кількома куснями палєної глини. Уважаючи на те, що знярядє знаходжено лише кам'яне, костяне або з рога, нїде не було металічного, обидва типи автор зачисляє до періода неолітичного, а ближше пробує датувати на основі керамічних виробів: гробовища обох типів характеризують ся різнородними начиннями з спеціальним характером виробу й мальованим орнаментом: автор додає і в способі виробу і в орнаменті наслідуваннє грецьких взірців, а на тій основі робить вивод, що сеї нарід стикав ся

з Греками в їх кольоніях Чорноморських, найправдоподібніше — перед VII в. до Христа.

Вивід дуже інтересний, і таке датованне було-б дуже важним фактом, тільки треба-б наперед докладніше сконстатувати залежність тієї галицької кераміки від грецької; а тим часом насуваєть ся питання, як пояснити, що ті мешканці, будши в такій стичности з грецькою культурою, що перейняли її техніку керамічну, не перейняли висшої, металічної культури і в такій чистоті заховали свою камінну?

Крім того знаходимо в сїм відділі дві антропологічні статі дра В. Олехновича: Характеристика дрібної шляхти з Грабо в губ. Ломжинській і Характеристика Литвинів з околиць Олити — обидві отже етнографічно виходять за границі нашої території; зауважимо лише, що з ширшими выводами антропологічними, поки зібраний матеріял ще так невеликий, треба бути дуже обережним; се вправді відчував і автор, як видко з слів на ст. 73.

В відділі II уміщені матеріяли, що хоч не належать до нашого народу, мають одначе цікавість для етнографічних студій українських своїми паралелями й аналогіями — Ю. Ростафінський умістив „Зільник чародійський“: словник рослин з означенням звязаних з ними забобонів і вірувань, вибраних з зільників і тому подібної літератури польської XVI—XVIII в. Далі наступає збірничок пісень білоруських з пов. Дісненського, з мелодіями, зібраний д. Ад. Черни, з фільольогічними поясненнями проф. Бодуена де Куртене, та додаток до публікованого в т. XVI збірника з пов. Соکیلського (губ. Гродненська) тогож д. Бодуена де Куртене; зміст збірників дуже різнородний. Том закінчуєть ся продовженням праці д. Стефанії Уляшовскої про Лотишів з Велони; ся частина містить в собі утвори народньої літератури — казки, легенди й анекдоти, подані в оригіналі з перекладом польським; багато тут є паралель до нашої словесности народної, нпр. N 14 — про дурня, N 17 — про дурних людей, N 18 — про чоловіка що біди шукав (належить до серії оповідань про ворожбита, куди входить і Москаль-Чарівник), N 21 — про трох німців має тіж мотиви, що анекдот про двадцятьох „руських“ в I т. Етнографічного Збірника, а анекдот про Москаля (с. 27), оброблений Руданським, знаходить собі цілковиту паралель в лотишським анекдоті на с. 483 і т. п.

М. Г.

O religii pogańskich Słowian, pogląd ze stanowiska kulturno historycznego, napisał M. K., Львів, 1894, ст. 647.

Невистний на імя автор подає наперед погляд на релігію старинних Греків і Римлян та виступає против того, яко би релігія у ста-

ринних була убожественем природи і каже, що не можливо, аби природа могла імпонувати первісному чоловікови, котрого просвіта сгояла низше від просвіти нинішних середно-африсканських народів. Наводить приклад такий, що як нашому селянинови зачне хто говорити про величину сили, що удержує порядок в тім безмірнім світі, то він мимо того, що видить перед собою величаві діла природи махне, рукою таї скаже: „Бо так має бути“. З того би слідувало, що природа не може заїмпонувати чоловікови на низькім степені просвіти. Поважаню природи противставляє автор поважане духів. Каже що коли поважано який обяв природи, то не поважано єго самого, але того духа опікунчого, що в тім з'явищу сидить і ним завідує; тож не почитано пр. огню, яко такого, але духа, в тім огни укритого. Відтак доводить, длячого у старинних Греків і Римлян розвинула ся мітольоґія. В часі, коли та мітольоґія витворювалась, жили знамениті поети, що в своїх утворах оспівали діла богів і перекази про них. Від поетів доперва переняли ту мітольоґію маси народу. Цікаво представляє автор, як повставали образи мітольоґічні: первістний чоловік муєв бути в кожній хвили приладжений до боротьби; в похід против ворога вирушали всі дужі, так що в дома лишались тільки старці, женщины, діти і каліки. Ті каліки лишаячись в дома, займались ріжними справами; що найбільшу трудність справляло тогди видобуте огню, длятого каліки сидячи в дома терли дерево до дерева, так довго, аж видобули з того огонь. Тому старинні представляли собі бога огня, яко каліку кривого на одну ногу! Так підсуваючи кожду діяльність і кожде з'явище під назву якогось бога сотворили они цілу масу богів.

Реліґію у Славян зводить автор до шанованя світла і темноти під ріжними назвами. Сї назви — то не були імена власні як у Греків наприклад *Ζεὺς* або *Ἥρα*, се були лиш прикметники, що відносили ся до того самого бога, себто світла небесного. Але само положене геоґрафічне Славянщини не позволяло розвинути ся мітольоґії. Греція була вправді краєм гористим, але порозривана на менші і більші острови і півострови, давала спроможність поодиноким племенам грецким стикатись з собою, через що в наслідок обміну гадок розширялись також міти і перекази про богів і тому то грецка мітольоґія так широка; у Славян було противно: ціла Славянщина се була величезна безкрая низина заросла лісами; поодинокі племена, і то найблизші, не могли з собою стикатись, бо не було майже жадної комунікації. В наслідок того хотяйби деякі племена мали деякі оповіданя і перекази про богів, то не могли ті перекази розширюватись і прикрашувати ся ріжними додатками. Але як та причина оправдана, то може зайти питане, длячого пр. мітольоґія розвинулась у Германів, хотяй, як знаєм, і Германія мала майже

всі ті самі умови місцеві, що Славянщина, бо і Германія в давнину ціла поросла лісами і поодинокі племена не могли стикатись з собою. Супротив того говорить автор, що і в Славянщині видно сліди мітології, а то в сторонах положених ближше Германії як пр. на острові Ругії, де почитано Бога Сьвятовіта, що на своїм коні ему посвяченим провадив часто боротьби підчас нічних прогульок. Що Славянщина виступає на арену життя політичного дуже пізно і скоро приймає християнство, а надто Славяни не відзначались також меткістю, як інші народи і були занадто утяжелі, щоби могли в своїй фантазії витворити комбінації такі, як інші народи в своїх поганських часах, для того мітологія не могла розвинутиись у них.

Релігія Славян, каже автор, було шанованєм духів, що оживляли майже кожде живе і неживе сотворіне. Всіх тих духів можна було з'єднати собі чарами і жертвами. Передо всім духи предків зазнавали великої почеси. Дятого дбали дуже протю, щоби такому духови не збувало на їдженю і питю. Як тіло для відживлення потребує иньшого тіла, то знов дух може заспокоїти свою потребу иньшим духом низшого сорта. Не маючи доброго розуміння про душу думали наші предки, що дух людський є пара звичайна, се річи того самого роду а відносини їх до себе, як річ ліпша до справи гіршої. Вірили они, що всякі течі самі переходять в пару, тому то непотреба їх палити, протівнож річи тверді заміняють ся в пару лиш під впливом огню. Щоби отже задовольнити потреби духів, некли они тверді річи або варили. Пара з тих страв уходила в гору, яко ліпша часть — для духів, а страва, яко огризки з їди призначеної для тих духів, лишалась для жертівників. Звідси то пійшло в звичай, що при кожній жертві для духів був також бенкет, а і нині у нас жадна важнійша подія не промине без пирю. Як хто з родини помер, а особливо голова родини, то уважали за потрібне принести де що в жертву для духа небіщика. Було се конечно з кількох взглядів. Дух небіщика занечишував дім, де той помер. Щоби уприсити его, аби віддалив ся, треба було зложити ему жертву полуцену з пиром. Коли по смерти небіщика в короткім часі не зложено жертви его духови, то той дух метив ся і робив всякі пакости. Тому то нині так боять ся йти на подвірє, особливо в ночи, де помер який чоловік, бо дух небіщика стає ся злим духом і лякає дуже людей. Дух умерлого вимагає, щоби все про него памятали, щоб для з'єднання собі его складали ему частійше жертви. Тож збирались від часу до часу свояки на гробі небіщика, молили ся до его духа, щоб ним опікував ся, складали жертву і справляли пир також на могилі помершого. Памяткою того звичаю істнують у нас гагілки, що відбувають ся на кладовищи. Як би не зложили жертви, то дух блукав би по сьвітї і мучив ся. На тій підставі

можна легко пояснити, длячого давнійше був звичай палити тіла померших. Дух помершого так довго перебував на тім місці, де лежало тіло, доки то тіло цілковито не знищило ся, і такий дух потребував, щоби єму жертви складали. У народів, що займались торгівлею, або що відбували далекі походи, не можливо було виповнити той обовязок, а так дух лишений на довгий час мучив ся, бо ані жертв не діставав, ані опустити місця пробування тіла не міг, доки тіло цілком не знищило ся. Щоби уникнути тих негодностей, палено тіло, раз длятого, щоби увільнити дух від тіла, а друге, щоби мати хоть попіль з тлінних останків дорогих осіб. Щоби память про помершого не загинула, сипали звичайно на гробі високу могилу і ставляли якийсь знак, а найтривквіший і найпевніший знак, се було засаджене дерево. Коло того дерева збирались близькі свояки, знаємі і сусіди, приносили жертву, бавились і молились до духа небіщикового, щоби брав їх в свою опіку. В пізніших часах робили з галузій того дерева рід даху, або будки і в ній наоколо дерева збирались на поклін і там складали жертви. Потім поволи зачали обводити такі місця тревалішим матеріалом, покривати сталим дахом і тим способом поволи дійшли до будованя святинь.

Всі події в житю не лиш поодиноких людей але цілих громад вязано в почесню для богів. Славяни в давнину були головно племенем пастирским. Коли весняне сонце огріло земтю і все зазеленілось, тогди повставало в громадї жите рухливе. Се бо мали виганяти всякий скот на пасовиско. Радість була велика, газдині порались коло вареня і печеня. Кожда старалась приладити як найбільше, щоби вистало для своїх і для чужих, що приходили в гостину. Достаток страв і печива був із-за того потрібний, що свято то тревало кілька днів, нім всі газди приладили свою худобу до вигону. Кожда газдиня уважала за конечне спекти порося та наладити всякого дробу. Крім того приладжувала кожда плесканку сира та масла і варила яйця. То був найліпший присмак, тому кожда газдиня наварювала як найбільше яєць. Звичайно закрашувала ті яйця ріжними красками. То все уставляли на столі і затикували барвінком. Коли вже все було в порядку, тогди серед сьпіву і музики пращали ся скотарі зі своєю ріднею. За весь час того торжества складали жертви для духів опікунчих, просячи в їх щасливого повороту худоби. Позаяк у християн випадає як раз в ту пору торжество Воскресенія Христового, тож задержано всі ті звичаї і в християнській добі, а церков розпорядила, щоби всі ті річи були посьвячувані.

Перейшли перші тиждні весни, а поля зазеленілись від молодого збіжа. Се знов давало нагоду, щоби почитити обряд релігійний з веселою забавою Хлібороби складали духам жертву подяки за поблагословене засів, причім знов відбував ся пир. На знак радости замаювано доми

і цілі обійстя. По полях ходили процесії сьпіваючи веселі пісні. Та що однак не всі хлібороби в оден час засівали свої поля, тож і не в однім часі виходило збіже. Наслідком того майже кожний обходив то сьвято в иньшій дни і часі і через то не було оно так торжественне, як сьвято попередне. Се сьвято припадало майже в тім часі, коли у християн єсть Сошествіє св. Духа і длятого ті давні звичаї прийнялись і у християнських Славян. Для перехованя традицій єще і тепер відбувають ся у нас урочисті процесії по поли, причім не обходять ся без пирів і трактamentів. Також характеристичний звичай заховав ся у нас, що на Зелені сьвята уважають декотрі за конечне перший раз купати ся, бо за поганьских часів складали під той час жертви духам водним.

Коли перше сьвято було вправді веселе, але поважне, а друге дуже незамітне, то третє торжество було найвеличавіше. Се було в порі коли худоба вернула з пасовиска домів. Торжество то було як звичайно получене з великими почестями. Прибирано найвибагливіші страви, а за такі уходили: печене порося, пляцки з медом і з маком, так як у нас кутя. Коли їли кутю, ударяли лижками, себ то на то, щоби прикликати до спільної їди неприсутних духів, котрим застелювали в гаях соломою місця під високими деревами. По гаях і по селі лунали радісні пісні хлопців, що вернули щасливо домів. Пісні ті приладжено до звичаїв християнства, бо текст їх перемінено тим способом, що тепер осьпівовано в них Рождество Христове. Люди тішились і гостились взаємно. Серед тої загальної радості не забували також і убогих: весь той час давали убогим богаті датки, а сей звичай заховав ся і у нас, бо і тепер дають милостиню убогим, що підчас Різдвяних сьвят ходять від хати до хати і збирають датки чи то в грошах, чи то дістають кусники хліба, мяса і т. и. Найщедрійше наділювано їх на Новий рік, першого січня. Від латиньского першого дня кожного місяця *calendae* збиранє таких датків називано *calendisage*, від чого походить польське *kolendować*, руске колядувати, себ то збирати датки в першій дни місяця. Пізнійше ту назву перенесено також на збиранє всяких датків, так що ще тепер говорить ся про тих, що збирають датки, що они ходять по колядї. Колядами названо ті пісні, що сьпівають на Різдво Христове задля того, що малі хлопці а навіть і старші ходили по хатах, сьпівали різдвяні пісні і за то діставали якісь датки.

Таким чином на думку автора обряди поганьских часів, заховались майже в цілости, але жаден з славянських народів не заховав давні звичаї так вірно як наш нарід, що дуже старає ся точно і вірно переховувати звичаї своїх предків. Сї проби реконструкції на основі сучасних звичаїв

надають певну цікавість брошюрі, неважаючи на різні нещасливі елюкбрації автора.

М. К.

И. Филевичъ — Очеркъ карпатской території и населенія (Журналъ министерства народнаго просвѣщенія 1895, IV—V).

Топографічна поменклятура — се жерело історичне непослідної ваги. Недавно доперва звернено на сю мову землі увагу і розсліди на сему полі ледви вспіли поставити стовпи граничні. Із-за того годі дивуватись, що від часу до часу являють ся розправи, що привязуючи до сего жерела за велике значінє, не порівнують єго з иньшими жерелами і доходять до результатів що могли-б викликати переворот в науці.

Ось і теперечки д. Ф. сягнув до сего нового жерела, щоб єго відповідно вихіснувати. Метою сеї розвідки є вказати, що ціла „карпатска територія“ була у давнину заселена одним племенем — славянським і то головно народом українсько-руським. Але щож понимає ш. автор через назву „карпатска територія?“ У него відпоги Карпат сягають аж по Холм, Німан, Пилицю, Київ. На полудни Балкан — се лиш продовженє Карпат. Лише на заході розмах не так сильний, бо тут автор приймає границю признану географами, себ то долину Бечви. Мимохіть приходить ся поспитати, якої критерії придержував ся автор, що причислювати до карпатської території а що ні! В розвідці сего не подано і нам бачить ся, що з таким самим правом можнаб карпатську територію простягнути аж по Ураль. А що до причислюваня Балкану до карпатської системи то скажемо, що оно просто неможливе. Балкан характером своїм так різнить ся від гір європейських, що географи справедливо вважають єго продовженєм гір мало-азійських.

В дальшій часті розвідки виписує д. Ф. одноіменні назви, які повтаряють ся на згаданім просторі. На підставі сего вказує, що та територія представляє одну цілість. А однак сам автор признає, що ніколи за часів історичних не сидів ту один нарід. Північно-східна низина не грала в нашій історії визначної ролі — сюда, по думці автора, розсіли ся Литовці, на се вказують борби Руси з Литвою, що вже на перших картках нашої історії згадують ся. А вжеж зовсім довільним треба назвати твердженє автора, що долину подунайську треба вважати границею етнографічною, бо она болотниста і непридатна до населеня. Ми пригадаєм лиш ш. авторови, що та долина, то мета до якої йшли мандрівки кочевників азійських. Може жадна околиця так не надавалась до життя пастирського, як власне сеся. Границі етнографічні часто, коли вже не скажемо все, відповідають географічним, а сам д. Ф. каже, що степ український не перериваєть ся аж коло Відня (хоч ми не пристали-б

на се). Остаточним вислідом перегляду топографічного є два спостереження: а) подібне а навіть таке саме поіменоване назв на цілій славянській території, б) тісна зв'язь тих назв з характером місцевостей і природи. Лише детальний розбір топографічної номенклатури може нам дати образ давного поділу племен славянських. На ново підносить д. Ф. гадку, що її висказав вже Барсов в своїх „Очерках“ нібито племена несторові були лиш топографічним а ніяк не етнографічним поділом. А однак археологічні досліді підтвержують поділ Нестора а коли д. Филевич каже, що звичаєва ріжниця не означає ще народної, ми замітимо, що під ту пору племена більш ріжнились звичаями як мовою. Відтак номенклатура жерело із-за того непевне, що єї віку годі означити. Однак з другого боку зовсім оправданою видаєть ся нам гадка ш. автора, що в давнину племя українсько-руське сягало о много дальше на захід. На се вказує обставина, що оно довгим а гострим язиком врїзалось на захід хребтом гір карпатських. Само по собі годі припускати, що Русини сюда зайшли. Колись — каже д. Ф. — сиділи они на долинах по обох боках так само далеко, але з одного боку Поляки а з другого Мадяри, яко елементи сильнійші, витиснули їх в гори. Се тим імовірнійше, що ми з відки інде знаємо, що Мадяри вицерали Славян в гори.

М. Кордуба.

Русская история профессора А. Трачевскаго, виданне друге, поправлене і побільшене. Спб., 1895, том I і II, стор. 587 і 637.

Колишній професор Новоросійського (Одеського) університету Трачевський, звістний з своїх учених і педагогічних праць, давно вже працює над уложенням ширшого „підручника історії“. Ще року 1883 вийшов перший том: „Давня історія“; р. 1885 другий — „Руська історія“, р. 1886 третій — „Середня історія“ і р. 1889 четвертий — „Нова історія“, частина I (з р. 1500 до 1750); друга частина „Нової історії“, що закінчить все видання, ще не вийшла, але, як подає автор, готуєть ся до друку. Ще перед закінченням своєї праці декотрі части її вийшли новими виданнями: р. 1889 вийшло друге виправлене і коштовно ілюстроване видання „Давньої історії“, р. 1895 — з назвою наведеною в горі значно розширене і також ілюстроване видання „Руської історії“. Що має на меті підручник д. Т., можна бачити з передмови до I тому, де автор каже, що завданням його було „виложити в загально-врозумілій формі ту суму наукових відомостей, що коньче потрібна для вжитку кожної освіченої людини“; при тому малось на увазі, щоб підручник „стояв на висоті сучасної науки і був мініатурним відєсвітом теперішньої цивілізації“. З передмови можна бачити, що в основу всієї праці положено теорію розвою (еволюції) і що історія людскости, з точки погляду автора,

представляє розвій культури — матеріальної, ідеальної і суспільної. Надто характерна присвята книги — в I виданні — „Моїм дітям“, в 2 — „Рідній молоді“ в таких чутливих виразах: „Поруч з любов'ю до праці і з вірою в людську самоповагу, виховуйте в собі гуманність до людей, бо і щонайменший усьніх досягаєть ся ними з великою напругою. Вчіть ся історії, і ви зрозумієте, що наша рада йде не тільки з серця, але і з досвіду. А скінчите її — і побачите, що праця людскости не безрезультатна: на світлі все побільшуєть ся розуму, чесности і правди“. Не маючи на увазі оцінювати всеї праці д. Т., скажемо тільки, що при всіх її безперечно добрих прикметах, звичайним підручником, на нашу гадку, вона бути не може, але є дуже корисною, яко помічна книга при більш серйозних роботах. Але в тім і сам д. Т. очевидячки починає приходити до тогож виводу, і нове видання „Руської історії“ він вже не назвав підручником, але призначає його для дорослої молоді, для учителів і для самоосвіти.

„Руська історія“ щільно сполучена зі згаданими в горі томами „Підручника“. І тут на першій пляні стоїть культурна історія народа в звязку з обставинами окруження і чужоземними впливами. Надто-ж ви разно висловив автор свій погляд на руську історію в останніх розділах I тому.

Ось його основні тези. Давня Русь містилась межі З. Європою та Азією, вона була заселена арийцями і монгольськими народами; впливом сього є разюча подібність і очевидна різниця межі нею та Заходом. Історія Руси почалась на Україні, що була не гіршою від иньших країв З. Європи, але потім пересунулась на величезну континентальну північно-східну площину, що її приходилось колонізувати. Наслідком того були „шкідливі для побутового розвою ідеали — величезність обшару, військова слава, безкрає терпінне і безмежна власть“. Вплив античної культури і християнства відбив ся тут в формі візантизма, що був втіленням застою, невизрозумілости, абсолютизму. Київська Русь не переймала сих негативних рисів і більш була подібною до З. Європи; але опісля сей жвавий рух припинив ся на довший час під впливом удільних усобиць і татарських нападів. Прийшла сумна доба, коли Русь відорвалась від Заходу і типом своїм вже більш підходила до Азії. При таких умовах виробилась велика держава (московська) східно-візантійського типу з таким земельним і політичним складом, якого не бачили тоді на Заході. Але „з побутового боку Русь¹⁾ тих часів представляє рідкий взрець застою, почасти навіть руху назад, надто-ж в порівнанню з Заходом. Се була чиста сторінка в історії людскости. Лиша-

¹⁾ Автор під тою назвою розуміє і Мосюву, і Росию.

лась тільки надія на південно-західну Русь, що починала тоді вчити ся у Заходу і могла в часом відновити урвані звязки межи нами та Москвою“ (575). Найбільш виразним репрезентантом того часу був Іван Страшний (Грозний). „Се, як каже д. Трачевський, сам той великий на-рід неосяжної північно-східної площі з його широкими поривами і хистом, звівченими фатальними обставинами. Се сама давня Русь за найтяжших часів її життя. Вона доживала в страшливім сні сієї скаламученої души, що відбила в собі „смуту“ або присмерк боротьби слабших зародів нового устрою з пережитками старовини, зміцнілими, як крижане болото півночі“ (575). В другім томі виложена історія нової Росиї, зреформованої Петром В. Хоча реформаторські заходи показувались ще давніше, починаючи з XVI в., але Петро є осередковою постатю нової історії, а „значінне її полягає на перейманню західного громадського життя; тоді Росія прибрала вигляд західної держави, замість колишньої, східної, і ще один великий на-рід увійшов в течію загально людського розвою“ (413). Надто цікаві і незвичайні в російських підручниках що до своєї незалежності гадки д. Т. про наступників по Петрови В. особливо про Катерину II, Олександра I, Миколу I і Олександра II. Історію новітших часів доведено до вступу на престіл Олександра III, бо автор „на превеликий жаль переконав ся, що діяльність покійного імператора ще не може бути заведена в рамки історичної науки родинного краю“. (Передмова). От-такий зміст „Руської історії“. Додамо ще, що автор, згідно з своїми по-глядами, дає значне місце культурній історії: приблизно половина книги присвячена культурним нарисам, що малюють нам територію держави певних часів, управу, економічні і суспільні відносини і зверхне жите людности. Опріч того при викладі кожного періоду подають ся ко-роткі характеристики стану иньших європейських народів відповідної доби. Але при всіх тих добрих прикметах книга д. Т. має і значні хибі, головним робом що до свого викладу. Поставивши перед собою досить абстрактну мету, а до того-ж не маючи художного хисту, д. Т. ста-раєть ся часом кількома словами змалювати якусь подію або характе-ристику історичного діяча, але се йому не коньче вдаєть ся (напр. в однім місци про Івана Страшого він каже: „стало ся нечуване, стра-шне діло: російський царь назвав Росиян шахраями, а себе Німцем“, або патріарха Никона зве „поленицею в рясі“). Дуже неприємно вражають також численні недомовки, зазначені крапками; недомовки сі далеко не скрізь можуть бути пораховані на карб цензури, за теж скрізь пеують повноту викладу. З рештою самий спосіб викладу, важкий, не всюди ясний — представляє собою велику ваду в сім утворі. Подибують ся і помилки в історичних фактах.

Але особливо замітні всі наведені хиби в історії України, що в більшості російських підручників викладаєть ся неповно, неясно, а часом і хибно. Книга д. Т. з сього погляду не робить винятка. Побіч досить вірної оцінки українсько-руської історії в наведених вище загальних міркуваннях, в самім викладі ми не знаходимо ясного і точного зображення сієї історії. Самий плян книги робить се неможливим: д. Т. поділяє руську історію на пять періодів, маючи на увазі історію „руської“ (спершу Київської, потім Московської) держави і цілком ігноруючи той факт, що з початком XIV в. було дві Русі, і долі їх були цілком ріжні. Сю, звичайну в російських підручниках, появу надто дивно бачити в книзі, що претендує на серйозну науковість, на перевагу побутового, соціологічного вивчення народного життя над зверховою політичною історією. Особливо разючою стає хіба з часів кінцевого відлучення південно-західної Русі від північно-східної, але замітно відчуваєть ся вона вже в перших розділах утвору. Так, кажучи про осаду Славян і їх поділ на племена, д. Т. додає: „не уважаючи на сей зверхній розділ, східні Славяне йшли до одної мети — до спокійного розповсюднення шляхом торгівлі і колонізації. В їх київських переказах збереглись спомини про всеславянську звязь“ (12). Варяги, що їм д. Т. приписує заснування руської держави, знищили родовий побут, з'єднавши роди і племена в один „руській“ нарід і уставивши над ним один княжий рід з великим князем на чолі в Києві (49). У собиці з їх переходами князів розвинули свідомість національної єдності (145). За Андрія Боголюбського „південна і північна Русь поміняли ся рільми: Володимир Кляземський став столицею землі руської в значінню всеї Росії, а Київ зробив ся одним з удільних міст“ (91). Тоді зникають первісні племена; всюди уставляєть ся та мішанина крови, зміцнена славянством, що зветь ся „рускимъ народомъ“ (146). Ось яка схема давньої руської історії у д. Т. Звичайно, що при такій будові все, що не укладаєть ся в призначені рамки, представлено в невідповіднім світлі. Новгород вже в XII в. являєть ся „заступником старого укладу річей“ (96), „гніздом давнини“ (101); Волинь ставить ся на останнім місці в числі „дрібних князівств“ (106); Галичина зветь ся „окремим краєм, полученим з Русію лише князями“ (106); на иньшій місці говорять ся, що „Галич (і.п.части Волинь) здаєть ся давнім“ (146).

Ще виразнійшою стає хіба дальше. Литовський період цілковито являєть „заковикую“ для д. Т. Зробивши побіжно справедливу увагу, що Гедимин і його наступники зібрали південну Русь, як московські князі зібрали Русь північну (159) д. Т. за кілька сторінок далі каже вже, що Литва (Польша) міцнішала, дякуючи стисненому становищу їх

сильнішого ворога зі Сходу — Руських: „Русь (яка?) несла страшний тягар татарської кормиги“ (162). Навівши потім легенду про спустошення Києва*) і сказавши кілька слів про Галичину за Данила Романовича (186—189), автор на довго залишує Україну-Русь (деякі події українсько-руської історії згадують ся в частях присвячених Польщі — напр. на стор. 238 — Люблинська унія) і вертаєть ся до неї тільки при кінці тому, з поводу її „відродження“. „Захиріла від страшених пригод, вона протягом двох віків зійшла з сторін історії (!) і стала частиною Польсько-литовської держави, алеж лише для того(?) щоб вібрати свої сили, надбати розвою від більш просвічених утисників і віддавши його Москві, допомогти їй подужати спільного ворога“ (545). Увесь сей відділ обіймає 25 стор., але не уважаючи на такий незначний обсяг, містить в собі чимало таки куріозів. Починаєть ся сей відділ поетичним, але далеко не точним, описом Дніпра і степів à la Гоголь. „Серцем України був „козацький шлях“, що в боків його тяглись ряди могил, насипів з козацькими кістками(?). Так зветь ся козацький „батько“ і „Славута“ Дніпро(?)... По обидва боки Дніпра розівслав ся краса України, безмежний, безлюдний степ, прибраний такими квітками, такою травою, що ледви манячить понад ним червона козацька шапка або зелена чалма Турка, не мовлячи вже про голену голову Татарина“ і т. д. Далі про теж виходить, що степ той мав такий вигляд лише в Старій Україні(?), на півдні-ж, коли перевелись там ліси (sic), він перевернувсь в Пустополе. Але тим не менш тут був товстий чорнозем, ораний козаками, хоча вони більш діставали збіжа від Польщі (півнійше від Москви), замість платні. Далі приходить знов гоголівська картина звичаїв запорожських (545—552). Про початок козацтва говорить ся на иньшій місці (250) в таких виразах: „спершу се були втікачи, польські селяне та Русини, що втікали від польської зверхности в Галичини, Волини, Поділя й Києва, надтож коли почала розвивати ся церковна унія... Баторию удалось повернути їх на сталу військову дружину... але близько половини XVI в. коло них вібралась знов такаж голота, як над Доном, під назвою Запорожців“. Ледви чи треба брати під розвагу вірність таких тверджень. Далі наступає коротенький нарис становища України-Руси під Польщею (в розділах „Польщизна“, „Єзуїти та Унія“, „Відпір Польщизні“, „Острожський і Могила“). Взагалі стан краю змальовано досить вірно, але далеко не повно: так з ватажків козацьких повстань наведено тільки Наливайка і Павлюка; за Сагайдачного згадуєть ся два рази, але так що про нього не можна скласти собі жад-

*) Натурально, що становище Києва під литовським пануванням цілком з'ігноровано; рід Омельковичів навіть не згадано в книзі. Авт.

ного представлення. І в сім відділі не бракує похибок і недокладностей. Так тут цілком зайва ідеалізація кн. Кост. Острожського („правдивий стовп православя, руська душа“), хибний погляд на Петра Могилу („визначна душа, що віддала себе на користь для свого народу“). Але аж надто дивні погляди на мову і літературу українську. „Пропала навіть чистота говору простого люду: приплив польонізмів є головною відзнакою українського наріччя від російського. І письменство України на довго стало ніби то додатком до польської літератури“ (553). „Наша літературна мова, що виникла тут, була спершу нездалою мішаниною церковно-славянської з українською, а під кінець стала прочищати ся від польонізмів; підготовлювалась мова Ломонасова“ (561). На другім місці подибуємо цілком иньшу гадку про походження російської літературної мови: „спершу панувала (де?) південно-західна мова, властиво кіївське і новгородське наріччя... потім з піднесенням Москви висовуєть ся (де?) північно-східне або московське наріччя... Московське наріччя стало підвалиною сучасної літературної мови“ (482). Вірнійший погляд на українську народну поезию, але й тут подибують ся дивацькі гадки про козацькі думи: „В наші часи їх мугичуть жебраки-сліпці, тодіж їх затинав сам поет, прибринькуючи на бандурі або на кобзі („рід балалайки“), а підхоплював завязатий хор чорнявих молодців з довгим вусом і з безкраім чубом, з сұворим пошрамованим обличчям, з люлькою в зубах і шаблюкою при боці“ (568). Ще слабше представлено історію України в II томі. Епоху Хмельницького і Руїну виложено на вісьмох сторінках (30—37) знайомим вже нам способом. Хмельницький зветь ся „взірцем сиво (sic) чупринного діда“, „батька України“; він „усе сьпівав свої власні(?) козацькі думи то смутні та сумирні, то бурхливі та войовничі і грив ся нерішучістю... а премудра думка про самостійну країну не могла опанувати його простої козацької голови“. Руїну описано коротенько, але загальний характер епохи представлено вірно. Вірно зазначено і напрям московської політики: „Москалі не uznавали иньших ідеалів опріч своїх власних і ніде не призволяли на житеві відміни. Вони споглядали на Україну, як на завойований край і навіть з призрством поводитись що до всіх звичаїв і властивостей її людности“ (35). По Олексію Михайловичу про Україну подибуємо тільки уривкові вказівки, іноді цілком хибні (напр. ніби то по Мазепі Україна перетворилась в Кіївську губернію, підвlastну „Малоросійському Приказу“, а українських чолковників замінено московськими (106), а скрізь дуже коротенькі і неясні (напр. про участь українських депутатів в законодатній комісії, стор. 213; про Коліївщину, стор. 219; про другий розбір Польщі, стор. 234). З рештою в останнім відділі (XIX в.) подибуєть ся кілька натяків на культурний рух в Галичині

(дев'ять рядків на стор. 424) і на Україні; на стор. 487 — увага, що славянофіли uznawali літературу Галичан, а таким робом і українську, а „западники“ ганили її, яко „провинциалізм“; на стор. 488 імя Шевченка поставлено, без усяких пояснень, поруч з імям Некрасова; на стор. 489 згадується про зарідки українського шпєшменства, як вірши Шевченка і повісти Основяненка; зрештою на останній, 541 стор., закінчує книгу така увага: „за останні роки побіч української драми виступала і українська опера (Лисенко)“...

От і все, що п. Т. завважив можливим сказати про українську культуру ХІХ в.! Опріч наведених вад в самім ставленню питання в книзі трапляється чимало побічних похибок при викладанню подій українсько-руської історії; де-які з них ми вказали висше. зазначимож ще кілька. Поляне, наперекір археологічним дослідам, все ще вважають ся за спокійних хліборобів (I—II). Кн. Ольга — Псковянка, варяжського князівського роду (37). Прилученне України на початку причинило багато пригод... Москві (II, 33 стор.). Петро В. не досяг повного централізації і упоряднення в управі: магістрати і заведена в Глухові „Малоросійская Коллегія“ були майже самостійні (270 стор.). За Олександра II почав визначати ся „руський стиль“... пишав ся давнім пестрявим взором і перейшов навіть в ілюстрації й одєжу, особливо на Україні (538).

Книга оздоблена численними (щось коло сотки) малюнками. Здебільшого се фототипії, проте не скрізь однаково вдаї, але в I томї є три розкішно виконані хромолітографічні малюнки. Всї вони безпосередно належать до українсько-руської історії. Се — 1) мозаїка і фрески Київсько-Софійського собору, 2) „Володимирська“ ікона Божої Матері (що вивіз Андрій Боголюбський з Вишгороду) і 3) вихідна картина Ізборника Святослава. Нас здивував тільки вибір взірців для першого малюнку — се кілька припадкових уривків, що не дають жадного представлення про загальний характер софійських малюнків. З малюнків, уміщених в текстї, до українсько-руської історії належать такі: скитські вози, Лугова могила, плян Київа Х в., храм св. Софії, Золоті ворота, домовина Ярослава, монети в. князів київських, скоморохи (фрески Софійського соб.), Ізборник Святослава (fac-simile), сказаніє про Бориса і Гліба (також). До всіх малюнків додано відповідні поясненія, де також трапляють ся хиби. Так, на пляні Київа поганьських часів автор уміщує Софійські ворота (34); малюнки скоморохів пояснено так, що можна подумати, ніби малюнок представляє якийсь чернецький бенкет (120).

Зазначимо з рештою декотрі похибки на лоданих до книги історичних мапах. На 1-ій мапі (Славяне і Русь ІХ—Х в.) славянські осадї на північній сходї зазначено до р. Шексни і Білоозера, тим часом як

землі Суздальські і Муромсько-Рязанські фігурують там ще, як о́їнські; там же коло Угри і Оки зазначено якесь тюркське плем'я, тим часом як звісно, що в тій місцевості при р. Протві жило литовське плем'я Голядь. На уміщеній там же мапі околиць Ки́ва на захід від Білгороду стоїть якесь місто Берестов (самий Ки́в, як було вже завважено в одній рецензії, на різних мапах міститься в різних місцях, — то вище то нижче лиману Десни, то на правім, то на лівім боці Дніпра). III — окрема мапа розповсюдження в. к. Литовського, уложена, очевидно, на збір Добрякова, цілком не відповідає тексту (Ки́в названо на мапі придбаннем Гедимина, а в тексті на стор. 161 — як і слід, придбаннем Ольгерда. Запороже на одній мапі (III) поділено межі Литвою і Татарами, на другій (IV) зазначено, як власність Москви ще до Олексія Михайловича.

Всі наведені вади роблять, на нашу думку книгу проф. Т. цілком непридатною до студіювання українсько-руської історії; але для свідомого студіювання історії російської держави вона, при всіх своїх хобах, може бути дуже корисною. Не дармож вона викликала страшний вибух обурення в консервативній російській печаті, що обвинувачувала її, ніби вона „не освячена ані любовию до рідного краю і народу, ані ясным розуміннем народної вдачі“ (див. „Историческій Вѣстникъ“ 1895 р. N 12, статя д. Полевого „Русская исторія fin de siècle“). . В. І.

Очеркъ исторіи церковно-приходской школы отъ перваго ея возникновенія на Руси до настоящаго времени, С. Миропольского, выпускъ второй: Школы и образованіе въ эпоху монгольскаго ига. Спб., 1895, стор. 30.

Про перший випуск „Очерка“ ми подавали вже звістку до „Записок“ (т. V) і зазначили там, що „Очерк“ є додатком до часописи „Церковныя вѣдомости“, що виходить при Синоді. В тій замітці між иньшим ми зазначили і ту головну думку, яку автор хоче перевести в своїм „Очерку“. Автор має на меті показати, що церковно-парафіяльна школа, яка існує тепер в Росії і яка веде тепер велику боротьбу з земськими та иньшими школами, є „исконная“ школа, себ то, що вона виробилась самим історичним життям народу руського і через те вона — до мисли народу. За для сієї мети автор і робить екскурзію в попередні часи історії і всякими способами вишукує там, чого йому треба. Перший випуск (до монгольської неволі) є, як ми сказали, зшитком з різних вміток літописей, а другий — з житий святих того часу. Автор дуже старанно зробив витяги з житий, — він виписав місця, де життя вживають слова: грамота, наука, книга, письмо..., або — вирази: „вданъ бываеть

на ученіє книжное“, „прилежно почиташе почитаніє книжное“ і т. и., щоб показати, що за часів монгольської неволі була таки церковно-парафіяльна школа. Що були тоді письменні люди; що було не мало людей навіть з освітою; що були монастирі з досить богатими бібліотеками і були поодинкі учителі, які навчали грамоти й письма тих, що хтіли йти на попа, або на дяка... се ми знаємо, але що були по містах та селах парафіяльні школи, де діти вчили ся безплатно (18 ст.), сього не знаємо.

Не будемо переказувать змісту „Очерка“, а подамо лише заголовки по главам: I. Тяжкі обставини для розвинення шкіл в монгольську епоху. II. Духовенство та його освітня діяльність в монгольську епоху (тут автор перечислює усіх письменників — єпископів). III. Школи в монгольську епоху. Заснованє шкіл грамоти (школи грамоти, на думку автора, се такі школи, де учитель вчив дітей за платню). IV. Монастирі, яко осередки освіти. V. Вихованне та наука в школах монгольської епохи. VI. Які плоди дала церковна школа в монгольську епоху (тут автор усї здобутки — літературні та культурні — виводить з церковної школи; самоосвіти автор не признає). Вивод з усього автор робить такий: „Таким чином церковно-парафіяльна школа спасла Русь освіту в саму тяжку годину її життя — в епоху монгольської неволі“. Не будемо сперечатися з автором.

С. Л.

О началѣ Галицкой и Литовской митрополій и о первыхъ тамошнихъ митрополитахъ по византійскимъ документарнымъ источникамъ XIV вѣка, А. Павлова. Москва, 1894.

Галицкая митрополія, церковно-историческое изслѣдованіє И. Д. Тихомирова, Спб., 1895, стор. 189.

Брошура проф. Павлова є відбиткою статті, надрукованої у Московській часописи „Русское Обозрѣніє“ (1894 р. май). З початку XIV в., коли Русь поділилась на уділи й разом з сим почала централізоватись у трьох пунктах — на північній-сході (Володимир і Москва), на північній-заході (Литовсько-руське князівство) та на південній-заході (Галицько-Волинське князівство, — і коли київський митрополит переїхав на північ, литовські та галицькі князі стали змагати ся, щоб і в них була окрема митрополія. Про початок сього церковного сепаратизму в руських історичних жерелах нема відомостей (окрім натякання на се в житії митроп. Петра з кінця XIV в.); звістки про се дають офіціальні византійські документи, — властиво: реєстри архирейських катедр, підвластних константинопольському патріархату, та акти тогож самого патріархату (видан. Мікльосіча та Мюлера). Сї дати звів проф. А. Павлів, в VI томі

„Русской Исторической Библиотеки“, що містить у собі збірник „Памяток давнього руського канонічного права“. У теперішній статі д. Павлів робить деякі додатки та поправки на підставі нової праці німця Гельцера під заголовком: *Beiträge zur russischen Kirchengeschichte*“ (в часописи: „*Zeitschrift für Kirchengeschichte*“, XIII).

З початку автор стежить за історичними відомостями про галицьку єрархію, на основі візантійських джерел вказує час початку засновання митрополії в Галичі — 1303 р. і прихилияєть ся до думки, що реєстер галицьких митрополітів, поданий польським королем Казимиром Великим в грамоті до патріярха константинопольського з р. 1370 майже певний. Нифонт — се був митрополіт в Галичі, що вмер коло р. 1308; потім галицьким митрополітом був Петро, що опісля став митрополітом для усїєї Руси; після Петра настає проблематичне й у кожному разі не довгочасне керуванє митрополією якогось Гаврїїла, про одне тільки ймення якого ми довідуємо ся в грамоти Казимира. Далі галицька митрополія наче-б то знесена, хоча коло р. 1341 настановлено галицьким митрополітом Феодора, а небавом р. 1347 митрополію офіційально скасовано і прилучено до київської митрополії. Після майже 25-річної перерви митрополію відновлено р. 1371, коли за митрополіта настановлено Антонія, що вмер коло р. 1391; по ньому заняв катедру за згодою короля польського Ягайла, але без благословення вселенського патріярха, лудький єпископ Іван, що, неважаючи на незатвердженє патріярха, фактично керував справами галицької митрополії до р. 1397.

Що до початку литовської митрополії, то візантійські джерела не вказують часу докладно; власне — більшість в них початок засновання митрополії відносять до часів імператора Андроника Палеолога Старшого (1282—1328) та патріярха Іоана Гліки (1315—1320), до того-ж у одному головному джерелі що до сього питання — в Андрониковому реєстрі архиєрейських катедр — час засновання литовської митрополії завначено не тільки йменнями імператора та патріярха, але й хронологічною датою, хоча сю дату в різних списках показано різно: в одних списках стоїть р. 6800 (1291—2), в других р. 6808 (1299—1300). Проф. Павлов не згоджуєть ся з Гельцером, що останню дату (1299—1300) треба вважати за більш певну й що ймення патріярха Іоана XIII Гліки писарі поставили хибно, змішавши ймення сього патріярха з іменем патріярха Іоана XII (1294—1303); навпаки проф. Павлов каже, що писареви можна було помилитись, проставляючи рік, а не ймення патріярха, яке має характерний додаток (ὁ Γλοχός). Далі д. Павлов доводить, що заснованє окремої митрополії могло стати ся тільки за князя литовського Гедемина, що властиво й був справжнім заснователем Литовсько-

руської держави і спочував руському елементови. За рік засновання литовської митрополії можна вважати — й се буде близько до правди — р. 1317 (звістка, що у сей рік у Царгороді був литовський єрарх, ὁ Λυβιάδων). Хто був сей перший литовський митрополіт, невідомо, відомо тільки, що р. 1327—1328 таким митрополітом був Феофіл; до його митрополії належало дві єпархії — Туровська та Полоцька. Потім від р. 1329 за всеросійського митрополіта Феогноста — до смерти сього впливового митрополіта († 1353 р.), литовська митрополія начеб не істновала. Р. 1352, ще перед смертю митрополіта Феогноста, в Царгороді з'явився якийсь Феодорит — кандидат на митрополіта, з фальшивими відомостями про смерть Феогноста, але, не набувши затвердження, поїхав до Болгарії, й там терновський патріарх висвятив його на митрополіта, невідомо тільки куди — чи в Литовську Русь, чи в Московську? Феодорит приїхав до Києва, що тоді належав, на думку автора, до Литовців, і пробув тут деякий час; мабуть його тоді підтримував в. князь Ольгерд. Р. 1354 задля упоминань Ольгерда для Литовської Русі за митрополіта настановлено Романа, не вважаючи на те, що тільки що перед сим той самий патріарх Філофей висвятив на митрополіта Олексія з традиційним титулом митрополіта кнївського і „всєя Русі“. Роман змагався з Олексієм за границі митрополії, і коло р. 1355 йому, окрім двох попередних єпархій — Туровської та Полоцької, одійшли ще єпископії „Малой Русі“ — Володимир, Луцк та Холм — себ то він одержав єпархії скасваної тоді митрополії Галицької (окрім Перемишля та Галича). Потім Роман захотів власти ще й над Київом та Брянськом. По смерті Романа (близько р. 1362) литовська митрополія не мала окремого митрополіта, й московський митрополіт Олексій добився того, що відновлено єдність митрополії, але вимоги могутнього Ольгерда не могли помирити ся з змаганнями велик. кн. московського та митрополіта, а через се і єдність була неможливою. Р. 1373 для Литви висвячено окремого митрополіта Кипріяна, що мусів жити в Києві, але знов р. 1389 він став одиноким для Русі й земель північних і переїхав до Москви.

Розвідка д. Тихомирова про галицьку митрополію видруковано в періодичнім виданні „Благовѣсть“ (1895 р., май і иньші), що є додатком до часописи „Русская Бесѣда“.

Праця ся складаєть ся з 6-ох розділів. Перший розділ присвячено загальній історії Галицько-Володимирського князівства; в другім розділі розглядають ся причини заснованя галицької митрополії і несталого тимчасово-періодичного єї істнованя. Третій розділ трактує про непевних галицьких митрополітів XIII в., яких признавали старі церковні історики Галичини, як Ходикевич, Гарасевич і ин. на підставі княжих грамот, признаних тепер історичною наукою за фальшовані.

В четвертій розділі розповідаєть ся про кількоразові проби з'організування окремої галицької митрополії під проводом князів Романовичів в самого початку XIV в. аж до кінця їх династії р. 1336 і в п'ятім розділі — про змагання до церковної відокремлености Галичини при чужоземних (литовсько-польських) володарях. Зміст сих двох розділів, як бачимо, той же самий, що і в книжочці проф. Павлова, виводи п. Тихомиров здебільшого тіж самі, що і проф. Павлов; зазначимо тут лише ріжницї головних в працях сих двох авторів. Початок галицької митрополії проф. Павлов кладе на р. 1303, а д. Тихомирів на 1302—1303, тим що з певностию не можна означити рік по Р. Х., бо дату в візантійських джерелах наведено від утвореня сьвіту без зазначення місяця (а рік починав ся 9 вересня) власно р. 6811. Хоча в візантійських джерелах імени новонаставленого митрополїта не наведено, проте, як догадують ся і п. Тихомиров і проф. Павлов, ним мав бути Нифонт, бо власне він згадуєть ся в пізнійшій грамоті короля Казимира з р. 1371 до царгородського патрїарха при відновленню спершу було знесеної галицької митрополії. Другим митрополїтом в тій же грамоті названо Петра; се був св. Петро, ратненський архимандрит, а потім митрополїт київський і всеї Руси. Проф. Павлов думає, що сей св. Петро, по смерти першого галицького митрополїта, близько р. 1305, посланий до царгородського патрїарха галицьким князем Юриєм Львовичем, був спершу наставлений галицьким митрополїтом, а опісля, за 2—3 роки був вже узнаний всеросійським (київським), для чого і перенїс ся на північ Росії, звідки і на далі урядовав галицькою митрополїєю; д. Тихомиров же твердить, що св. Петро був від разу висвячений на митрополїта київського і що, таким робом, галицька митрополїя тоді вже (коло 1308 р.) не існувала а що про Петра згадано в грамоті кор. Казимира в числі галицьких митрополїтів, то се тому, що він був ставлеником галицького князя. Далі — проф. Павлов догадуєть ся, що під кінець митрополювання на півночі св. Петра († 1326 р.) галицьку митрополїю було відновлено, а галицьким митрополїтом був, імовірно, Гавриїл, що згадуєть ся в тій же грамоті Казимира (по черзі третім митрополїтом), а опісля по Гавриїлі галицьким митрополїтом був Хведір, що також згадуєть ся в ріжні часи, яко галицький єпископ. Сей Хведір, на думку проф. Павлова, р. 1331 був в Царгороді при патрїаршому синоді, про що звідчать і патрїарші акти, не вказуючи ймення митрополїта; д. Тихомирів же мислить, що митрополїтом був Гаврило, а Хведір був митрополїтом пізнійше, близько р. 1345, до тогож дуже не довгий час, бо коло р. 1347 галицьку митрополїю тимчасово скасовано. По митрополїті Хведорі д. Тихомиров зачисляє до галицьких митрополїтів Романа, литовського митрополїта, що з р. 1356 урядовав і Галичиною; йому в своїй праці

д. Тихомиров присвячує досить місця, хоча він, властиво, не був галицьким митрополітом і проф. Павлов тільки по дорозі згадує про митрополіта Романа. Далі при викладі історії галицької митрополії не знаходимо жадної ріжничі в виводах проф. Павлова і д. Тихомирова. Р. 1471 знов було відновлено галицьку митрополію по волі польського короля Казимира, що опанував тоді Галичину; митрополітом був Антоній до кінця р. 1391; по смерті його митрополітство обійняв луцький єпископ Іван, що не був признаний патріархом, для чого і вважався митрополітом незаконним. На с'їм і кінчаться проби завести окрему галицьку митрополію. Пізніше Галичина вже не мала не тільки свого окремого митрополіта, але навіть і єпископа доки аж р. 1540 не був вибраний і висвячений на єпископа львівського, галицького і каменець-подільського Макарій Тучапський. Огляд долі галицької церкви з кінця XIV в. до кінцевого відлучення її разом з Київом і Литвою від московської митрополії — займає шестий і останній розділ книги д. Тихомирова.

На кінці книги додано уваги про різні річи, що так або інакше дотичуть історії галицької митрополії; їх не зроблено в самому тексті для того, щоб не відбивати ся в бік.

Вся праця викінчена дуже старанно, на підставі друкованих джерел; тільки подекуди в ній події затемнюють ся ріжними довгими міркуваннями та здогадами автора, що ні на дрібку не виясняють справи і моглиб бути легко викинені.

Ю. С.

Monumenta medii aevi historica, res gestas Poloniae illustrantia, t. XV, continet: Rationes curiae Vladislai Jagiellonis et Hedvigis regum Poloniae 1388—1420 (Pomniki dziejowe wieków średnich do objaśnienia rzeczy polskich służące, t. XV, zawiera: Rachunki dworu króla Władysława Jagielly i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420, wydał Dr. Franciszek Piekosiński), Краків, 1896, ст. VIII+616, 4°.

Ся найновіша публікація історичної комісії Краківської Академії має заступити витяги з рахунків Ягайлового двору, виданих в перекладі тому сорок літ Пшездзецким (*Życie domowe Jadwigi i Jagielly*, 1854, перед тим в Бібліотеці Варшавській 1852 р.): др. Пекошіньський з поручення академії зібрав оригінали, що з них користав Пшездзецкий (лише два менших реєстра, незнайшовши оригіналів, мусів він передруковати в тій формі, в якій подав їх був Пшездзецкий — в кінці збірника) і доповнив їх кількома новонайденими реєстрами (в бібл. Павліковских і Осолінских). Таким способом зложив ся значний том, що кілька разів

більший від публікації Пшездзецкого. Надана йому назва не зовсім відповідає змісту, бо спеціально двірські рахунки представляють реєстри королівських переїздів (*staciones*), тим часом як в інших записки що до двору королівського стрічають ся лише по часті — частійше (як в реєстрах скарбника та ще прокуратора краківського) або рідше — зовсім рідко (як в реєстрах різних провінціальних прокураторів). Обіймають вони час, як означено, від р. 1388 до р. 1420, але з великими недостачами, бо взагалі ці матеріяли мають характер уривкових останків.

Попри загальніший інтерес, напр. для тодішньої культури, для археології, записки сих реєстрів містять в собі багато вказівок історичних для часів з 1393—1420 р.: про особи, що перебували на дворі Ягайловім, про посольства, висилання до походу; з сього погляду виїмки, видані Пшездзецким, використовувались вже для історії руських земель в кінці XIV і початку XV в., і нове, повнійше і більш наукове видання (в оригіналах) сих реєстрів є втішною новинкою і для нашої історіографії. Реєстри місцеві всі належать до польської (малопольської) території і для нас цікаві головню лише тими видатками двірськими. Додулений індекс імен власних полекшує користання для студий історичних, а покажчик річевий має значну цікавість археологічну. М. Г.

Dr. I. Franko — *Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r.* (Kwartalnik Historyczny, 1895, I s. 1—22).

Пересторога, руський пам'ятник початку XVII віка, історично-літературна студія дра Кирила Студинського, Льв., 1895, ст. VI нум. +193.

— Причинки до історії унії, критичні замітки на розвідку дра І. Франка п. з. „*Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r.*“ Льв., 1895, ст. 21 (передрук з „Правди“ 1895, ч. 87).

Майже рівночасно вийшли рік тому дві розправи, присвячені одному з важійших памяток українсько-руської полемічної літератури XVII в. — Пересторові. Обидві звернули свою увагу головню на історичну вартість цієї памятки, перевірку й аналіз уміщених в ній історичних відомостей. В результаті обидва автори прийшли до подібних висновків, аналогічних з оцінкою, що дав сій памятці м. Макарий в т. IX своєї „Історії руської церкви“, виданій ще 1879 р. (с. 492), признавши Пересторогу памяткою, написаною сторонничо і баламутно, де відомости певні перемішані з відомостями поплутаними і перекрученими народними переказами (пор. Франко с. 19, Студинський с. 140). Вивід отже, перевірений на ново двома дослідниками, прибирає значну певність для нас.

Др. Франко в своїй розвідці приходить до того вивода перевіркою відомостей Перестороги про факти перед синодом Берестейським; на вступі кидас він загальний погляд на погляди сучасної історіографії руської, російської й польської на унію й її значінне в історії руській. Звернувши ся до Перестороги, як до одного з джерел до історії унії, широко уживаного в історіографії, він переходить зміст її і критично перевіряє подані тут факти про приготування унії церковної, polemizуючи подекуди з гадками, висловленими в сучасній історіографії, і кінчить подорожею єпископів до Риму. По тому застановляє ся над часом написання і автором памятки.

Ми не будемо тут запускати ся в деталічні питання про хронологію й звязок фактів з історією унії. Деякі поправки подав д. Студинський в своїй критиці, прийшовши до виводу, що сею розвідкою „замість освітлити памятник або події др. Франко подекуди їх затемнив“ (с. 21); з виводом сим не можна згодитись: при деяких другорядних недокладностях чи помилках, др. Франко подає загальний погляд на Пересторогу, від якої не багато ухилив ся і др. Студинський; як ми бачили, вправді, погляд сей сходиться в головнім з давнішим висловленим поглядом м. Макарія.

Що до означення часу написання і автора, то обидві праці не дають чогось нового: обидва автори приймають датування Зубрицького 1600—1605 р., др. Франко ширше розвиває висловлений ним вже давніший здогад, що автором Перестороги був львівський братчик Юрій Рогатинець (с. 21), і сей здогад приймає і др. Студинський, висловивши на потвердження сього ще деякі гадки (с. 3—4). Думаю одначе, що ся гадка вістаєть ся поки що гіпотезою; основу для неї становлять головні слова Перестороги, де автор каже, що він брав участь в соборі Берестейським, і друге: що автор вкладає промову, ніби сказану на соймі 1600 р., в уста львівського братчика; сей остатній факт одначе сам по собі не може заручити, щоб автором Перестороги був також львівський братчик: можнаб навіть побачити в нім свідокство против того, приймаючи, що промова та в дійсности на соймі виголошена не була. Насовуєть ся ще одно питання, чи Рогатинець, що близше знав ся з Потієм, аж то йому закидувано, міг, як каже д. Студинський (с. 64), подавати за Потієм перекази про його ренегатство, „які чув на проповіді в братській церкві у Львові?“ Інші доводи за авторством Рогатинця не мають великої ваги, і в теперішнім стані питання гіпотеза про Рогатинця не здаєть ся мені дуже ймовірнішою в порівнянню з гіпотезою А. Попова про Андрія, священника зі Львова. Доводи дра Франка, що автором була особа не духовна, не здають ся мені (як і дрови Студинському) так важними, аби вони робили таке припущення неможливим.

По сіх увагах перехожу до розправи д-ра Студинського.

Книжка ся становить першу ширшу розправу автора; ся обставина а також значна літературна плідність д. С. кажуть нам звернути на неї особливу увагу, в тім переконанні, що замітки наші можуть придатись єму в дальшій науковій діяльності.

Що до змісту, то маючи предметом ту саму памятку, що й др Франко, др. Студинський ставить свою задачу, відповідно до ріжниць в обсягу праці, ширше: він не обмежаєть ся оцінкою історичної вартости памятки, а заускаєть ся також і в аналіз літературний, при тім не обмежаєть ся певною частиною, а розбирає цілу памятку; одначе і в сій праці критична перевірка фактів до історії унії займають, як казав я, головне місце.

В вступнім слові зазначає автор, що тримавсь в розправі аналітичного методу, широко його переводячи, в тім переконанню, що поки бодай головніші памятки XVI—XVII в. не будуть детально перестудієвані, неможлива докладна характеристика тієї літератури; задачу ставить автор при тім таку: „схарактеризувати мисли автора і дослідити, о скільки перша частина памятки може нам служити жерелом історичним“, друге — виказати памятки, з яких користав автор.

Проти думки автора про потреби детального аналізу важніших памяток XVI—XVII в. нічого не можна сказати, противно — думка ся цілком справедлива, розходить ся тільки про те, як перевести сей аналіз, і над сьм пунктом передо всім застановивсь.

Розправа складаєть ся з двох цілком окремих частин. Перша — більша (ст. 8—116) займаєть ся історичною стороною памятки, друга (с. 167—193) теологічною (ся друковала ся в „Правді“ з р. 1894, і передрук увійшов в сю дисертацію). Коротко застановившись в „Загальних увагах“ (с. 1—7) над часом написання памятки і її автором, а також над становищем її в сучасній літературі науковій, д. С. переходить крок за кроком поодинокі уступи памятки і дає до них пояснення й уваги критичні. Так, на початку (с. 8) виписавши вступні слова Перестороги, що справедливо уважає він як би титулом книжки, д. С. коротко резюмує задачу, яку в тих словах ставить собі автор Перестороги, застановляєть ся далі над хибною датою Фльорентийського собору, поданою там, і над джерелом, з якого міг її автор взяти, далі над тим, які книжки, видані в оборону унії, автор міг розуміти (с. 8—10). По тому переходить д. С. до дальшого уступу, де автор П. каже про запровадження християнства на Русі і про перешкоди розвитку осьвіти, і тут до поодиноких висказів робить свої поправки і уваги (про початок християнства в Польщі, про причини упадку просьвіти в давній Русі про руські книжки, поховані ві Львові etc. (с. 11—14). Навівши дальший

уступ Перестороги про польонізацію Русі й упадок руської церкви перед унією, д. С. зауважає, що деякі гадки Перестороги перейшли в „Достовірну літопись“, в поводу слів П. ширше застановляє ся над станом руської церкви перед унією (с. 15—29), а навівши знов уступ з Перестороги про становище грецької церкви під зверхністю турецькою, полемізує з автором П., що те становище ідеалізує (с. 29—32), та перериває свої уваги з тим, щоб далі до становища руської церкви з powodu дальших слів П. вернутись.

Дальший уступ з П., де автор каже про діяльність князя К. Острожського, нахляє д. С. до того аби, „задержати ся трохи довше над особою кн. Острожского, бо хоч його діяльність була вже нераз предметом студій, то всеж таки не найшла до нині цілком точного критичного освітлення“, і д. С. характеризує особу Острожського і його поступованне в справі унії, та й тут перериває се, „не хочачи перебігати в мислях автора Перестороги“ (с. 43); отже з порядку текста Перестороги звертає ся до приїзду патрїархів Йоакима й Єремії на Русь і подавши відомости про них, поправляє оповіданє Перестороги, далі до переходу на унію єпископів, де зазначивши помилки Перестороги, ширше застановляє ся над характеристикою Терлецького й Потія і їх діяльності (61—73), в тої нагоди вертає ся до відносин Острожського до унії, а на решті застановляє ся над питанням про ті пізніші писання, що скористали ся з оповідання Перестороги про переведенне унії (89).

Що про собор в Берестю П. оповідає лише побіжно, то д. С. подає вже від себе огляд подій того собору (95—101), а потому вертає ся знову до Перестороги і навівши уступ про утиск православних, дає поясненія й критичні завітки до сієї справи (101—5). Оповіданне П. за увязненне Никифора приводить д. С. до оповідання про нього, по чому збиває автентичність промови, що Пересторога вкладає в уста Острожського за Никифора (с. 105—116), далі критикує оповіданне П. про сойм 1600 р. і збиває автентичність промов, наведених в П. (117—137), а деякі уступи сеї промови дають єму повід до побічних уваг — про чуда противоунїятські в літературі, про історію фльорентийського собора Суражського й її вплив на пізніші писання, а закінчує він сей уступ короткою апологією унії.

На закінченню сього огляду історичної сторони д. С. подає уваги про „Посольство Мисайла“ з powodu згадки П. і коротко (с. 140—2) характеризує Пересторогу з погляду об'єктивности, з боку літературного і що до поглядів автора. По сьому йде спеціальна розвідка про Зизанія, доволі широка (с. 142—166), подана „не стільки для цілоти студії, як радше для того, щоби подати нові дані і погляди“ на основі російської

літератури і вислідити звязане з тим питанням про антихриста, що відбивається, хоч невиразно, і в Пересторозі.

По сьому, як сказано, наступає цілком окремий розбір уступу II, де автор її полемізує з наукою про папу, а д. С. слідить в тій полеміці крок за кроком за користаннем з утвору Зибранда Людберта De raris Romanis, з руських писань (Апокривиса, О єдиній вірі і ин.).

Я навмисне застановив ся над розкладом дісертації й перейшов її коротко, аби дати читачеві можливість в тім з'орієнтувати ся, бо з сего боку мушу зробити головний закид д. С. — що він схемою своєї студії положив коментарій критичний і егзегетичний до розібраної памятки. Як вже сказано, він бере уступ за уступом з II. і подавши його *in extenso* або в переказі, об'ясняє висловлені в нїм гадки, перевірює їх вартість історичну, їх джерела і вплив на пізнійше письменство, висловляє з поводу їх свої власні погляди на справи так чи инакше з тим звязані, і так до дальшого уступу.

Такий спосіб має ту вигоду, що дає можливість говорити разом і про більш важні і про другорядні факти, довше чи коротше, не вжучись цілостію плану; він полекшує роботу авторови, бо дозволяє йому висловляти свої гадки по дорозі про все, але дуже добрий для коментирования при виданню памятки, не так здатний для студії; студія є студія, хоч би й аналітична, а не *commentarius perperitus*, сей має на меті об'яснити кожне поодиноке місце памятки, та — цілу памятку.

Коли д. С. в своїм вступнім слові поясняв задачу своєї студії, то з неї випливало три точки: характеристика загальних поглядів і освіти автора Перестороги, вартість історична його відомостей (сі два пункти доконче треба розділити, бо ловлячи автора II. на хронологічних помилках про взятє Царгородске та охрещене Польщи, або на хибних поглядах історичних, ми на підставі того слїдимо його освіту і освіту громади, до якої він належав, а перевірюючи його відомости про факти, які міг він знати докладно, вияснюємо його певність), на решті — вислїджене впливу, який зробила на автора попередня література і — додамо на основі самої студії — впливу, який мала Пересторога на письменство пізнійше. Над сими пунктами застановляють ся автор в своїй студії, але все то, як і мусіло буги при тій схемі, спорадичні, поодинокі уваги до поодиноких місць, не зведені ніде до якихось загальних сум і характеристик (кілька рядків на ст. 140—2, що мають дати резюме попереднього, на се не вистануть). І коли читач, перечитавши уважно всі дванадцять аркушів розправи д. С., схотїв би здати собі справу з Перестороги, не думаю, щоб висше зазначені точки ясно міг він собі представити, бо за поодинокими ріжнородними увагами, перемі-

шаними з уступами текста, тяжко єму виробити якийсь суцільний погляд, за поодинокими деревами не побачить він лісу.

Наведу конкретний приклад, до першої точки — погляд автора Перестороги на освіту. Є се справа, певно, незвичайно важна, а разом з тим неясна, бо заходить як би певна суперечність в поглядах П. на неї. Звернімося же до студії д. С.: на с. 12, з поводу вступної частини П., де автор її нарікає на брак шкіл в давній Русі, д. С. зауважає тільки, що ці слова свідчать високо про автора і про сучасних йому Русинів; на с. 141, даючи загальну характеристику П., д. С. нотує, що автор П. „головною причиною всіх нещастя вважає недостаток шкіл,.. хоть рівночасно відносить ся з недовірем до „мудрости Аристотелевої“ etc., нарешті на с. 185, з поводу нападок автора П. на Аристотелеву філософію, д. С. нотує тут впливи Людберта, Вишенського, Суражського, для об'яснення погляду автора П. наводить звістний педагогічний уривок з Вишенського, а при тім зауважає, що в житю руським теорія розійшлась з практикою, й мудрість Аристотелева найшла собі місце в православних школах вже з XVI в.

Я позволив собі застановитись над сим поодиноким фактом для того, що мні він здається докладною ілюстрацією наукового метода автора — часом механічного і навіть подекуди поверхового аналізу, не зведеного до якихось сум; чи вище наведені місця об'ясняють нам погляди автора П. на освіту і його місце з того погляду серед інших заступників тогочасного у.-руського письменства? кінцем всего — читач не знає, чи автор П. мав погляди Вишенського, чи ні, чи виступлення його супроти Аристотелевої філософії було наслідком чужого впливу, чи лежало в органічнім звязку з поглядами автора, і як би се ми могли приложити до особи автора — Рогатинця.

Мусіла відпасти при таких методі ще одна сторона — об'яснення укладу Перестороги, її архітектоніки; а вона тим часом досить характерна: автор показує різні хиби і перешкоди в історії Русі до доброго поступу (на ст. 230, де він резюмує свій погляд, ті перешкоди представляють ся справою диявола) і доводить, що заходами кн. К. Острожського й патріархів попередні вади мали усунутись, і руська церква і нарід мали прийти до світлого й славного стану, але диявол, щоб тому перешкодити, розпочинає справу унії, вибравши головним посередником в сій справі Кирила Терлецького, і за посередництвом унії, через Латинську церкву, що вже давніше зайняла місце сатани між іншими церквами, „сега останного віка, кончаючи власть свою“ сатана мучить і утискає вірних, та в тому не може поспіху мати, що доводить ся прикладами.

Але перейдемо вже до виводів д. Студинського. Передовсім мушу признати, що свою аналізу переводить він старанно, по можвості використовує літературу тогочасну, XVI—XVII в., і сучасну, і доходить часто до оригінальних і справедливих виводів. Тож що до самої аналізи пам'ятки, то я обмежусь кількома увагами до місць, де д. С. не був так щасливий в своїх виводах і спостереженнях.

На с. 11 закидає він автору П. фальшованне („не так з невіжества, як радше з умислу“) — що той кладе початок християнства на Русі перед початком християнства в Польщі. Д. С. має на оці тут загальне запровадження християнства за Володимира, та забуває за хрещенне Русі за Фотин — Ігнатія і хрещенне Ольги: як відомо, автор Синоциса, уважаючи на сі та подібні відомости, нарахував ще до Володимира п'ять хрещень Русі (с. 52—53, вид. 1823 р.), тож і слова П. не треба уважати за якесь тенденційне фальшованне історії.

На с. 13 д. С., збиваючи думку автора П., що брак освіти вплинув на упадок руської держави й руського народу, бачить причину „коромол княжих“ в лихих сторонах впливу Византиї — „в моральнім і політичнім напрямі“; при тім автор пригадує слова літописи про „льстивих Греків“ і в княжім поведженю хоче бачити наслідуванне Византиї. Думаю, що се нерозважно кинена фраза. Боротьба князів в давній Русі залежала від причин, що глибоко корінли ся в суспільнім житю її, як то показали студії над історією давньої Русі за останніх 50 літ, і не були наслідком одної невірности, некультурности князів, а суворе часом їх поведження з таким же правом можна виводити з византийського впливу, як т. зв. *Faustrecht* з римського. Взагалі говоренне про т. зв. византизм в давній Русі має дуже мало ґрунту під собою, бо спочиває на свідомім чи несвідомім перенесенню на у.-руський ґрунт прояв житя московського; на у.-руськім ґрунті-ж однокі, може, сторона, на яку можна напевно вказати як на наслідок византийського впливу — се певна залежність ерархії від власти княжої.

На с. 15 д. С. зауважає, що слова П. про вплив мішаних шлюбів на споляченне Русі перейшла через „Достовірну літопись до Величка“. Аналогія між наведеними там уривками доволі слаба і може служити прикладом натягання лише подібних місць до спільного джерела або запозичення, які стрічаємо часом у д. С.*), а крім того помітимо ще ось що: д. С. каже за Величка, але місце, яке він цитує, стоїть не у Величка, а в переробці мемуара Титловського з збірника Лукомського (див. перед-

*) Напр. ще с. 116; на с. 135 нема дословно виписаного з Суражського, а є подібна думка і деякі подібні вирази.

мову до Величка т. IV с. VIII); далі — автор уважає „Достовірну літопись“ певним конкретним утвором і на с. 90 пробує навіть докладніше означити час написання і край автора. Але ся „достовірна літопись“ відома нам тільки з ноток Лукомського, що приходять при його писаннях, про джерела, з яких вони зложені; вже О. Левицький (Літопись Само-видца с. XVI) розумів, що се може бути й колективна назва для тубильних, українських літописей, і се питання досі застає ся нерозв'язаним. Що до оповідання про смерть Потія, на яке покликуєть ся д. С., то з нього нічого певного вивести не можна — перше, ми не знаємо навіть, чи воно взято з тої „достовірної літописи“, бо ся нотка може й не належати до сього оповідання, друге — хибні звістки про смерть того чи сього циркулюють часто і можуть попасти в мемуар далеко раніше смерти (пригадую собі некрольоґ Є. Руліковського, надрукований перед кількома роками в К. Старині, а сам д. Руліковский і тепер здоров живе!).

Для уваг про причини упадку у.-руської церкви послужила д. С. джерелом розправа О. Левицького (заміщена в Архиві Ю.-Зап. Руси, 1. VI); д. С. виписує звідти буквально довші тиради (на своє джерело він покликуєть ся, але випадало-б поставити їх в „“) і мині здаєть ся такий спосіб трактування справи не зовсім відповідним для розправи. Не перевіряючи виводів д. Л., д. С. впадає за ним в недокладність, кажучи про спосіб поставлення єпископів в давній Руси. Д. Л. (с. 21) наводить епізод 1185 р., де князь не приймає єпископа, тому що „не избраша сего людє землѣ нашей“ (Ипат. с. 425), але сей епізод стоїть одиноко і можна думати, що покликанне на людей був лише претекстом; фактичний вибір, очевидно, належав до князя, чому літопись і каже часом за князя, що він постав єпископа (див. мій Очерк. ист. Киев. з. с. 365 і Голубинського Ист. рус. ц. I, 1, с. 310—1); пізніше-ж, в XIV—V в., поставленє єпископів переходить, очевидно, в руки клира, як знати з протоколів митр. Теофіоста (публікованих давніше Василевским, передрукованих Головацьким і тепер на ново виданих у Регеля, *Analecta byzantino-russica*) і в устава XV в. про поставлення єпископів, виданого в збірнику памяток руського канонічного права в Руській историчній библи. т. VI.

На с. 33 цілком безпотрібно бачить д. С. тенденційність в II.; подібні слабо уарґументовані уваги бачимо ще на ст. 72 (справа „мемранів“), 122 (про добровільне „відкликаннє“ протеста православних). Взагалі треба признати, що в своїм аналізі д. С. часом трактує річи трохи залегко — так він збиває часом відомости II. тільки тим, що покликуєть ся на запереченнє їх зі сторони уніятів (напр. с. 105, 131, с. 85 — де автор доводить щирість Потія патетичністю його слів);

але відомости уніятів могли бути так само сторонниці, як і православних, значить треба здати ще справу з вартости їх.

Але годі нам протягати свої уваги. Зауважу ще деякі браки що до бібліографії. Для характеристики Потія не використав автор дуже важного джерела його листів виданих в Archivum domu Sapiehow (т. I, 1892) дром. А. Прохаскою; меж иньшим тут знайшло ся-б дещо цікаве для справи про утиск православних, що над нею нераз застановляеть ся д. С. (такі напр. уваги Потія в N 409: *widze że ta hańba świecka potrzebuje karania, pomożcież mi jedno WMcie sua autoritate u pana, wszak obaczycie, jak ja ich uskromię, że się i drudzy kajać będą, bo dobrocią nic nie sprawimy u tego bydła nierozumnego, або його викрик в тім же листі: dla pana Boga, daj mu WMc łacinę! і т. и.* — (характеристику Потія по сім його листам дав д. В. Щербина в „Чтениях“ Київ. істор. товар. VII). В сім же виданню знайшов би д. С. і документ (N 144, датований 10/IX 1595), що він подав в Антірризиса на с. 73.

Можна подекуди зробити ще закиди що до бібліографічного апарату д. С. — так кажучи про братства, називає він одного Флерова, про Курбського — лише Устрялова (а не Горського, Іванішова etc.); про жидовствующих проминає працю Никитського; але се вже річ другорядна. Натомісь повинен я ще піднести одну річ, яку не мило бачити в дисертації з історії у.-руського письменства — се неконче поправна мова, значне число польонізмів і росизмів; такі вирази як *взнесла* (с. 6), *згіршене* (64), *безобразіє* (с. 21), *движення* (25), *віроятно* (46), *мнине* (58), *колибане* (67) і т. и. ледви чи можна було уважати у.-руськими.

Я застановляв ся в горі над хибами праці д. С. Вони одначе зовсім не відбирають у неї стійности наукової. До сього року про Пересторогу малисьмо деякі поодинокі уваги, розкидані в працях історично-літературних, др. С. вперше переходить цілу II., не тільки критикою історичною, але й аналізою літературною, вказуючи звязки сієї пам'ятки з иньшою попередньою й пізнішою літературою, і висловляє чимало оригінальних думок; хоч не з усіма можна годитись, та годі заперечити, що аналіза його дає користну вкладку в науку що до літератури українсько-руської XVI—VII в. Менш оригінального дають його екскурси, тим часом відтягають на бік увагу читача, доволі слабо привязані до основної теми (про К. Острожського, собор в Берестю, й особливо про С. Зиванія), хоч подають користні відомости й огляд поодиноких справ, а подекуди і виясняють деякі суперечні питання.

Як перша більша праця, робить „Пересторога“ дра Студинського в усякім разі миле вражінє старанно зібраним матеріалом, детальною аналізи, ріжносторонністю студієвання; коли автор надаліше буде більш дбати про поглибленнє своїх студій, своєї аналізи й зведеннє їх до якихось загальнійших сум, то тим значно побільшить користь своїх дослідів; а тепер на закінченнє жичимо йому щиро енергії й поспіху в розпочатій науковій діяльності.

М. Грушевський.

Межигорській монастирь преже и теперь (Київські Епархіальні Відомости 1895, N 8).

Къ исторіи Межигорскаго монастыря (*ibidem*).

Прот. П. Орловскій — Кієво-Межигорскій Ставропигіальний монастырь въ 1774 г., во время учрежденія архимандріи въ Запорожской Сѣчѣ. (*ibid.* N 18).

В Київських Епархіальних Відомостях минулого року уміщено три статі, присвячені одному з видатнійших українських монастирів — Межигорському. Перша — се коротенький начерк історії монастиря. Межигорський монастир, що стоїть при Дніпрі, кілька верст вище Києва, був заснований ніби грецьким ченцем, що прибув до Києва разом з митрополітом Михайлом року 988; зруйнований за часи татарського нападу Батием, він був збудований ввруде через два століття. По сім цілком легендарнім періоді починаєть ся фактичне істнованнє його в XVI—XVII в., коли він стає одним з найпопулярнійших, і спеціяльно — у запорожських козаків. Межигорський монастир був військовим монастирем, а Запорожська Січ — його парафією. Тим-то служби божі в Січевій церкві правили еромонахи з сього монастиря і кожний Запорожець вважав за неодмінний обовязок хоч раз в своєму життю піти на прощу до Межигорського Спаса, а де-котрі з січовиків під кінець свого життя приходили сюди, щоб сконати свій вік серед монастирської тиші в молитві й послушанні. Коштом Запорожців в Межигорі було збудовано лічницю й „шпиталь“ для покалічених і вельми старих січовиків. Весною року 1787 царица Катерина II, що зимувала тоді в Київї, хотіла відвідати Межигоре, але за день до того, коли царица мала приїхати туди, монастир до останку згорів. З того часу монастир перестав істновати протягом цілого століття; в монастирських будівлях завели фаянсову фабрику, що (до року 1822) належала до київського магістрата, а потім (1822—1876 р.) — до „вѣдомства Императорского Кабинета“. Року 1884 в третє засновано мужеский монастир; до засновання багато спричинив ся київський митрополіт Платон, що сам і випросив дозвіл на се. При монастирі була заведена школа для духовних сиріт і шпиталь

для старих людей духовного стану. Але що справи монастирські вели ся дуже недбало тими монахами, що надіслані були сюди з інших монастирів, то, року 1894, мужеский монастир переіменовано на жіночий. Ся реформа дала добрі наслідки: черниці вельми працюють над тим, щоб монастир придбав собі гарний вигляд.

Друга — коротенька замітка належить власне до історії київського подвіря Межигорського монастиря, що засноване було з початку XVIII в. (1709 р.) в Києві на Подолі. На се подвіре звичайно заїздили Запорожці, що прибували до Києва в яких небудь військових справах, або своїх особистих. Автор замітки на підставі документів, знайдених в київській духовній консисторії, доводить, що церква на сьому подвір'ю во імя св. Пантелеймона була збудована в 1768 р. коштом всього війська Запорожського, а не одного лиш кошового суді Миколи Тимофійовича, як думали до сього часу. Яко додаток до замітки, надруковано два документи 1767 р. — „прошенія“ до київського митрополіта Арсенія: одно — від ігумена і братії Межигорського монастиря, а друге — від Петра Калнишевського, військової старшини і всього війська Запорожського; в обох просять дозволу збудувати церкву на київському подвір'ю Межигорського монастиря.

Третя статя основана на архивних документах київської духовної консисторії за 1774 рік. Запорожска Січ з початку свого засновання зачисляла ся до Київської митрополії, тим то служби божі і різні „треби“ в Січі і навкола Січі правили ченці київського Межигорського монастиря. Але в другій половині XVIII віку Запорожці пробують відокремитись від Межигорського монастиря і київського митрополіта. І от року 1758, коли в Січ приїхав з Греції, щоб збирати гроші для запомоги бідним Грекам, Анатолій єпископ мелегійський, що був родом з українського Переяславського полка, то січовики вигнали його з великою честію, дозволили йому по січових церквах правити служби й задумали засновати у себе самостійну єпископію. Анатолій почав запрошувати до себе різних загожих священників і ченців і поставляти їх до Запорожських церков. Але ігумен Межигорського монастиря зараз же удав ся до Синоду з доносом про заміри січовиків, і російський уряд примусив Анатолія вибратись з Січі і втікти за кордон. Потім, 13 років пізнійше Запорожці з своїм кошовим атаманом Петром Калнишевським випрохали у цариці Катерини II і Синода дозвіл на заснованне в Запорожській Січі окремої архимандрії при Самарській монастирі. Року 1774 на посаду архимандрита запорожського був закликаний єромонах Межигорського монастиря Володимир Сокольський і під його догляд перейшли всі запорожські церкви.

Звичайно, що новий устрій запорожського церковного життя не сподобав ся ченцям Межигорського монастиря, і вони удались до

Синоду з заявою, що їх монастир здавна посилає у Січ єромонахів працювати служби і треби, що один тільки їх монастир мав право продавати воскові свічки в Січі; кажучи се, вони опирались на грамотах московського патріарха Іоакима 1688 р. й царя Петра I 1698 р. Далі ченці писали, що вони позбудуться значних доходів з Січі і не зможуть утримати себе при таких умовах, які повстануть по заснованню на Січі окремої архимандрії. Синод поручив київському митрополіту Гавриїлові вібрати відомости про материяльний побут Межигорського монастиря і дати звістку про се в Синод, а також і те, на яких умовах повинна істновати ново-заснована архимандрія. Автор наводить в статі текст відповіді межигорського архимандрита про материяльний побут монастиря, про його землі, маєтности, братства, про кількість селян в монастирських селах і т. и. Сей документ вельми цікавий і має велику вагу для історії монастирського володіння взагалі і для історії Межигорського монастиря в особна.

Київський митрополіт не встиг подати до Синоду ані яких небудь звісток про материяльний побут Межигорського монастиря, ані своєї власної думки що до справи засновання нової архимандрії в Січі, що теж вимагалось від його: скоро Запорожска Січ перестала зовсім істновати, і нічого було й думати про заснованне нової архимандрії. 4 червня 1775 року після приказу цариці Катерини II Січ Запорожську зруйновано. Володимира Сокольського, що був призначений на посаду запорожського архимандрита, 5 жовтня 1775 р. зроблено настоятелем батуринського монастиря. Се була нагорода за те, що він переконав Запорожців, щоб вони підлягли російському війську без жадної бійки та ріванини. Запорожці справді поклали зброю, і таким чином дуже велике кровопролитте усунуто під впливом слів Володимира Сокольського.

Ю. С.

Князь А. Б. Лобановъ-Ростовскій — Русская родословная книга, вид. друге, 1894, т. I, с. V+467, т. II с. V+481.

Книжки сї представляють собою перероблене і доповнене видання генеалогічних таблиць, виданих вперше редакцією „Русской Старини“. Всього заведено коло півтретя ста родів, між ними чимало й українських; подано поколінні реєстри, з короткими поясненнями. Праця має характер підручника для справок; одначе можна пожалувати, що джерела тих родословій звичайно не подано.

М. Г.

П. фонъ-Винклеръ — Русская геральдика, історія и описаніє русскихъ гербовъ, съ изображеніємъ всѣхъ дворянскихъ гербовъ, внесенныхъ въ общій гербовникъ

всероссійської імперіи, вып. I, 1892, с. VIII нenum. + 48, III і II, 1894, с. IX нenum. + 49—176.

Як поясняє в передмові автор, його видання має заступити урядовий „Гербовник“, неприступний своєю ціною, а разом дати історію російських гербів, заступлену дозі лише давньою працею Лакієра. Свою працю д. Вінклер поділяє на дві половини — основи геральдики і історію російських гербів, сподіючись умістити се в семи випусках. Видані три випуска обіймають більшу частину першого відділа, що займаєть ся аналізою і описом складових частин герба. Самі рисунки гербів приходять як ілюстрація відповідних уступів текста, а для вишукування їх має служити азбучний показчик на початку кожного випуска. Автор одначе постановив змінити такий порядок і почавши з IV вип. подати всі герби „Гербовника“ (коло півтретя тисячі) в порядку азбучнім.

Ся геральдична праця може бути тим цікава для нас, що містить герби української шляхти, признаної російським урядом. Друга половина — історія гербів мати ме більший інтерес, видані-ж випуски можуть служити для справок що до рисунків заведених сюди гербів. *М. Г.*

Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича (1717—1767 г.), издание „Кіевской Старини“, подъ редакціей А. Лазаревскаго, часть первая (1717—1725 г.) К., 1893, ст. XVI+II+329, часть вторая (1726—1729 г.), К., 1895, ст. II+342.

Дневник Якова Маркевича, типового заступника аристократіі лівобічної, поруч з дневником його „кондисципула“ Миколи Ханенка становлять першорядні джерела до внутрішньої історіі лівобічної України в XVIII в. Дневник Маркевича видав 1859 р. в Москві в двох томах його внук Андрій Маркович („Дневныя записки генеральнаго подскарбія Якова Марковича“), але з значними скороченнями (більш як на половину) і поправками не тільки правописи, але й фразеологіі на мову російську. Се спонукало звістного знавця лівобічної України і невтомного робітника на її полі д. Олександра Лазаревського підняти нове видання сеі памятки. Колиж лівобічна археографія в Росіі застаєть ся в неприкаянному становищу і немаючи свого орґану, яким для правобічної України напр. є кївська комісія археографічна, мусить тиняти ся в сусідах по різних видавництвах, то й „Дневник“ мусів шукати собі такого пристановища і став виходити в додатку до „Кіівської Старини“. Таким чином протягом р. 1891—2 видрукована була перша, а протягом р. 1893—4 друга його частина. Признаючи всю користь нового видання, трудно втримати питання — чи дійде воно до кінця? уважаючи на подану

редактором опсьь рукописей, прийдець ся на окінченне сего видання дати ще яких 6—7 томів, значить 11—13 років. Пожадати отже треба, щоб якась комбінація прискорила се виданнє.

В новім виданню редактор положив задачею дати повний і незміненний текст дневника; випущено лише менш цікаві виписки з иньших книжок і писань, які часом приходять в дневнику, особливо філософічно-теологічного змісту. *Aquila muscas non captat*, але не можмо не піднести справи коректи; вид, в якому приходять на ст. 314 т. II. відомі вірші Горация, надає думку, що вона муєла-б бути поправійшою. Правда, що се все трудно при малім складі сил редакційних приводити до потрібної перфекції.

При тексті приходять подекуди пояснення слів і імен власних. Перший том попережає маленька стаття редактора про С. Марковича — в значній мірі се лиш витяг з його біографії тогож автора, виданої в звісній серії „Люди старої Малоросси“ (К. Старина 1894, I).

М Г.

Прот. П. Орловскій — Грановскій протопопъ Іоаннь Строчкій, какъ поборникъ православія на Украинѣ во второй половинѣ XVIII столѣтія (Київска Старина, 1895, XI стор. 119—144, XII стор. 328—310).

— Странствующій архіерей (1777—1778 г.) (*ibid.* 1896, I стор. 78—100).

Перша статя написана на основі актів переяславської духовної семинарії про православіє на Україні в рр. 1772—1783, що переховують ся нині в архіві київської консисторії; автор користував ся крім того в більшій частині польськими рукописями протоп. Строчкого в бібліотеці Києво-Софійського собора подаємо тут докладнійший зміст статі, що трактує відносини мало вияснені доси.

Межи православними сьвящениками на Україні в другій половині XVIII стол. відзначаєсь яко дбалий пастир о. Іван Строчквій (рук. р. 1746). Діяльність свою присьвятив він виключно майже обороні переслідуваного тоді православія на Україні. Будучи протопопом в м. Гранові (Браславщина), що був осередком просторих дібр кн. Адама Чарторийського, з'єднав він собі вже в 60-тих роках прихильність дідича і найбільше єму, єго могутьому впливови завдячував сей те, що ключ Грановскій не потернів нічого від Колішчини. Син кн. Адама Чарт. Адам був ще більш приязним до грановського протопопа, а приязни чи прихильности сій завдячує І. Строчквій те значіне, до якого дійшов він в 70-тих роках XVIII стол. Строчквій обудив в серці князя бажанє стати оборонцем

переслідованої віри православної, і він обіцяв протопопови заступати православних духовних де лиш зможе.

За радою его та за дозволом переяславського єпископа Іова Базилевича, під зарядом якого були тоді усі українські церкви, о. Строцький скликав р. 1774 до Гранова збір значніших священників Грановського ключа, щоб вибрати делегатів в Варшавський сейм; делегати малиб подати Повсечасній Раді просьбу про відновлене привілеїв східній церкві, і про кару за порушене тихже привілеїв. Подорож в Варшаву завдяки стараню кн. не проминула без успіху. Назначена сеймом комісія прибула на Україну в марті 1775 р., і розсліджуване жалоб, поданих делегатами, принесло користні результати для гонених православних. Духовенство, з влячності за таку прихильність, зложило кн. Чарт. письменно подяку.

Хоча кн. А. Чарторийський брав горячу участь в обороні релігійних прав всіх укр. православних, то всеж з добрих результатів его заходів користали якийсь час лиш ті з них, що пробували в добрах Грановських. В иньших землях положене православних справді було незавидне. Вправді видавано універсали в обороні православия, але се позіставало мертвою літерою, бо польська республіка і при охоті не могла перешкодити поступованю против універсалів. До того належить зазначити, що й уніятські митрополіти також немало прикладали рук до того гоненя православних. Автор статі наводить приклад, де не то що ті митрополіти спиняють виконане універсалів видаваних в обороні православия, але навіть спиняють видачу подібних універсалів. Автор наводить лист митр. Л. Шептицького, що спинив видачу універсалу в обороні православия. Коли в р. 1778 на внесені українськими делегатами жалоби мала бути дана православним сатисфакция від уніятів, Шептицький просить письменно Раду відрочити остаточну резолюцію на внесений православними меморіял, бо й уніяти можуть неодну скаргу вiesti на православних. Він вносить меморіял з сторони уніятів, а проволоку, яка звіден наступила, задумав Ш. використати для забраня православних церковей, і т. н. Уніятські офіціяли розсилали до більших панів листи, де давали їм вказівки, як мають навертати нарід на унію, як забирати церкви православні і як тому незаконному дічу надати вид законний. (Для прикладу наводить авгор лист Любінського). До цілковитих успіхів тою дорогою Лев Шептицький не дійшов, бо в дорозі з Варшави в Радомисль (де була тоді катедра митропол. уніятських) помер нагло в маю 1779 р. По смертї головного ворога православия здавало ся, що не трудно буде направити положене православної церкви. Треба було здати відповідь на меморіял Л. Шептицького; за радою секретаря кор., приятеля Строцького Коссаковського, і на порученє єпископа переяславського,

виготовив Строцький, спільно зі всіма протопопами і старшими священиками, опровержене точок письма Л. Шептицького. Вибрані протопопи мали виїхати до Варшави і предложити его королеви і его Раді. Простору сю полемічну працю Стр., що переяславська консисторія признала „удовольственнымъ и годнымъ для дѣла“, наводить автор в цілій основі (на стор. 134—144). Одначе сей меморіал не досяг своєї мети.

Надужитя зі сторони офіціалів поступали дальше, однак в Гранівщині не важились они уживати незаконних способів для привертання народу на унію. Тим часом наслідник Льва Шептицького, І. Смогоржевський забажав конче привернути собі під послушенство протопопію Гравовску, але не помогли ніякі намови, ніякі листи (стор. 329), бо Строцький за ніяку ціну не покинув би грецької віри. Так отже головний ворог унії удержав ся, і заходи офіціала Примовича, для того підняті, не довели до нічого. Удавану приязнь змінив тепер Примович на явну ворожнечу. В Гранівщині являють ся два вороги, що силою хотілиб змусити православних до прийнятя унії. Один з них Бернатович, комісар Гранівських маєтностей, а другий Єрліч, генерал польських військ в брацлав. воеводстві. На їх надужите вніс Строцький меморіал, але се розуміє ся, війшло без успіху. Аж р. 1786, коли Віктор Садковський, яко православний еп. переяславський, приїхав для огляду правосл. церков, Строцький особисто вніс ему скаргу, і знов кн. А. Чарторійський залагодив щасливо цілу справу.

Завдяки впливови цариці Катарини II почав ся рух в користь православия. Але такий стан тревав коротко. Вже в кінци 1788 р. незнати звідки почала ширитись неправдива вість про народний бунт против польського правительства. На Росію, що була зайнята війною з Турцією р. 1787 спала вина, що она має підпомагати до тої нової „қоліівщини“. Рішено взятись до всяких способів обережности, установлено навіть осібні комісії (волинську, київську, брацлавську і подільську) для близшого розслідження цілої справи. Тим збільшено ще більше паніку. Підозріних монахів, купців, що вештались по краю, увязнено, а 18 цвітня 1789 арештовано Садковского і вкинено до вязниці. Строцького також візвано перед комісією брацлавську і zagrożено вигнанєм, колиб не прийняв унії. Але хоч був вже 70 літний старець, не настрашив ся сего і дальше боронив свого православия. Заходами Чарторійского позволено Строцькому оставатись в Гранові; охорони від уніятських насильств не одержав сей протопоп жадної, але він з тими гоненнями зжив ся, не упадав духом і по увільненю заяв ся будовою нової церкви, а заразом виправив „Відповідь“ уніятському митрополіту І. Смогоржевському, виступає остро против наруг і обид нанесених правосл. церкві.

Відповідь ту в перекладі з польського подає автор по російськи (на стор. 343—357).

Тим часом, в половині 1792 р. Катерина II зайняла Україну і Литву; Строцький розвинув новий рух в користь православня. Нарід і духовенство домагалось від цариці дозволу перейти на православие. Але цариця Катерина II довго опиралась тій просьбі, доперва заходами Садковського в цьвітні р. 1794 наступив дозвіл вертати з унії на православие. Новим росказом з 16 мая 1794 поручено синодови постарати ся для о. Віктора помічників в тій справі вибрати з виьших епархій сьвященників і вислати до него. Між тими помічниками Садковського в справі привернення уніятів на православие був і Строцький. 18 серпня 1794 р. відбував з'їзд всіх сьвященників в Лебединськім мон. що до способів до привернення уніятів. Не маючи одвітних жерел, автор опускає опис місіонерської роботи о. Строцького. Зазначає тільки автор, що сповнились бажая Грановського протопопа, що на Україні возсияв дійсно „тишайшій и чистїйшій греко-росїйського исповѣданія свѣтъ“.

В другій статі автор хоче виказати на основі певних даних самозвацьство Євсевія, що користуючись невідрадним положенєм православних, на Поділю і в Брацлавщині, хотїв собі привластити митрополїчий стїл в сих землях, що належали до Польщі.

Стрїтившись в Молдавії з генерал-фельдмаршалом Румянцевим, що доводив російською армією в Туреччині, назвав себе Євсевій призьремским митрополїтом, що утечею з тяжкої вязниці, на яку засудила его Порта за черногорський бунт, спасає жите. Якийсь час оставав він при армії, а потім коло половини 1777 р., за дозволом Румянцева, поїхав в цинїшну подільську губернію, де яко православний архиєрей, признаний Румянцевим, проживав якийсь час в Могилеві над Дністром, а потім в Немирові. На вість про православного архиєрея, богато з Українців, котрі не могли одержати рукоположеня в Перияславі, почали з всіх сторін Поділя і Брацлавщини удаватись до него за рукоположенєм. Тому митрополїт сей не був до вподоби уніятам, а до того і висшу російську єрархію занепокоїло се появленє православного митрополїта. Тож перенесено Євсевія з Немирова до Київа, до Пустинно-Миколаївського монастиря.

Сей побут Євсевія в київських монастирях широко описаний в актах київської духовної консисторії. Київський митрополїт Гавріїл поручив зібрати про жите сего митрополїта деякі дати, а доносячи синодови про прибутє Євсевія до Київа, долучив їх, та на се зажадав синод від Гавріїла грамот, що дійсно-б стверджували архиєрейство Євсевія. Між тим Євсевій не вдоволяв ся тихим житєм в монастирі, він переходить з одного монастиря до другого, вимагає богатого принятя, а всюди

достарчують ему чого хоче. Автор наводить вельми цікаві дати про пово-
джене Євсевія в Києві, з котрих аж надто наглядно показуєсь надмірне
житє митрополїта; в протягу 436 днів виїшло на него 48 відер
горівки, 2180 кварт пива, і всяких иньших напоїв немала скількість;
певно, подібного архієрея немав ще серед своїх мурів Київ! Вкінци
хотїв (в р. 1779) Євсевій перенестись з Кирилївського монастиря в Петро-
павловський, але на се ему вже не дозволено. Здаєсь почало духовень-
ство сумніватись в правдивости сего митрополїта, і як автор пізнійше
згадує, — може вже діставало в тїй справі потрібні відомости з Царго-
рода. Рівночасно в Києві пробував в Катериненськїм монастири ширїй
приятель Євсевія, Теофіл, що назвав себе ігуменом сербської нації. З сим
задумав Євсевій неприїтно винести ся з Києва. Зготовивши все, що до
подорожи було треба, Теофіл і Євсевій 14 жовтня 1779 в вечер виїхали
раз на все з Києва.

Сї відомости документів київської консисторїї доповняє автор не-
значними датами, що зібрав Коялович в синодальнім архиві і помістив
в книзі „Исторія возсоединенія западно-русскихъ уніятвъ старыхъ вре-
мень“. В кінци зими 1780 був уже Євсевій в Варшаві, де одержав від
короля дозвіл архієрействовати на Поділю і в Брацлавщині і вернув
в Могилев над Дністром, а коли в Могилеві непокоїв його уніятський
офіціал Любінський, то перенїс ся з своєю консисторією до Немирова.
Тут уділяв многим рукоположеня, а духовним велїв про всякі обиди
на православну церкву собі доносити. Немирівський лїдич гр. В. Потоц-
кий прихильно відносив ся до Євсевія, а навіть дозволив ему в домі
устроїти церков православну. Тут трафив ся з ним характерний випадок:
Любінський з шестидесятьма уніятськими попами, ухопив одного съвщеника,
що рукоположив Євсевій і удав ся з ними в с. Вїйтівцї, що було приходом
памісника протопопїї Немирівської. Православну церков, майно її, забрав
офіціал, а родину намісника розігнав. Вість ся обурила Євсевія,
що ще съвятковав в Немирові, і він сказав: „поїдьмо туди всі й будемо
бити за те уніятів“. Коли наблизив ся до Вїйтівець парїд з радости почав
дзвонити, уніяти кинулись на тїх, що дзвонили, а митрополїт дивлячись
на се велїв православним помститись за забране православної церкви.
Вернувши в Немирів, митрополїт другого дня удав ся в Варшаву, щоб
королеви пожалуватись на нєступованє уніятів.

Але переяславський єпископ Іларїй вїїс до св. Синода жалобу на
Євсевія, що він неправно вмішуєсь в діла правосл. переяславської єпархїї,
до котрої належали всі православні церкви на Україні, Поділю і в Брац-
лавщині, а синод пропоручив російському послови в Варшаві, домагатись
вигнаня Євсевія з Польщі; домаганє се дійсно осуцилось, а „вандрів-
ний архієрей“ повандрував з границь Польщи до Сучави...

На основі свідощв, які маєм про побут Євсевія в Київї і в Подільській губернії, по думці автора, належить Євсевія признати самозваним архієреєм. Автор вказує на поодинокі дати, які наглядно вказують на те, що Євсевій був простим обманцем. Самозванство Євсевія узнав крім того чорногорський митрополіг Сава Петрович, кажучи виразно, що Євсевій „не єсть архієреєм“, а Лев Шептицький каже, що рукоположене Євсевія, то „хротопія фальшивая“. Наконць Синод в р. 1794 в § 10. інструкції свої для ігуменів і протоєреїв, на котрих наложено обовязок приєднати Українців до православної церкви, не признає рівнож Євсевієви власти уділювати важного рукоположеня. *Ол. Л—ий.*

А. А. Васильчиковъ-Семейство Разумовскихъ, т. V: приложения къ біографіі кн. А. М. Разумовскаго, изд. А. Брикнера, Спб., 1894, ст. VI+398+портрет.

Князь Васильчиков на підставі приватних архивів задумав був написати історію роду Разумовських, історію незвичайного виходу в аристократію простої української родини і переходу її потомків в французських аристократів, „неприступних космополітів, переповнених феодалними забобонами“ (I с. IX); нема чого й казати, яку цікавість мала така робота для українських істориків, особливож важний був перший том (1880) присвячений старшому поколінню Разумовських. З т. III розпочалась біографія Андрія Кирилловича, третього сина гетьмана, російського дипломата, якого автор характеризує як „дітковите втілення космополітизма“. Нововиданий том, за смертю кн. Васильчикова приготований дром Брикнером і видрукований коштом одинокого заступника гетьманського (правука гетьмана) гр. Каміля Разумовського, німецького аристократа (в Саксен-Кобург-Готі) і лютеранина, містить в собі окрім уривка біографіі одної з дочок гетьмана — Наталі Загряжської, кореспонденцію гр. Андрія. Для України ся мало цікава, займаючись двірськими й дипломатичними справами російської держави. До тому долучено портрет Загряжської. *М. Г.*

Выписки изъ полнаго собранія законовъ, 1895, in. fol.

Під такою загальною назвою надруковано 11 брошур in folio обер-прокурора св. синоду К. Победоносцева. Ся праця — то прості витяги із „Полнаго Собранія Законовъ Рос. Имперіи“ по окремим питанням — земельного володіння, суду, кріпацтва та ин. і належить ще до 50 р., до часу об'єктивно-наукової діяльності сучасного обер-прокурора. Цікаві уваги его на де-які постанови минулого віку, — постанови, що свідчать про дикі тогочасні порови адміністраційні; у своїх увагах він дав їм справедливий присуд. Для нас вагу мають виписки его під заголовком

„Малороссія“ у розділі 9 („Гражданскіе законы“). Тут наводять ся кілька фактів, що свідчить, — як каже автор, — „про силкування України держатись особих прав своїх і старання російського уряду більш та більш опутати її правами своїми. Усі коментарії Сената на т. з. „разговорные пункты“ дуже важні, яко зразок політично-под'яческої диалектики. Варті уваги резолюції, що не без особої думки положив Петро I під пунктами умови, — резолюції, у яких таїть ся початок широкого втручування центрального уряду у всі справи України“. Витяги зроблено що-до заведення „словесныхъ судовъ“, поділу спадщини, розкольнічих справ, справ магістратских та судових і знесення гетьманства.

О. Л.

Л. Винеръ — Еврейско-нѣмецкія слова въ русскіяхъ нарѣчіяхъ (Живая Старина 1895, I с. 57- 70).

Займава розвідка д. Л. Вінера (Leo Wiener) присвячена жидівсько-німецьким словам, які знаходять ся в язиках українсько-руським, російським і польським. Л. Вінер виказує походжене слів взятих з жидівсько-німецького, а поміщених в словарях Носовича (Словарь білорусскаго нарѣчія, С. Петербургъ 1870), Желеховського і Нецільського (Малорусско-німецький словарь, Львів 1886), Ліндого (Słownik języka polskiego. Lwów 1854—60) і почасти також В. Даля (Толковный словарь живаго великорусскаго языка, вид. 2).

В нашихъ язиці, а іменно в білоруськихъ говорах, вкоріпилась купка слів взятих з жидівсько-німецького языка. Декотрі з тих слів успіли навіть проникнути в літературі язики Поляків і Росиян. Жидівсько-німецька бесіда розвилась із східно франконського, а почасти більше полудневого німецького наріччя середних віків при помочи єврейського языка, з котрого она зачерла більшу скількість слів що відносять ся до релігії, філософії, науки і означають взагалі відсажені (абстрактні) понятя. На руськім ґрунті в склад тої бесіди ввійшло багато руських і польських слів, що вкуші з декотрими синтактичними і фонетичними особливостями славянських нарічій утворили єго нинішну форму, звісну у самих же жидів під назвою жарґона.

Слова, взяті Русинами і Поляками від Жидів, самоперше походять з німецького і єврейського языка. Л. Вінер уважає жидівсько-німецькими тільки такі слова, які виказують примітні жидівсько-німецькі черти, а іменно: середнонімецьке *и* удержалось перед носовою суголоскою і не перейшло в *о*, на пр. *genimen* місто *genommen* [галицько-руські Жиди говорять часто *genimen*; — взагалі наші жиди *о* і *и* перемінують на *і*. *Kim her* місто *komim her*, *gekimen* м. *gekommen*, *Winde* м. *Wunde*,

Hind м. Hund etc.] ei і і перейшли в одвітні сполуки ej і aj (ei і ai), а не злились в двуголоску ei, як в німецькім пр. wejs знаю і wajs білий; ch остає гортанним у всіх положеннях.

З тих признак видно, що слова кум гер, шлеєр, шлех — взяті просто від Жидів. Здаєся багато німецьких слів дісталось до руского языка за посередю Жидів; але що они не мають примітних признак жидівщини, то треба подрібнійше і точнійше досліджувати, щоби провирити їх походженє. В польскім язиці (а звідти у Малорусів не виключаючи і Білорусів) суть слова zegar, seber [в Галичині цебер, цебрик, цебричок, цебрия, цебриня, цебринятко; в наших горах подекуди уживають місто дзитар: „годильник“ „годинник“, а в Мармарошчині: „часувник“*], в жаргоні zejger, zuber (zeber). Тут трудно порішити, хто від кого взяв і чи не взяли оба прямо з середне-німецького saegare, zuber.

В декотрих випадках жидівско-німецьке походженє слова помагає нам означити склад морфологічний. Жаргон розвив закінчення многого числа здрібнелих слів lich, lach по всій імовірности із l (li) німецького полудня + зборове ach (напр. dornach; — Wolfram von Eschenbach VI, 211); оттак „креплики“, що повстало із Kreplich, єсть словом жидівско-німецьким. Крім того значенє слова часто помагає дізнатись, відки оно взято; коли в рускім оно має те саме значенє, що в жидівско-німецькім, а тотó значенє пімецкому не властиве, або оно означає жидівскій обряд, звичай і т. д., то знов можна вірно виводити про жидівске походженє відносного слова.

Слова з підкладом єврейским не представляють жадних трудностей. Тут тільки треба різнити межи такими, котрі прямо взяті від жидів, і такими, що переняті від Німців в державних документах. Послідні слова мож узнати по португальскій вимові; до них належать: раввін, рав, кагал. Про другі слова мірковати слід тільки по так званім виголошеню польскім, якого вживали і вживають в послідні чотири віки рускі Жиди. Через єврейскій язык треба розуміти єврейскій язык середних віків; в склад єго входить язык халдейскій. В сій розвідці „єврейским языком“ поіменованій згаданій язык ново-єврейскій.

Жидівско-німецькі слова в руских наріччях мож розділити на такі скупні (групи):

1) Жидівска страва: боксар, креплики, кугель, маца, фарфолі, хала, цимус; з виключкою хали і маци другі іствá мали таку саму назву

*) Ueber die Mundart der Marmaroscher Ruthenen. Ein Beitrag zur ruthenischen Dialektologie von J. Werchratskij. Stanislaw 1883. стр. 49.

у західних Нїмців середних віків і по части ще мають в Баварні і других західних сторонах Нїмеччини.

2) Жидівські занятя і уряди: балабос, балагула, бахур, гіморник, рабін (рав).

3) Жидівські празники і обряди: Гаман, кабала, кошерний, ліхтар, пейсах, пейс, талес, треф, хамец, шабаш, шлеєр.

4) Торговщина: дабара, махир, ребохи, тахлеваць, хаврус, шахрувати.

5) Згірдні і пестливі слова: агундер, беньоха, бейзехалеймус, фанаберія, шамбер.

6) Відність, страданє, несчасє: далус, капцан, слимазарник.

Далі наведені в азбучнім порядку слова взяті з жидівско-німецкого. Приводжу тут тні слова разом з поясненнями подекуди мною скороченими. Декотрі реченя білорускі, яко дуже примітні, а записані прямо з уст люду поміщаю в натоках „“, декотрі власні замітки в лонаних скобках [].

А г у н д е р (згірдие слово, з жидівско-німецкого: а hund, а hunder) песій син, обідранець, обшарпанець. „Обшарпав ся, як агундер. Повели агундера в станок“. — Також в білорускім уживанє цугундер повстало з німецкого zu Hunder переробленого на лад першого слова значить 1) собачник, згодій, лайдак, драбуга, „добре било-б, коли-б цугундера гетого в некрути прийали. Жид цугундер, єму нічого вериць“ 2) пеня, строга кара, кайдани. „Узяли, повели на цугундер“.

Б а л а б о с (з єврейского) Жид-господар дому. „Позови балабоса“. Балабоска господиня (хазяйка) дому. „Балабоска твоя казала“. [В Галичині: балабўс, балабўц; балабўста = хазяйка Жидівка коло Заліцк і в Кпівщині]. Тутка належать може білорускі згірдні слова: балбўс і балбєс та московекє: балбєсь? У Даля великорускє балбєсь об'ясняє ся виразами що підходть до галицко-руских: бовван, штурпак; глунтан, урвитель; великдан, хабл'ак, великоруск. балбєснть, балбєсничать шлендати ся без діла, пустякувати, укр. байдик бить, великоруск. балбєшка кацава'лок, опецьок; дурачок, непотрїб, негодяй. [Тут згадаєм ще галицкорускє: бульбас, бельбас, укр. більбас; бельбасоватий = lümmelhaft].

Б а л а г у л а (з єврейск., жидівско-нїм. balagóle. На полудни жиди вимовляють акцентованє о як у) фірман (візник) жидівскій; жидівска будка (критий віз) до подорожи.

Б а х у р (В многих німецк. говорах слово bacher, bocher, bager значить молодий чоловік, учитель, з єврейского bocher plur. bachorim, що значить молодого чоловіка, іменно що займаєть ся наукою талмуда)

1) згідно: дитя, іменно жидівське 2) байструк, байстрия 3) любас „бахура к себе приймаєць“ 4) волоцюга, волоцюжник. В білорускім нарічю ще 5) пузань, черевань, черевко „викоршів якого бахура“ 6) свинний не чищений самець, кнур, корноз, кнороз 7) молодий жид, що присвятив ся науці талмуда. — б́а хурка гайта, гукля, женщина розпустна, блудниця. — бахурувати (білоруске: бахуроваць) за бахурами або любасами уганяти ся, з бахурами водити ся (о гайті). В білорускім ще: б́а хурок, б́а хурство. [Тут галицкоруск. бах = хлопець, Bube, Knabe; б́а шниця = дівчина, Mädchen, Magd — ужив. у люду в Вишенці коло Городка].

Беньо́ха (в білоруск., з єврейск. benjachid = єдиний син, єдинак, одинчик) 1) нянька, пестунка 2) пещене дитя, розвезена дитина „Дав Бог беньоху, все цапкаєцца да бенехаєцца з малим“. — Беньо́ханне: 1) няньчене дитини 2) Забавка з якою небудь річню 3) гайка, загайлива робота, нипанє, пиппанє, копирсанє. „До вечера будзець гето бенеханне“. — Беньо́хи пустоці, баясен; гупульске: фіфі-кікі. „Беньохи не доведуть до добра“. Окрім того беньо́хаць, беньо́хацьца, беньо́шка [Тут може назвище родове галицкоруске: Банах?].

Бо́ксар (в білоруск. жидівско-нім. bokser, з німецького: Bockshorn, Ceratonia siliqua, gr. αἰγόκερας wegen des bockzenden Geruches der Blätter; у Руснів галицких: ріжки — декуди пр. коло Угнова: біб турецкий). „Гарелка з боксаром“.

Бейзехале́ймус (з німецького böse (bejse) і євр. chalejmes = злі сні; уживає ся яко наруга або прокляти пр. ale bejse chalejmes ouf dajn Кор = всі мутні (злі) сні на твою голову!) біда, чорна доля, тяжка невгода. „Будзець нам бейзехале́ймус“.

Га́ман (В місяці марті Жиди празнують пурім т. є. освободу від кормиги Гамана. На той празник Жидівки печуть трикутні піріжки з маком або з повилами „гаманові вуха“, як наш люд говорить, а Nomentaschen по жидівському. Жиди виговорюють „Nomen“, однак у Руснів удержалась біблійна форма Гаман). 1) празник жидівський Гаман 2) особа, над котрою жиди буцім знущають сь. — Гама́нува́ти бити і штовхати, як жиди Гамана. — Укр. гама́н (deminut. гамане́ць) = скірянний мішок на гроші. мошонка; мішочок на кресило; тож гаманчик = злодій кишневий, мошенник Л. Вінер тут відносить. Оба послідні слова мали утворити ся з огляду на так звані Nomentaschen. В білоруск. гама́н 1) погорджений чоловік. „Усі кричаць на його, як на гамана. Напали, як на гамана якого“ [між галицким людом чути иноді лайку: „ти дурний гамане!“] 2) злий чоловік, злюка. „Попадзись тільки в руки гаману гетому“.

Гіморі (з єврейск., жидівсконім. gemore = часть талмуда що містить коментарі і т. п. написані після Мішна) хитрощі, мудрагельствуванє, мудрагелюванє, мудрованє, мудрикованє, пусті здогади. „Ти усе береш на гімори. Гіморами своїми спорцив дзело“. Гіморник уж. Жидами = хитрець, хитряга, хитрак. „А гіморник, собацій син!“

Гої (з жидівско-нім. goj = християнин, мужик; в єврейск. = люд, згїрдне слово, котрим іменують жиди християнина. [Іноді чути між людом галицким лайку: дурний гою! = дурний хлопе!].

Дабара (євр. dabar слово; daber говори, розкажи пісенітницю) ляпуц, ляпа, тріскач, пустомеля, бовгач, що вені-теревені править. „Не переслухаєш добару гетого“. Дабариць пусте молоти, пусте розказувати, небилчити, биліндіти [тут відай належить коло Львова уживанє слово вдобарити пр. не могу вдобарити = не могу доглупати ся. укр. роздобарювати = пусте говорити, говорити не до ладу, тратити часу на непотрібні розмови].

Далус (з єврейского; з жидівско-нім. dales; того слово перенате многими німецькими наріччями) 1) непорядок, безлад, нелад 2) нужда, біднота.

Кабала (з єврейск. середних віків; рускі Жиди виговорюють кабола, що у них значить містичне викладуванє теології) 1) викладуванє з карт, вороженє. Кабали класти. 2) [підсоки, підступ, хитрощі пр. людські кабали]. Кабалярка, що з карт ворожить або читає долю. [Закабаліти неправдою когось обсилити, умотати, заневолити]. В білорускім кабалá 1) клопоти, непокоєнє. „Взяв кабалу на свою голову“ 2) головоломне діло. „Кинь ти гету кабалу, не ломай голови своєї, 3) обман, дурниця, пусті брехні. „Ат, все гето кабала“. [Кабальник Ränke schmied].

Кагал (з єврейск. — в жидівско-нім. Kohal або Kol значить множество, збір людей; потім члени товариства. Португалський спосіб вимови Каһаґ сьвідчить о раннім уживаню того слова) 1) жидівське духовне товариство „Нехай вас кагал розсудзниць“ 2) жидівська школа. „Як в кагалі нічого не чутно за вашим криком“ 3) товпа, купа, горшак. „Там цілий кагал їх зобрав ся“. Кагалом товпою, купою. „Вошли кагалом і бацька з жигалом“. Кагалъний шоналежить до жидівского духовного товариства, [кагалъник]. Кагалити ся товпшити ся з криком.

Капцан (В жидівско-нім. Kabzen означає того що збирає милостиню, милостинника; оттак: бідака́, бідолаку, бідола́ху з єврейск.) 1) обідранець, драпигуз, драптяр, голодранець, обдергас, обдертус, бідяга, іменно жид; слово згїрдне „Капцани ополовили. Чого гетий капцан при-

в'язав ся к нам. Вздайце гетому капцану хорошенько". Капцані лахмани, лахи, лахмітя. „Капцани свої разложив. Ходзиць в капцанах. Жидівські капцани“. [В галицько-руск. скапцаніти = скапурити ся, капцаном стати, з'убожіти, збідніти; пр. скапцанів жид зовсім, буде ему небавом ка пурец].

Кошёрний (з єврейск. кошер = гожий до їдіння, придатий на їду і в загалі річ позволена). „Каждая вещь у жидов подлежиць кошеру“. „Перед скопцини у жидов кошер, а зад треф“.

Кре́плики (з жидівско-нім. Kreplich, що своєю дорогою взято з нім. Krapfen) 1) пиріжки начинені посіканими грибами, сливками, капустою тощо, до борщу. 2) [їста смажені в маслі, цукром посипані, хрупкі або хрусткі і тому часто звані по руски „хрущики“ або також „хруплики“; послідне слово переробила людова етимологія з слова „креплики“, а то з оглядом на глагол: хрупати = knupfern].

Ку́гель (жидівско-нім. Kugel з нім. Gogelhopf, Gugelhopf) в Галичині гугель. Жидівські гуглі [ар. укр. бублик].

Кум-ге́р (не з нім. kommen Sie her, а з жидівско-нім. kumher) жартовливо: „Кум гер сюди. Кум гер на кльоцки“.

Ліхта́р (ймовірно з жидівско-нім. Lichter. — Luchter, lichter, lucerna Dief. Grimm. VI. 833) свічник, підсвічник. „Ліхтар жидівський украв“. — Ліхтарний щоналежить до ліхтаря. „Ліхтарний вершок“. — Ліхтарня = Laterne [Ліхтарник = Laternenträger, Laternenputzer, чеськ. lucerník, росс. фонарщик].

[Локшина. Локша вмовірно з жидівско-нім. локшине; у жидів коло Станиславова: Langschnitt (лонгшніт). З „локшина“ повстало в малоруск. коротше слово: локша, а з того мабуть великоруске: лапша].

Махир (з жидівско-нім. macher, з німецк. machen, властиво орудник, фактор. З того розвилось в білоруск. значене плут, мошенник, той, що орудує неправим ділом, обманець. В польськ. мові те слово під впливом німецк. Mäkler перемінилось в machlarz, а відси перейшло оно до нас і до Білорусів) „Видали ми таких махиров много“. — Махирский = плутовский, мошенничий. „Махирская ухватка“. Махирець хапатнею жити, жити хитро-мудро невеличким коштом. „Досидь тебе махирець, возьмишь жиць хорошо“. Махляр обманець, маняр. Махлярка обманця, манярка. — Махлярство обманство. — Махлювати обманювати. [Замахлював гроши = обманчиво гроби утопив ніби то в якомсь підприємстві, затратив гроши способом манярским]. В білоруск. мові: Махлеване. Махлеватий. Махлювка.

Маца́ (жидівско-нім. maza з єврейск. В Туринії печуть так звані Matzkuchen, щов би наші палянички: плоскі коржики, покриті

верствою сира (творога), що крають ся на чотирикутні кусники¹ жидівські опрісники, що їх готують на жидівські свята пасхи. „Жиди мацу пекуць. Сквородники твоє тонкі, як жидовская маца“.

[Мойра (єврейск. мора = timor, reverentia; жидівск. мойре) боязнь і честь zarazом; острах. Має перед ним мойру].

Пейс (з єврейск. значить волосє на висках; відти жидівско-нім. рејс мовби многе число) „Пейс твої видзеру, подай моє гроши“. — Пейси. Пейсаки. Пейсакн. „Пейси тобі за гетакоє дзело оборву“. Також розпущене волосє загалом, патли. „На што ти дзевуля розпустила своє пейси?“ — „Пейсахи видзеру, коли не справдзіш“. Пейсик deminut. „Пейсики своє випустила спод намйотки“. Пейсатий з пейсами, Жид-пейсач старосьвітекий Жид з пейсами.

Пейсах (єврейск. пасха, жиди виговорюють рејсач) жидівський празник опрісників. „В самий пейсах обокрали жиди і пейсаху не шанували. Жиди для пейсаху мацу пекуць. Пейсаховий. Пейсашний властивий пейсаху; в час празника опрісників уживаний. „Пейсахова гарелка. Пейсашні ложки. Пейсашная посуда“. — Пейсаховка горівка, котрої живають Жиди у свято опрісників. „Пейсаховкою почествовав мене“.

Рабін (з єврейск. в жидівско-нім. row значить духовник, а гебе учитель, духовник, пан господин, між тим скорочене геб значить пан). „Пойдзем до рабіна, нехай тобе присягу дасць“. Рабей idem. „Жиди во всем слушаюць своего рабея“. Ребе = пан. „Будзь ласкав, ребе Іцка, дай в кредит соли“. [Рабінувати = рабіном бути. пр. Тобі Мойше рабінувати. В одній українській думі задержала ся старинна форма рав. „Буть міні тепер у Білій церкві наставним равом, Назвав мене козак мостивим паном гл. Записки о Южной Руси из. П. Кулишъ I ст. 59].

Ребохи (з єврейск. жидівско-нім. gewach значить: прибил, бариш, зиск, дохід. — На Білоруси тото слово перероблено під впливом виразу рабовник, грабитель. На Україні-Руси Жиди виговорюють рејwach, в котрім то виді находить ся тото слово у Русинів галицких та в значеню одміннім) плутовскі доходи, зривки. „Нахватав ся ребохов. — Ребохами не разживеш ся“. — Рабохом (в Галичині: ребухом) хабарі, кубани, зривки мов грабіж. „Рабохом схваців у мене, каб его за живот хваціло“. Рейвах галас, івалт. Рейвахувати галас підняти (о жидях) [жиди счинили рейвах і івалт великий].

Слимазарник (В жидівско-нім. schlimasel значить зла доля, лиха падь, зла судьба, злий рок; ничгід, ничотім, негодай, пройдишьвіт. Тото слово зложено з нім. schlimm + євр. masel (= звізда, відтак: щастє); відси попало оно в німецкі нарічя в виді schlammassel, schlamm-

assen і мабуть Schlehmihl. Рускі жиди переробили его на славянський лад (в польскім: ślamazalnik) додавши до него закінчене ник і посунувши наголос на вторий склад від кінця, по аналогії з другими словами закінченими на альник: schlimesálnik = тюхтій, негодяй, замяло, почупайло; залога; ледащук, ледарь; паскудник — і женьського рода: schlimesalnize залога, масéса (уживане у Лемків); почупайка, мазниця, мазуля, паскудниця, плюха) досл. слиною запацьканий мальчук, мазунчик, мазниця 1) гидкий смаркуль, гидкий смаркач; нехлюйник, слинавець. „Куди ти лезиш, слимазарник?“ 2) партола, партич, пустий ремісник. „Гдзе тебе слимазарнику гето здзелаць?“ Слимазарний досл. заслинений, обсмарканий, запацьканий, замазаний, мазуратий (ужив. у Лемків); — малий і худий, никлий, млавий. „Слимазарное дзидца“ = никла дитина. — Слимазарнецький худенький, слабосильнецький. „Слимазарнецький який твой хлопчик“. Слимазуріць 1) марати мов слиною або соплями, обслинувати, обсмаркувати. „Не шпеш, а тільки слимазуриш полотно“ 2) мяти в руках, пиняво займаючись. „Досиць тебе слимазуриць книжку“. 3) дов. заслимазуріць запацькати, заязозити. „Досиць тебе заслимазуриць шидцьо. Заслимазурила полотно“. Слимазуриць ця 1) замазувати ся, замарувати ся смарками. „Дзидца слимазуриця“ 2) пиняво займати ся. „Досиць тебе слимазурицьця коло гетой роботи“. — Слимазурник 1) мазунчик, смаркач, слинавець, „Оботри гетого слимазурника“. 2) плохий ремісник, партич. „Слимазурник гетий не здзелаець хорошо“. — Слимазурница 1) смаркуля, мазунка, нехлюя, нехлюйница. „Оботри слимазурницу гету“. 2) малолітка, ще не вийшовша з літ дїтських (з дїтства). „Слимазурницу гету еше не пора выдаваць за муж“. 3) Шлоха робітниця. „Проч слимазурница, ти тільки порциш роботу“. Слимазурний 1) слимазарний „Слимазуриий хлопчик. Слимазурна дзевчонка“ 2) Гидкий, нечистий, мазуратий, запацьканий. „Слимазурними руками береш ся за белизну“ 3) пинявий, дрібничковий. „Слимазурная работа“ [Слимазар (уж. коло Мостиск) = слимазарник. Слимазарти (уж. коло Мостиск) поволі і зле робити]. При переході в білоруске людова етимольогія бачучи в тім слові то слимак, то мазаць переробила его на білоруский лад: „слимазарник“ та надала значеня, що випливають з тої хвбної етимольогії. „Слимазурник“ з своєї сторони показує на дальший вплив тої же етимольогії що видить в нїм: мазур (від мазати, білоруск. мазаць).

Талеси (з єврейск. жидівско-нім. tales = талар, мантія, керей, плащ) покривало з тонкої шерстяної ткани уживане жидами під час моленья. „Жид без талесов в дорогу не поедзиць“.

Тахлаваць (з єврейск., жидівско-нім. tachles значить цікъ, окономія. Відти утворене дієслово fortachlewen (нім. ver + жидівско-нім.

tachlewen) проциндрити, розтратити, розточити, розтринкати. В польськiм, а також білорускiм і галицкiм відшиблена приставка, котру почували німецкою, і осталося tachlewen, tachlować тахлювати що має противне значенє від tachles) матачити, розтратити, заподіти обманно. „Ти, як видно, тахлюєш грошиками. [галицке Перетахлювати = з рук до рук передавати і обманно запропастити. Затахлювати (коло Мостиск Затахлювати) Затаханіти (в Самбірщині) замантачити; сховати украдене].

Треф (з єврейск. слова, що означає річ або живину розірвану дикими звїрами, жидівско-нім. trejf нечистий по закону) „Свині для жидов треф“. „У мене трефу ні на што нема“. Трефний. Траф. Трафний. [Стрефити ся у жидів: зробити ся трефним. Стрефила ся курка (коли не зарізано по приписам жидівського закона).

Фанаберія (з єврейско-жидівск. berje ствір, чоловік хват собі, удалець, майстер; sich berjen мужати ся, храбрувати, бадьорити ся а fajne (нім. fein) berje гордий родом, юрливий, гуцульске, пурявий; чванько, хвалько, хвастун. При переході в рускі говори „фанаберія“ задля закінченя свого приняло відсаджене значенє) чванство, спесивість, гордота. „Збили ему троху хванаберію дурную“. Хванабер чванько, гордій. „Не чепаі ся з хванабером гетим“. Хванаберик dem. — Хванабёрка гордійка. Хванаберистий. Хванаберливий. Хварабёрний чванливий, чванний, гордий — у Гуцулів: фіцітёрний. Хванабёрицьця гал. фанаберити ся.

Фарфолі (лат. far мукá) з жидівско-нім. farfel, що знов походить з середненім. farfeln pl. geriebener teig (терте тісто), gequirlte Eier (колочені яйця), mhd. varvelen, pultes etc. Grimm, Deutsches Wörterbuch III 1332) мілко потовчене, висушене пшеничне тісто на стать перлових круп. „Мала к свату фарфолі готовиць“.

Халá (з єврейск., жидівско-нім. chale = пиріг) пшенична булка жидами зготовлена на сабаш, над котрою они молять ся в навечерок суботи. „Жиди вже хали напекли. Халú в полу, а гугель за пазуху“.

Хамец (з єврейск., жидівско-нім. chomez щось квасного) хліб, так погордливо прозиваний жидами в час празника опрісників, перед котрим, по закону Мойсеєву, они повинні виносити геть все квасне з дому, а також хліб. Селяне сміють ся з Жидів, мов они перед съятами своїми вигоняють хліб кажучи: „Хамец, хамец, ідзі вон!“ а по скінченю празника мов то звинюють ся перед хлібом кажучи: „Хамец, хамец! ходзи в хату; то не я казув: ідзи вон, а собака брехнув“.

Хаврúс (з єврейск., жидівско-нім. shawrúse = товариство, обчество) тайна умова стоваришенє, спілка. „У тебе з ім хаврúс“.

Цімус (жидівсько-нім. zimes, з нім. der Inbisz, Imbisz, Immis, Immes = Zwischenmall; mhd. daz und der imbiz, imbiz. — Z'Imbisz (z'immds) eszen. Daherauch substantive das Z'immds. Schmeller, Bayerisches Wörterbuch I. 292. Das Zimmes. Das vocab. venez.-tedesco v. 1460 gibt zimmesz durch vivanda. „Leer waren zimmesäck und schmalzkübel H. Sachs ib. II. 1125) зварені і присолоджені медом морхва або пастирнак (пустирнак). „Ти сподівався на цимус жидівський, да не готовили его для тебе“. [У Русинів галицьких: цимес = жидівські присмаки; сластьони. — насмішливо: Жидик солодкий, як цимес].

Сáбаш. Шáбас (з єврейск. шаббат, жидівсько-нім. schabes, субота, день відпочивку. — Вже в початку шіснадцятого віка слово „шабаш“ уживалось жидами для означеня дрібної монети. Мойсей га-Гола з города Лида в Виленській губернії писав в 1515 р. „шабáш“ для означеня шага подаваного музиканту, як догадує ся А. Гаркави, з оглядом на східний оклик (персидській) ша баш = будь веселий!) Шáбас сьвяткування сьботи у жидів. „Жид круциць і шабасу не глядзиць“. Шáбáш 1) перепочивок, віддих, вільгота, полекша. „Коли примеш ся за дзело, тогди нікому шабашу не дам“. 2) В людов. знач. досить, повно, дальше вже годі. „Шабаи тобе даваць на веру, бо круциш“.

[У лопманів українських на Дніпрі єсть кличка: „шабаш!“, команду „стерника“ (корманича), щоб гребці перестали гребсти веслами. Вже у Котляревського Енеїді находимо:

„Хваліте“, крикнув, „брáтця Бóга,
Гребіте дужче, я́ко мо́га,
От пе́ред но́сом Ти́бр у нас;
Ся річка Зéвсом обіща́на
І з берега́ми нам одда́на
Гребі́! — от закричу́ шаба́с!“

Писання И. П. Котляревського. Санктпетербург 1862. стор. 123]. Шáбасний. Шáбашний. Шабасовий — з сабашу, призначений на сабаш. — Шабасувати білоруск. Шáбасоваць обходити шабас сьвяткувати шабас. Шабасовка. Сабашівка 1) шапка шабасова. 2) горівка на сабаш 3) сьвічка, що запалюють жиди в навечерок суботи.

Шамбер (як фанаберия зложено з fajne + berje, так шамберия єсть нич иньшого, як schejne (нім. schön) + berje т. є. хороший (іронічно) молодець; хитрак, плут, мотяга. Тутка також належить великоруск. шалбérничать — вести пусте житє, без діла час проводити і польск. szalbierzyć — плутовати, матачити, мантачити. szalbierstwo =

плутовство, мошенництво, матачня) обманець, мантяр, манитель. „Невір гетому шамберу; не позичай грóшей, скруциць“. 2) сьміхованець, сьміховалець, сьмішко, сьмішок; висьмівка. „Шамбер гетий усякого пересьмеєць“. 3) шуткар, жартовник; триль (ужив. в Золочівщині).

„Ой ти Ваничка, шамбер,
Не бери мене за ручку цєпер“.

Шамбэрка манителька, мантярка. Шамбэрливий. Шамбэрий насьмішливий; трильоватий; плутовский. Шамберство 1) підцьковане, підюждуване, підтровлюване, підщуване 2) хитрість, підступ; викрутаси. Шамберинне 1) підцьковуване 2) уживане лукавих способів, викрутасів, крjúків; крjúковане. Шамбэриць доверш. Подшамбэриць 1) підцьковувати, підбехтувати, під'юджувати 2) хитрити, лукавити; злукавити, лукаво здяяти; покривити. 3) насьміхати ся; трильовати 4) дов. Пошамбэриць сплутувати, сплутняжити; покривити, обманно поклюкати; 5) Сшамбэриць утациги, сцупнути і потуку винести.

Шахрув́ати білоруск. Шахрoв́аць (в жидівско-нім. нема того слова. Єсть лишень socher з єврейск. = купець і schöjre = товар; крім того єсть слово sacher = прибил, прибуток. В мові німецьких злодіїв, в котрій єсть багато слів єврейського походження, sacherн і sacherн уживає ся в значеню покупати, закупувати, обманювати. Відтак тото слово попало в язык німецький, а відти в польський і малоруский. Білоруске „шахир-махир“ (уживане також Русинами в Галичині) легко об'яснити з віддільних тих слів — порівняй: махир) мантити, обманювати, лгати. „Не шахруй коло мене. Як в картах шахруєць Не правда, шахруєш“ (= лжеш). Шахир-махир 1) способом мантярским, мошенничим робом; марнотратно. „У его усьо добро шахир-махир пошло“ 2) плутовство. „Пустить ся на шахир-махир“. Шахр́ай мантяр, ошуканець. Шахр́айка обманця. Шахр́айский обманний. Шахр́айство обманство, обман.

Шлеєр (з жидівско-нім. schlejer, нім. Schleier) 1) Повязка наголовна з тонкого полотна, котру Жидівки-невісти носять мов чіпець. „Не хочеш у нас жиць, будзеш шлеєри жидовкині мидць“. 2) повязка мов вуаль (заслона, велон). „Обв'язалась шлеєром, як жидовская невеста, штоб не загорець“.

Шлех (жидівско-нім. і німецьк. schlecht плохий, злий) 1) послідуца дрянъ, дрянъ пуща, послід, вибірки, вибракуване, збракуване, абрак. „Сам лепшенькое вибрав, а мне усьо шлех оставив“ 2) сволоч'

збрід, бривдя, голога, оме́тиця. „Шлеху гетому ніколи не уступлю. Коли-б хто добрий говорив, а то шлех. Ти против мене шлех“.

[Шляг (нім. Schlag; галицко-руск. людом переняте від жидів, з котрими люд часто зносить ся). Шляг би тя трафив, у польского люду: szlag niech cię trafi].

Окрім тих тут наведених слів єсть, надійсь, єще декілька уживаних тут і там межі людом, хоть і не записаних в книжках. За такими словами також слідити належить і провірити їх походжене так, як се зробив Л. Вінер в своїй цікавій розвідці. Не одно слово що з німецкого походить дісталось імовірно до нас посередно через жидів. З єврейского через Жидів дістались декотрі слова також в другі язики європейські пр. в німецкий, польский, російський...

Іван Верхратский.

Pamiętnik fizyograficzny. Wyd. A. Ślusarski i Br. Znatowicz. Tom. XIII, Варшава 1895, 4°.

Dział I Meteorologia i Hydrografia. 1. Zestawienie roczne spostrzeżeń dokonywanych na stacyach meteorologicznych w ciągu roku 1892. (Стор. I—XX).

Спис щоденних спостережень метеорологічних з р. 1892 доконаних в 31 стациях метеорологічних секції цукрівничої варшавського відділу товариства попираня російського промислу і торговлі, з котрих одна (Житинь) лежить в губернії Волинській, а сім в губ. Подільській (Соколівка, Стрихівці, Уладівка, Немірче, Стрільники, Борівка і Бершад).

2. Wypadki spostrzeżeń meteorologicznych etc. (Стор. 1—137).

Єсть се дневник цілорічний спостережень метеорологічних з року 1892, доконаних на стациях висше згаданої секції цукрівничої.

3. Wykaz spostrzeżeń fenologicznych z roku 1892 nadesłanych do redakcyi „Wszecshwiata“. (стор. 138—152).

Виказ пори розцвіту і дозріваня овочів рослин поручених редакцією до обсерваций — однак мале число стацій (10), з котрих кожда майже лежить в иньшій губернії (одна з них Фусів в волинській) не дає нам можности ні відповідної підстави до випровадження загальніших уваг.

Dział II. Geologia z chemią. 1. Objasnienia do mapy geologicznej gubernii Lubelskiej przez D-ra Jana Trejdosiewicza (стор. 1—23).

Єсть се перша половина докладної мапи геологічної губ. Люблинської в відн. 1 : 126000.

З доданої статі про виступлюване утворів крейдових, треторядних і напливових, на поверхні губ. Люблинської, мусимо узгляднити хоч коротко те, що відносить ся до околиць Холму замешканих Русинами.

Цілий той простор займають майже виключно верстви утворів крейдових, лиш тут і там покриті они верствами напливовими — відкриті місця звітріли і змінились на просторі орні поля; верстви міоценьські займають обшир без порівняня менший від верств крейдових, на котрих безпосередно спочивають, а суть они останками давного міоцену, сполоканого водами ділювіяльними.

Ділювіюм складаєсь з піскової глини і глини мамутової (löss).

2. Rudy żelazne ze wschodniego okręgu górniczego etc. K. Koziorowski (стр. 25—29).

Dział III. Botanika i zoologia. 1. Przyczynki do znajomości flory krajowej przez Józefa Paczowskiego (стр. 1—34).

Між иньшими подибуєм тут і опис рослин, що їх автор зібрав в околицях Деражні в Летичівськiм повіті на Поділю. Автор виказує бевосновність твердження проф. дра А. Регмана мовби то Поділе стаповило найдалше на захід висунений кінець високорівні чорноморської (A. Rehman: Podole Pokutskie. Wszechświat. 1893. № 33) бо:

1) вже з географічних причин се неможливе, бо Поділе на схід як раз обнижуєсь, за те стоїть в тісній звязи з підгірєм Карпатським;

2) многі із рослин, які проф. Регман подає на потвердженє своєї гадки, належать до так званих „космополітів“, або непевних, що до свого походження;

3) суть вправді рослини що мають безперечно характер східний — але на Поділю знаходимо зарівно і рослини, що зайшли туди з півночи а навіть із Балкану (через Бесарабію), більшість однак має характер безперечно західний, що промавляє за тим, що Поділе як під взглядом географічним так і флористичним єсть як раз найдалше на схід висунений кінець карпатського підгір'я.

2. Sprawozdanie z wycieczki botanicznej odbytej w okolicy Koła i Sompolna w r. 1891 i 1892. D. Drymmer. (стр. 35—51).

3. Materiały do flory wodorostów okolic Międzyrzecza. Tab. I. Eichler B. (стр. 53—63).

4. Przyczynek do flory wodorostów okolic Warszawy. Wł. M. Kozłowski (стр. 65—73).

5. Rośliny zebrane w gubernii wołyńskiej w r. 1891 przez Annę Mochlińską (стр. 75—95).

Спис рослин зібраних авторкою в повіті Володимирському на Волині а головно в селах: Фусів, Княже і Шпиколоси (на границі Галичини), на Полісю і в повіті Луцькім.

6. *Studia nad pierwotniakami okolic Warszawy przez J. Eismonda.*
Tab. II. III. IV. V. (стор. 97 - 227). *I. Раковскій.*

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

Кіевская Старина за р. 1895.

Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, т. XVIII, 1895.

М. К. О religii pogańskich Słowian, 1894.

И. Филевичъ — Очеркъ карпатской територии и населенія, 1895.

А. Трачевскій — Русская исторія, том I і II, 1895.

С. Миропольскій — Очеркъ исторіи церковно-приходской школы отъ перваго ея възникновенія на Руси до настоящего времени, II, 1895.

А. Павловъ — О началѣ Галицкой и Литовской митрополіи и о пер-
выхъ тамошнихъ митрополитахъ по византийскимъ документальнымъ
источникамъ XIV вѣка, 1894.

И. Д. Тихомировъ — Галицкая митрополія, церковно-историческое
изслѣдованіе, 1895.

Monumenta medii aevi historica, res gestas Poloniae illustrantia,
t. XV, continet: Rationes curiae Vladislai Jagiellonis et Hedvigis regum
Poloniae 1388—1420, 1896.

Dr. I. Franko — Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r., 1895

Др Кирило Студинський — Пересторога, руський пам'ятник початку
XVII віка, історично-літературна студія, 1895.

— Причинки до історії унії, критичні замітки на розвідку дра
I. Франка п. в. „Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r.“, 1895.

Межигорскій монастирь преже и теперь, 1895.

Къ исторіи Межигорскаго монастыря, 1895.

Прот. П. Орловскій — Кієво-Межигорскій ставропигіальний мона-
стырь въ 1774 г., во время учрежденія архимандріи въ Запорожской
Сѣчи, 1895.

Князь А. Б. Лобановъ-Ростовскій — Русская родословная книга,
т. I і II, 1894.

П. фонъ-Винклеръ — Русская геральдика, исторія и описаніе рус-
скихъ гербовъ, съ изображеніемъ всѣхъ дворянскихъ гербовъ, внесенныхъ
въ общій гербовникъ Всероссійской имперіи, вып. I—III, 1892—1894.

Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича (1717—1767 г.), т. I і II, 1893 і 1895.

Прот. П. Орловскій — Грачовскій протопопъ Іоанпъ Строчкій, какъ поборникъ православія на Украинѣ во второй половинѣ XVIII столѣтія, 1895.

— Странствующій архіерей (1777—1778 г.), 1896.

А. А. Васильчковъ — Семейство Разумовскихъ, т. V, 1894.

Выписки изъ полнаго собранія законовъ, 1895.

Л. Винеръ — Еврейско-нѣмецкія слова въ русскіхъ нарѣчіяхъ, 1895.

Pamiętnik fizyograficzny, т. XIII, 1895.

З ТОВАРИСТВА.

Загальні збори Наукового Товариства імени Шевченка

відбули ся д. 4-го н. ст. червня у Львові при значній участі членів львівських і замісцевих. Голова товариства п. Барвінський відкрив збори о год. 3¹/₂ промовою:

„Сьвітлі Збори!

Як-раз три роки минуло з того часу, як наше товариство перемінило ся в наукове. Третій раз сходимо ся на загальні збори і тепер можемо по трирічній діяльності Наукового товариства оцінити о скільки така його переміна показала ся відповідною і корисною. Оцінку сю лишая сьвітлим зборам, однак з становища виділу, в котрім протягом всіх цих трех років я засідав, мушу заявити, що така переміна вплинула вельми корисно на розвиток і діяльність Наукового товариства. Організація, переведена на основі статута з р. 1892, завела поділ праці в виконуваню задач наукових і адміністративних. Се розмежуванє адміністрації і наукової роботи показало ся вельми практичним, і хто пильно слідив за діяльністю товариства в остатних трех роках, дійшов мабуть до такої самої думки, що й виділ товариства.

Наукова робота і діяльність товариства зосереджувала ся в трех секціях а члени секцій під проводом директорів могли зовсім свобідно переводити наукову задачу товариства, вложену на них статутом, не спинювані в тім ніякою журбою і клопотами адміністративними. Окреме справозданє з наукової діяльності товариства в р. 1895, подане директором історично-філософічної секції і головним керманичем наукової роботи в нашім товаристві Вп. проф. Грушевським в X томі „Записок“ ровісланім свого часу Вп. членам, подає повну спроможність оцінити мету і напрям наукової роботи в товаристві, як і дороги та засобі, якими товариство до сеї мети змагає. Вп. члени можуть впевнити ся, що

ся робота не тільки розширює ся й розвиває ся, але й поглиблює ся і починає виходити по-за обсяг загальний а розділювати ся і розвивати в подрібних галузях науки. Число робітників на ниві науковій збільшує ся, завдяки невисипучим трудам нашого керманнча, хоч по ширости сказавши число се не відповідає ані великим потребам і трудній задачі українсько-руської науки, ані поважній численности освіченої верстви українсько-руської суспільности. Дійстно можна тут сказати: „жатва убо многа, ділателей же мало!“ Треба сподівати ся, що з кождим роком, відповідно тому, як зростає в нашій суспільности заінтересованне товариством і його науковою діяльністю та видавництвами, як з кождим роком зростають необхідні для такої роботи матеріальні засоби товариства, що раз ширшати-ме кружок наукових робітників і помічників його.

Тут з жалем зазначити мушу, що задля непорозуміння адміністративних органів в Росії наших видавництв не допускають в границі держави і тим не тільки спинюють наукову роботу, але й утрудняють взаємини з науковими товариствами, інституціями і видавництвами.

Уступачий виділ, як і єго попередники переняли ся були сею думкою, що задля наукової роботи для товариства потрібна необхідно наукова бібліотека і музей, а дотеперішні заходи протягом недовгого часу можуть св. зборам виказати значні успіхи в тім напрямі. І щедрими дарами приятелів нашого товариства і обміною з науковими інституціями та видавництвами, і закупном повело ся виділови товариства заснувати гарну, як на перші почини, бібліотеку, вже впорядковану, також зробити почин до засновання музею.

Головну бачність звернув виділ на придбанне для нашого товариства матеріальних засобів, позаяк без тих була-б неможливою наукова робота і діяльність товариства і його-ж видавництва. Придбанне печатання руських книжок шкільних для друкарні товариства подало спроможність впорядкувати фінансові обставини, значно розширити і добре випосажити друкарню і дохід з друкарні обертати на наукові видання. Се однак зовсім не старчило-б на потреби наукові і видавництва, і задля того виділ удавав ся і до в. сойму і міністерства просвіти о підвишене субвенції на наукові видання признаних на рік 1895. В. сойм уділив, окрім звичайної підмоги 1000 зр., для археографічної комісії, на видавництво історичних жерел 1000 зр., а 500 зр. на Руску історичну бібліотеку. До міністерства просвіти вніс виділ в червні 1895 р. подане о субвенцію 5000 зр.. але позаяк справа ся з опінією намістництва наспіла до Відня аж в марті с. р., а запомогти на ціли наукові міністерство розділило вже до 15 лютого, за-для того справа та оперла ся о міністерство скарбу, і єсть надія на успішне порішене. Щоби на будуче запобігти можливим таким проволокам, вніс виділ 26 мая с. р. подане до міні-

стерства просьвіти о вставлене до бюджету державного постійної позиції на субвенцію товариства 5000 зр.

Таким способом товариство достарчило в 1895 р. секціям на їх наукові виданя до 4¹/₂ тисяча зр., а коли до того додамо значний вклад, який мусигь товариство робити для піддержки „Зорі“, вилатки на розширення і уліпшення друкарні, підмоги для артистів і письменників, то дійдемо до того вислїду, що виділ мусів на потреби наукового товариства за рік 1896 достарчити більш 1⁰.000 зр. Виділ вважає отже шилим обовязком всім тим, що материяльними засобами пособили змаганям нашого товариства, висказати прилюдно щире спасибі.

Коли-ж нам тут свободіно і спроможно користувати ся всіма тими засобами і розвивати та плекати наше письменство і науку в рідній мові, то маємо се передовсім завдячити Тому, що при кожній нагоді заявляє дбалість про культурні потреби нашого народу і думаю, що стану вірним речником почувань св. збору, наколи внесу оклик: Наш Наймилостивійший Цісар Франц Йосиф най жие: Многі літа!

Справозданне секретаря з діяльності виділу подане в X книжці Записок і розіслане Вл. членам, дає образ справ, якими займав ся виділ, а також, які бажаня і потреби подавали виділови до полагодження директори секцій в наукових справах. Дотеперішна практика трилітна на основі статута з 1892 р. довела виділ до пересьвідчення, що випадає ще докладнійше розмежувати справи адміністраційні і наукові і повірити їх відповідним, в статуті означеним орґанам, а при тім також піднести значінне і вагу наукового характеру товариства. За-для того св. збори звайдуть на пинішнім порядку дневнім яко найважнійшу точку — зміну статутів, відповідну до поступу і розвитку як і для наукового значіння товариства. Провідна гадка нарису статута, що находить ся в руках Вл. членів, єсть та, щоби секції були орудником наукової роботи і орґанізації, а виділ має вести справи адміністраційні, отже дбати про майно і достарчувати засобів для переведеня наукових задач товариства. Дирекції секцій будуть сполучником між секціями і виділом і мають нагоду на засіданях виділу переводити наукові змаганя секцій. В подрібностях представить св. зборам зміни статуту окремиий референт, а я іменем виділу можу лише запевнити, що предложені зміни пороблені в найліпшій думці доброї прислуги для дальшого розвитку і успіху товариства і прошу, щоби св. збори зволили сей нарис статута ухвалити.

Позаяк роззирава над зміною статута вимагати-ме чимало часу, тому виділ в порозумінню з директорами секцій сим разом ввіймово не поставив на порядку дневнім ніякого наукового реферату, що св. збори звольять виправдати.

Від останніх зборів забрала смерть нашому товариству трох вельми щирих і надійних членів: Івана Череватенка з Росії, д-ра Василя Дідошака з Калуша і Романа Зарембу зі Львова. Помянім їх, повставши з місць.

Уступаючий виділ розбирав зріло справу поміщення товариства в бібліотекою, музеєм і друкарнею у відповідній власній хаті, позаяк дотеперішнє дуже невигідне приміщенє, вимагає річно більше 1½ тисяча видатків, котрими можна-б уморити довг при закупні власної хати. Однак в сій хвили не може ще виділ подати св. зборам певного внесення, а просить лише, щоби св. збори об'явили свою думку. З закупном хати могла-б бути полагоджена і справа відкриття книгарні, приміщеної тепер вкуці в друкарнею.

На оставку прошу іменем уступаючого виділу, щоби Св. збори зволили з цілою точністю, сумлінною строгістю і предметовістю видати свій сьвітлий суд про дотеперішню діяльність уступаючого виділу і секцій, висловити свої погляди і думки про дальший розвиток і потреби наукового товариства, подати свої сьвітлі ради, позаяк нива наукової роботи вижидає пильних і щирих рук, вимагає скуплення і невсипучої діяльності всіх спокійних до тої роботи сил. Єднаймо ся окликом праці і науки, щоби поставити наш нарід поруч иньших культурних, бо в науці — правда і воля!“

По вступній промові голови п. Барвінського наступило справозданє з діяльності виділу за час від 1 січня 1894 р. до 31 грудня 1895 р. (надрук. в Записках т. X). Дискусія розвела ся головно над двома справами: заснованнєм власної книгарні і редагованнєм „Зорі“. П. Кость Паньківський подав на те в імени виділу пояснення такого змісту: Товариство має концесію на книгарню, платить за неї податок і концесія вигаснути не може, зголосив ся чоловік з України до веденя книгарні, давав кавцю, однак жадав значної місячної плати, на що товариство пристати не могло, бо річно розпродує книжок заледви на 800 зр. Попит на книжки поміж Русинами дуже малий, а товариство не в силі ризикувати великого вкладу на книгарню. Проф. Шухевич звернув увагу на се, що лише в власнім домі товариства можна буде примістити книгарню, а що дім поки що не куплений, тому треба виждати; по довшій дискусії він поставив внесеннє: поручаєть ся виділови, поробити відповідні кроки в сій справі так, щоби на близших загальних зборах був предложений нарис коштів на засноваєнє книгарні. Внесеннє прийнято.

Ширшу дискусію викликала також справа мови в „Зорі“; уважаючи на те, що по забороні в Росії „Зоря“ мусить числити на читачів галицьких, доводили декотрі членн потребу приладжуватись більше до бесіди галицької; знов иньші вказували на трудність устави якийсь

критерій в сій справі, бо мова жне, розвиваєсь, а що нездале — то само собою упаде. По переведеній дискусії в сій справі збори, на внесенне о. Д. Танячкєвича, висказали встанєм з місць подяку редакторови „Зорі“ п. В. Левицькому за його щирість і пожертвовање для сего видавництва.

По тому розвелась дискусія над справою власного дому товариства. На запитання д-ра Чайковського і д-ра К. Левицького голова п. Барвіньський пояснив, що виділ і вибрана для тої справи комісія хотять або купити готовий або вибудувати дім, не чиншовий, але для потреб товариства. По дискусії на ту тему справу дому полишено виділови, бо на основі статута він має право сам в тій справі рішати.

Наступило справозданне касове. Грошовий білянс товариства, відчитаний і пояснений п. К. Паньковским, представляє ся так:

А к т и в и :

Готівка в касі	5.048·66 зр.
Вартість інвентаря	16.515·07 „
Дебітори	8.000·00 „
Запас накладів [магазин]	23.925·78 „
Запас паперу до друку	3.500·00 „
Запас фарби	50·00 „
Вадюм в виділі кр.	100·00 „
Разом	<u>57.139·51 зр.</u>

П а с и в и :

Кредитори позичок	840·00 „
„ паперу	5.980·50 „
„ черенок	20·00 „
„ фарби	515·30 „
Залеглий податок	150·00 „
Разом	<u>7.505·80 зр.</u>

Стан 49.633·71 зр.

Далі по деяких інтерпеляціях що-до фінансової сторони друкарні (н. пр. що-до кредиторів і дебіторів, що-до друку книжок шкільних) і по відповідях на ті інтерпеляції — комісія контрольна поставила внесенє, щоби збори ухвалили виділови абсолюторію, бо комісія знайшла все в порядку. Збори ухвалили абсолюторію, а в додатку на внесенне о. Д. Танячкєвича, висказали признанне виділови за адміністраційну діяльність, а проф. Грушевському за провід в діяльності науковій. Крім того збори, на внесенє виділу, однодушно і при оплесках іменували проф. Грушевського почесним членом товариства.

Почались вибори до нового виділу. Головою вибрано п. Ол. Барвіньського. До виділу вибрано пп. Ол. Борковського, С. Громницького,

Ос. Макарушку, П. Огоновського і Костя Паньковського, заступниками виділових пп. В. Коцовського і Ів. Копача. До комісії контрольної вибрано пп. Тисовського, Гр. Врецьону і Ос. Ганинчака.

До президні секцій вибрали групи членів поодиноких секцій: в історично-філософичній головою М. Грушевського, заступником д-ра К. Левицького а секретарем д-ра К. Студинського; в фільольогічній головою д-ра Стоцького, заступником д-ра Франка а секретарем д-ра Колесу; в природничо-математичній головою п. Юл. Медвецького професора техніки, заступником Ів. Верхратського а секретарем П. Огоновського.

Справу зміни статутів відложено і вибрано для перегляду приготовленого виділом проєкту нового статуту комісію зложеною з д-рів К. Левицького, Ст. Федака і Франка.

По прийняттю зборами ще двох внесень: о. Д. Тянякевича, щоби секція фільольогічна слїдила за поступом мови нашої, і п. Барвінського, щоби секції природописна з фільольогічною зайались укладом термінології медичної, — збори закінчили ся.

Поправки: в т. XI в статї О. Коніського належить поправити: с. 11 рядок 20 зв. надруковано: не дат ся треба: скидати ся; с. 13 р. 3: (1851) треба: (1857); с. 21 р. 3 знизу: 1849 треба: 1842; с. 22 р. 19: назвичайну треба: незвичайну; с. 32 р. 19: В же ж так треба: В же ж пак; с. 34 р. 10: минане треба: минало; с. 39 р. 4: до Бутакова треба: та Бутаков; с. 41 р. 20: віршомова треба: віршомаза; с. 45 р. 17: „вшкворив“ треба: вшкварив; с. 46 р. 24: якась треба якось; с. 54 р. 1 зв. унтер треба унтера; с. 55 р. 4: степних треба: етапах.

